

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

REFİK SAYDAM HIFZISSİHHA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
(1928-2017)

Meryem BULUT

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

**REFİK SAYDAM HIFZISSİHHA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
(1928-2017)**

Meryem BULUT

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezimin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayımlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezimin aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Meryem BULUT

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof. Dr. Fatma ACUN danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Meryem BULUT

ÖZET

Çalışmamız, 17 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen kanun tasarısıyla Ankara'nın Yenışehir semtinde Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı olarak “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi” adıyla kurulan ve çeşitli isim değişikliklerinin ardından “*Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı*” adını alan kurumun tarihsel bir perspektiften gelişimini ve halk sağlığını korumaya yönelik politikalara ne derecede katkı sunduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bunu en sağlıklı şekilde yapmak için öncelikle birinci bölümde koruyucu sağlık kavramı ile Başkanlığın devraldığı koruyucu sağlık hizmetleri mirası konuları incelenecektir.

İkinci bölümde; Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Teşkilatı'nın mimarı ve çalışmamıza konu olan Başkanlığın da kurucusu Dr. Refik Saydam'ın ailesi, eğitimi, mesleki hayatı ve kişilik yapısı ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde; Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin kurulma nedenlerine ve kuruluşuna, isim değişikliklerine, inşaat sürecine ve görev gelişimine değinilecektir.

Dördüncü bölümde; Müesseseyi teşkil eden ilk şubeler olması hasebiyle önemli olduğu değerlendirilen Kimyevi Tahlilat, Bakteriyoloji, Farmakodinami ve İmmünobiyoloji Şubelerinin kuruluş, konuş, teçhizat ve görevleri incelenecektir.

Beşinci bölümde; Müesseseye bağlı olarak 1936'da faaliyete başlayan Hıfzıssıhha Mektebinin kuruluşu, görevleri ve geçirdiği aşamalar ile Okula yapılan dış yardımlar ve Okulun önemli faaliyetleri ele alınacaktır.

Altıncı bölümde; Müessesenin 1990'lara kadarki hizmet gelişimine ve Müessesede yapılan yeniliklere ve yine 1990'lara kadarki üretim faaliyetleri ile bu faaliyetlerin daha iyi yürütülebilmesi için yapılan yeni teşkilatlanmalara değinilecektir.

“1990’lardan Kapatılışına Kadar Başkanlık” isimli yedinci ve son bölümde ise bu zaman aralığında Başkanlığın konuş ve yerleşim durumu, teşkilat gelişimi, önemli birimlerinin görevleri, personel durumu, hizmet gelişimi, önemli faaliyetleri, sorunları ile Başkanlığın kapatılışı hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Refik Saydam, Hıfzıssıhha, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı, Koruyucu Sağlık, Aşı, Sağlık, Halk Sağlığı.

ABSTRACT

The purpose of our study is to put forward the historical progress (and to reveal the contribution to policies concerning public health) of the institution, which was founded with the name of “*Central Institute of Hygiene and Public Health*” (after various changes *it was named as* “Refik Saydam Institute of Hygiene and Public Health”) by a 17 May 1928 dated bill of law in Ankara/Yenişehir, as a subordinate of Ministry of Public Health and Social Assistance.

In order to do this in the best way, firstly, in the first chapter, the concept of preventive health and the preventive health legacy that the Institute took over will be examined.

In the second chapter; family, education, vocational career and personality of Dr. Refik Saydam, who is the architect of Turkish Republic’s Health Organization and the founder of Refik Saydam Institute of Hygiene and Public Health, will be discussed.

In the third chapter; the foundation and motives behind the foundation of the Institute and name changes, construction process and task modifications of the Institute will be mentioned.

In the fourth chapter; the foundation, deployment, hardware and duties of Chemical Analysis, Bacteriology, Pharmacodynamics, Immunobiology Sections, which are deemed important because of being the first sections, will be studied.

In the fifth chapter; the foundation, duties, historical stages of Hygiene School, which began to operate as a subordinate of the Institute in 1936, will be discussed. Foreign aids for the School and important activities will also be studied in this section.

In the sixth chapter; services and innovations of the Institute in a historical perspective until 1990s, production activities and reorganizations of the Institute so as to perform these activities better until 1990s will be mentioned.

In the seventh chapter (this is the last chapter), which is named as “*The Institute from 1990s until closedown*”; information about deployment and settlement plan, organizational development, duties of important units, personnel, services (in a historical perspective), important activities and problems of the Institute will be given. Finally, closedown of the Institute will be mentioned.

Key Words: Refik Saydam, Hygiene, Refik Saydam Institute of Hygiene and Public Health, Preventive Health, Vaccine, Health, Public Health.

İÇİNDEKİLER

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
TABLolar DİZİNİ	xiv
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	xv
ŞEMALAR DİZİNİ	xvi
GRAFİKLER DİZİNİ	xvii
ÖNSÖZ	xviii
GİRİŞ	1
KONU VE ÖNEMİ	1
AMAÇ VE KAPSAM	2
LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	3
METOD VE KAYNAKLAR	9
1. BÖLÜM: BAŞKANLIK ÖNCESİ KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİ	13
1.1. KORUYUCU SAĞLIK (HIFZISSIHHA) KAVRAMI	13
1.2. BAŞKANLIĞIN DEVRALDIĞI KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİ MİRASI	14
1.3. DEĞERLENDİRME	16
2. BÖLÜM: DR. REFİK SAYDAM'IN HAYATI	18
2.1. DR. REFİK SAYDAM'IN AİLESİ, EĞİTİMİ VE ASKERİ DOKTORLUK KARİYERİ	18
2.2. DR. REFİK SAYDAM'IN SAĞLIK BAKANLIĞI VE BAŞBAKANLIK YILLARI	22
2.3. DR. REFİK SAYDAM'IN KİŞİLİK YAPISI	23
2.4. DEĞERLENDİRME	28

3. BÖLÜM: MERKEZ HIFZISSIHA MÜESSESESİNİN KURULUŞU VE GÖREVLERİ	30
3.1. MÜESSESENİN KURULMA NEDENLERİ	30
3.2. MÜESSESENİN KURULUŞU VE İSİM DEĞİŞİKLİKLERİNE DAİR YASAL DÜZENLEMELER	31
3.3. MÜESSESENİN İNŞA EDİLMESİ	33
3.4. MÜESSESENİN GÖREVLERİNİN GELİŞİMİ.....	37
3.4.1. Müesseseye Verilen İlk Görevler	37
3.4.2. Müesseseye 30 Aralık 1940 Tarihli Kanun’la Verilen Görevler	38
3.4.3. Müessesesinin Görevlerinin En Son ve Kapsamlı Hali	39
3.5. DEĞERLENDİRME	41
3.5.1. Müessesenin Kuruluşu ve İnşaatı	41
3.5.2. Müessesenin Görevlerinin Gelişimi	42
4. BÖLÜM: MERKEZ HIFZISSIHA MÜESSESESİNİ TEŞKİL EDEN İLK ŞUBELER	44
4.1. KİMYEVİ TAHLİLAT ŞUBESİ.....	45
4.1.1. Şubenin Kuruluşu, Konuş ve Teçhizatı	45
4.1.2 Şubenin Görevleri.....	51
4.2. BAKTERİYOLOJİ ŞUBESİ	52
4.2.1. Şubenin Kuruluşu, Konuş ve Teçhizatı	52
4.2.2 Şubenin Görevleri.....	54
4.3. İMMÜNOBİYOLOJİ (AŞI VE SERUM) ŞUBESİ.....	56
4.3.1. Şubenin Kuruluşu ve Konuş Durumu	56
4.3.2. Şubeyi Oluşturan Servisler, Teçhizatı ve Görevleri	57
4.3.2.1. İmmünizasyon Servisi.....	57
4.3.2.2. Serum Servisi.....	57
4.3.2.3. Aşı Servisi	59
4.3.2.4. Çiçek Servisi.....	60
4.3.2.5. Kuduz Servisi	61
4.3.2.6. Antijen ve Besiyerleri Servisi.....	62

4.3.2.7. Kontrol Servisi.....	63
4.4. FARMAKODİNAMİ (FARMAKOLOJİ) ŞUBESİ	64
4.4.1. Şubenin Kuruluşu ve Konuş Durumu	64
4.4.2. Şubenin Görevleri.....	66
4.5. DEĞERLENDİRME	67
5. BÖLÜM: HIFZISSİHHA MEKTEBİ.....	68
5.1. OKULUN KURULUŞU VE GÖREVLERİ.....	68
5.2. OKULUN GEÇİRDİĞİ AŞAMALAR	72
5.2.1. Okulun Tarihçesi	72
5.2.2. Okulun Teşkilat Yapısındaki Gelişim.....	78
5.3. OKULA VERİLEN DIŞ DESTEK.....	82
5.3.1. Rockefeller Vakfı	83
5.3.2. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ).....	83
5.3.3. Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu (UNICEF)	84
5.3.4. Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO).....	85
5.3.5. Uluslararası Doktorlar Birliği (AID)	86
5.3.6. Johns Hopkins Üniversitesi.....	86
5.3.7. Her Bölgede Yardım ve Kurtarma İşbirliği (CARE).....	86
5.4. OKULUN ÖNEMLİ FAALİYETLERİ	87
5.4.1. Kurslar.....	87
5.4.2. Önemli Araştırma ve Çalışmalar	90
5.4.2.1. 1936-1958 Arasındakiler.....	90
5.4.2.2. 1958-1961 Arasındakiler.....	91
5.4.2.3. 1962-1968 Arasındakiler.....	92
5.4.2.4. 1968 Sonrasındakiler	94
5.5. DEĞERLENDİRME	95
6. BÖLÜM: MÜESSESEDEKİ YENİLİKLER VE ÜRETİM FAALİYETLERİ (1990'LARA KADAR).....	96
6.1. MÜESSESENİN HİZMET GELİŞİMİ VE YAPILAN YENİLİKLER	96
6.2. MÜESSESENİN AŞI VE SERUM ÜRETİM FAALİYETLERİ.....	102

6.3. MÜESSESENİN TEŞKİLAT GELİŞİMİ	109
6.4. DEĞERLENDİRME	119
7. BÖLÜM: 1990'LARDAN KAPATILIŞINA KADAR BAŞKANLIK	120
7.1. BAŞKANLIĞIN KONUŞ VE YERLEŞİM DURUMU	120
7.2. BAŞKANLIĞIN TEŞKİLAT YAPISININ GELİŞİMİ	124
7.2.1. Merkez Teşkilatının Gelişimi	124
7.2.2. Taşra Teşkilatının Gelişimi	126
7.3. BAŞKANLIĞIN ÖNEMLİ BİRİMLERİNİN GÖREVLERİ	127
7.4. BAŞKANLIĞIN PERSONEL DURUMU	133
7.5. BAŞKANLIĞIN HİZMET GELİŞİMİ VE YAPILAN YENİLİKLER	136
7.6. BAŞKANLIĞIN ÖNEMLİ FAALİYETLERİ	139
7.6.1. Üretim, Kontrol ve Analiz Faaliyetleri	139
7.6.2. Eğitim ve Danışmanlık Faaliyetleri	141
7.7. BAŞKANLIĞIN SORUNLARI	142
7.7.1. Yönetmel Sorunlar	142
7.7.2. Teknik Sorunlar	145
7.7.3. Malî Sorunlar	146
7.8. BAŞKANLIĞIN KAPATILIŞI	147
7.9. DEĞERLENDİRME	148
SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE TEKLİFLER	149
KAYNAKÇA	153
EKLER	168

KISALTMALAR DİZİNİ

AID: Uluslararası Doktorlar Birliği

AIDS: Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Sendromu

CARE: Her Böldede Yardım ve Kurtarma İşbirliği

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CENTO: Merkezi Antlaşma Teşkilatı

COVID-19: 2019’da yaygınlaşmaya başlayan Koronavirüs hastalığı

ELISA: Enzim İlintili İmmün Test

EMEP: Avrupa’da Sınırlar Ötesi Hava Kirliliğinin Takibi, Değerlendirilmesi ve İşbirliği Programı

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü

GTZ: Alman Teknik İşbirliği Kurumu

ISO: Uluslararası Standartlar Teşkilatı

JICA: Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

RSHMB: Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı

S.: Sayfa

SS.: Sayfalar arası

SEKA: Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları

SSYB: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TPI: Frengiye Neden Olan Bakterinin Hareketsizleştirilmesi

UNICEF: Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Hıfzıssıhha Mektebine UNICEF Yardımları (1964-1968).....	85
Tablo 2: Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin 1933-1972 Yılları Arasındaki Aşı Üretimi	102
Tablo 3: Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin 1933-1972 Yılları Arasındaki Serum Üretimi	106
Tablo 4: Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin 1978-1982 Yılları Arasındaki Aşı Üretimi	108
Tablo 5: Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin 1933-1972 Yılları Arasındaki Antijen ve Alerjen Üretimi.....	178
Tablo 6: Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin 1955-1972 Yılları Arasındaki İlaç Kontrolleri	179
Tablo 7: Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin 1933-1972 Yılları Arasındaki Bakteriyolojik Analiz ve Kontrolleri	180
Tablo 8: Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin 1933-1972 Yılları Arasındaki Kimyasal Analiz ve Kontrolleri.....	181
Tablo 9: Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinde 1978-1982 Yılları Arasında Yapılan Tetkikler	181

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1: İnşaatının Tamamlandığı Sıralarda Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi.....	35
Fotoğraf 2: Kimyahane ve Bakteriyolojihane Binasının Ön (Batı) Cephesi (1927)	47
Fotoğraf 3: Kimyahane ve Bakteriyolojihane Binasının Kuzeyden Görüntüsü.....	47
Fotoğraf 4: Kimyevi Tahlilat Şubesinin Büyük Laboratuvarının Görüntüsü (1936).....	49
Fotoğraf 5: Bakteriyoloji Şubesinin Laboratuvar Görünümü	54
Fotoğraf 6: İmmünobiyojoloji Şubesinde Seitz Filtresiyle Serum Süzme İşlemi (1936)	58
Fotoğraf 7: Müesseseden Güncel Bir Görünüm.....	182
Fotoğraf 8: Müesseseden Güncel Bir Görünüm.....	183
Fotoğraf 9: Dr. Refik Saydam'ın Askerlik Yılları.....	184
Fotoğraf 10: Dr. Refik Saydam'ın Siyaset Yılları.....	185

ŞEMALAR DİZİNİ

Şema 1: Farmakodinami Şubesi Konuşlanma Planı	65
Şema 2: Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Konuş ve Yerleşim Durumu (1992)	121

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1: Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Personelinin 1992 Yılındaki Öğrenim Durumları.....	134
Grafik 2: Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Personelinin 2010 Yılındaki Öğrenim Durumları.....	135

ÖNSÖZ

Hastalıkları oluşmadan önlemeyi amaçlayan koruyucu halk sağlığı hizmetlerinin önemi, dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de XIX. yüzyılın sonlarından itibaren anlaşılmaya başlanmış ve bu kapsamda özellikle aşılama yönelik çeşitli uygulamalara gidilmiştir. Ancak Osmanlı'nın dağılma sürecine girmiş olmasının yarattığı sıkıntılar, koruyucu sağlık hizmetlerinin aşılama faaliyetlerinin ötesine taşınmasını ve bu konuda kurumsal bir yaklaşım sergilenmesini engellemiştir.

Türk tarihinde koruyucu sağlık hizmetlerinin kurumsallaşması, ancak Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra, 17 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen yasayla, Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin (Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının) kurulmasıyla mümkün olabilmıştır. Çalışmamız, literatür değerlendirmesi kısmında bahsedilecek bazı dar kapsamlı çalışmalar dışında, hakkında hiçbir geniş kapsamlı çalışmaya ulaşılamamış olan bu müessese üzerinedir.

Bu çalışmada öncelikle, metodolojik yönden yaptığı değerli katkılarından ötürü danışmanım Sayın Prof. Dr. Fatma ACUN'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Onun kaynakların tasnif edilmesi, işlenmesi ve yorumlanması konularında verdiği tavsiyeler ve yönlendirmeler bu çalışmanın ortaya çıkmasında son derece önemlidir.

Çalışmanın bazı önemli kaynaklarını temin sürecinde emeği geçen Sayın J. Yzb. Alpay SANDALOĞLU'nun da ismini burada zikretmem gerekiyor. Yardımlarından ötürü kendisine teşekkür ediyorum.

Son olarak da benimle beraber aylarca gecesini gündüzüne katan, pes ettiğim zaman beni tekrar tekrar yüreklendiren, tezin her aşamasında hiç yüksünmeden beni destekleyen, hayat arkadaşım, can yoldaşım eşim Dr. Semih BULUT'a şükranlarımı sunuyorum

GİRİŞ

KONU VE ÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin koruyucu sağlık hizmetleri konusunda resmî mahiyetteki ilk ve en geniş çaplı yapılanması olan ve başkent Ankara'da bulunması dolayısıyla, ulusal referans laboratuvarı olma görevini de üstlenen “*Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı*”nın faaliyetleri ve halk sağlığını koruma konusunda izlenen politikalara ne derece katkı sağladığının incelenmesi tezimizin konusunu teşkil etmektedir.

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı, “*Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi*” adıyla, 17 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen kanun tasarısıyla, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuş ve Ankara-Yenişehir'deki kampüsündeki inşaatların bitimini müteakip faaliyete başlamıştır. 2011 yılına kadar süren kesintisiz hizmetten sonra, aynı yıl Sağlık Bakanlığı bünyesinde Türkiye Halk Sağlığı Kurumu kurulmuş ve Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı, bu kuruma bağlı merkezlerden birisi haline getirilmiştir.¹ 25 Ağustos 2017'de Halk Sağlığı Kurumunun yerine kurulan Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü'nün² teşkilat yapısında Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı yer almamış,³ bu suretle Başkanlık kanunen 25 Ağustos 2017 tarihinde dolaylı olarak kapatılmıştır. Tez çalışmamıza, kurumun kanunen faaliyette bulunduğu 1928 ile 2017 arasındaki 89 yıllık süre dâhil edilmiştir.

Bu konunun çalışılması büyük önem taşımaktadır; çünkü uzun süren savaşlardan harap ve bitap düşmüş sağlıksız bir nüfus devralan Cumhuriyet yöneticilerinin, birçok maddi ve manevi zorluğa rağmen halkın sağlığının korunması ve sağlıklı nesiller yetiştirilmesinde elde ettikleri başarılarda, kurmuş oldukları Hıfzıssıhha Merkezi'nin çok büyük bir payı vardır. Merkez, faaliyete başladıktan sonra, toplum ve bireyin sağlığının korunması ve geliştirilmesine yönelik çok önemli çalışmalar yürütmüş; tifo, tifüs, dizanteri, kolera, veba,

¹T.C. Resmî Gazete, 02.11.2011, Sayı: 28103, KHK/663. Bkz. **Fotoğraf 7 ve 8.**

²T.C. Resmî Gazete, 25.08.2017, Sayı: 30165, KHK/694, s.102.

³ <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kurumsal/organizasyon-yapisi.html> (Erişim Tarihi: 02.11.2020).

menengokok (menenjite yani beyin zarı ve omurilik iltihaplanmasına ve kan zehirlenmesine yol açan ciddi bir hastalık), stafilokok (uygun olarak saklanmayan yiceklere üreyen ve gıda zehirlenmelerinin ana etkeni bakteri), boğmaca, brusella (sığır, koyun, keçi, domuz, köpek gibi hayvanlardan insanlara bulaşan ateşli bir hastalık), nezle, BCG, difteri, tetanos, kızıl, kuduz, çiçek ve grip aşılı ile pek çok serum ve antijeni (vücutta hastalıklara karşı savaşan antikorları oluşturan virüs, bakteri, parazit gibi protein yapısındaki maddeleri) üretmiş ve 37 farklı formülü ülke halkının kullanımına sunmuştur. Ürettiği kolera aşılardan bir bölümü, 1937 yılında kolera salgınına maruz kalan Çin'e ve 1948 yılında aynı salgından muztarip olan Mısır'a, Türk Kızılay'ı aracılığıyla gönderilmiştir. 1953 yılında ise Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), kurumun BCG ve enflüanza aşılı üretim laboratuvarlarını bütün dünyaya örnek olarak göstermiştir.⁴ Ayrıca, böylesine başarılı bir kurumun çalışılmasının günümüz sağlık politika ve hizmetlerine de ışık tutacağı değerlendirilmektedir.

AMAÇ VE KAPSAM

Çalışmanın amacı, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının, kuruluşundan kapatılışına kadarki faaliyetlerini, devreler halinde, tarihsel bir perspektiften ortaya koymak ve bu devrelerdeki faaliyetlerini ve misyonunu inceleme yoluyla, kurumun önemini ve halk sağlığına yaptığı katkıları belirginleştirmektir. Bu genel amaca ulaşmak üzere, çalışmanın belirlenen alt hedefleri ve bu alt hedefler doğrultusunda ortaya çıkacak kapsam aşağıda sırasıyla izah edilmiştir:

İlk olarak; Başkanlık öncesi koruyucu sağlık hizmetlerine değinilecektir. Bu sayede, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan Başkanlığın koruyucu sağlık alanındaki faaliyetlerinin tarihsel bir bağlama oturtulması ve bu faaliyetlerin daha iyi anlaşılmasının sağlanması hedeflenmektedir.

İkinci olarak; Başkanlığın kendisinden adını aldığı ve yaptığı hizmetlerle "*Cumhuriyetin sağlık mimarı*" olarak anılan Dr. Refik Saydam'ın hayatı ve hizmetleri ele

⁴www.haber7.com (Erişim Tarihi: 19.06.2019).

alınacaktır. Bu sayede Başkanlığın nasıl bir kişi tarafından ve ne amaçla kurulduğunu ve nasıl yönlendirildiğini ortaya koyarak Başkanlığın faaliyetlerinin ve gelişiminin daha berraklaştırılması hedeflenmektedir.

Üçüncü ve en önemli olarak; arşiv belgeleri ve resmî yayınlardaki dağınık bilgilerden istifade ederek kurumun faaliyetlerinin, sistematik olarak ve tarihsel bir perspektifle ortaya konulması hedeflenmektedir.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Konuyla ilgili yapılan literatür taramasında Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığını doğrudan konu alan geniş kapsamlı hiçbir yayına ulaşılamamıştır. Literatürdeki çalışmalar Başkanlığın ya kısa bir dönemini, ya da Başkanlıkla ilgili son derece sınırlı bir içeriği ihtiva etmektedir. Bu sebeple, tez çalışmamızın literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağını ümit etmekteyiz. Başkanlıkla ilgili ulaşılabilen bu dar kapsamlı çalışmalar aşağıda sıralanmıştır:

1938 yılında, (o zamanki adıyla) Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi tarafından çıkarılan Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuasının⁵ ilk sayısında Müessesesyle ilgili kaleme alınan ulaşabildiğimiz ilk makaleler yayımlanmıştır: Müessesenin Dr. Mustafa Hilmi Sagun'dan sonraki müdürü Prof. Dr. Emil Gotschlich "*Ankara'da T.C. Merkez Hıfzıssıhha*

⁵Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının bilimsel süreli yayını olan dergi, 1938'de "Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası" adıyla yayın hayatına başlamıştır. Derginin adı 1945 yılında "Türk İjyien ve Tecrübî Biyoloji Dergisi", 1962 yılında da "Türk Hijyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi" olarak değiştirilmiştir. 1976 yılında son kez isim değişikliğine uğrayarak, halen kullanılmakta olan "Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi" adını almıştır. 1979 yılına kadar PubMed başta olmak üzere çeşitli uluslararası tıp dizinlerinde yer alan dergi, 2003 yılında 60. cilt, 3. sayısından sonra yayın hayatına ara vermiştir. 24 Nisan 2006 tarihinde yeniden Yayın Kurulu oluşturulmuştur. 2006'nın ilk yarısında 2004 ve 2005 yıllarına ait eksik sayıları tamamlayan Yayın Kurulu, 2006'nın ikinci yarısında normal yayın periyodunu yakalamıştır. Dergi, 2007 yılından itibaren içerik, işleyiş ve dizayn olarak yepyeni bir görünümle bilim dünyasına sunulmuş ve periyodik olarak düzenli bir şekilde yayımlanmaya başlamıştır. 2008 yılına kadar yılda üç kez yayınlanan ve hakemli bir dergi olan Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi 2009 yılından itibaren yılda dört kez yayımlanmaya başlamıştır. 2010 yılında online makale başvuru sistemi kurulmuş ve 1938 yılından itibaren yayımlanmış olan makalelere ulaşılabilmesi için arşiv ve web sayfası oluşturulmuştur. Dergi halen 2011'de kurulan Türkiye Halk Sağlığı Kurumu bünyesinde yayın hayatına devam etmektedir, bkz, <http://turkhijyen.org/?menu=14> (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

Müessesesinin Vazifeleri” isimli altı sayfalık makalesinde Müessesenin vazifelerini, ilk teşkilatlanmasını ve 1936-1938 yılları arasındaki faaliyetlerini anlatmıştır.⁶ Müessesenin ilk müdür yardımcısı Prof. Dr. Server Kâmil Tokgöz “*Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi*” isimli üç sayfalık makalesinde Müessesenin inşaat sürecinden bahsetmiştir.⁷ Müessesede teşkil edilen ilk şube olan Kimyevi Tahlilat Şubesinin Müdürü Dr. Eduard Scheller, “*Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Kimyevi Tahlilat Şubesinin Teçhizatı ve Başardığı İşler*” isimli 11 sayfalık fotoğraflı makalesinde şubenin konuş durumu, teçhizatı ve vazifelerini anlatmıştır.⁸ Teşkil edilen ikinci şube olan Bakteriyoloji Şubesinin fiiliyattaki şefi Doç. Dr. Vassaf Akan, “*Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Bakteriyoloji Şubesi*” isimli dokuz sayfalık makalesinde, Scheller gibi, Şubenin konuş durumu, teçhizatı ve vazifelerini anlatmıştır.⁹ Teşkil edilen üçüncü şube olan İmmünobioloji Şubesinin Şefi Dr. Stefan Baecher, “*Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin İmmünbioloji Şubesi*” isimli 18 sayfalık fotoğraflı makalesinde Şubeyi oluşturan servislerin konuş ve teçhizat durumu ile vazifelerini ortaya koymuştur.¹⁰ Teşkil edilen dördüncü şube olan Farmakoloji Şubesinin Şefi Paul Pulewka, “*Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Farmakoloji Şubesi*” isimli 15 sayfalık fotoğraflı makalesinde Şubenin vazifelerini açıklamıştır.¹¹ 1936’da Müessese bünyesinde faaliyete başlayan Hıfzıssıhha Mektebinin ilk müdürü Ralph K. Collins “*Ankara Hıfzıssıhha Mektebi*” isimli 4 sayfalık fotoğraflı makalesinde okulun ilk şubelerine ve ilk faaliyetlerine değinmiştir.¹² Bu makalelerin; hem yazarları, hem yayınlandığı dönem, hem de yayınlandığı dergi itibarıyla,

⁶ Emil Gotschlich, “Ankara’da T.C. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Vazifeleri”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 8-13.

⁷ Server Kâmil Tokgöz, “Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 20-22.

⁸ Eduard Scheller, “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Kimyevi Tahlilat Şubesinin Teçhizatı ve Başardığı İşler”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 26-36.

⁹ Vassaf Akan, “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Bakteriyoloji Şubesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 44-52.

¹⁰ Stefan Baecher, “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin İmmünbioloji Şubesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 57-74.

¹¹ Paul Pulewka, “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Farmakoloji Şubesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 87-101.

¹² Ralph K. Collins, “Ankara Hıfzıssıhha Mektebi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss.107-110.

Merkez Hıfzıssıhha Müessesesiyle ilgili yapılacak çalışmalarda kullanılabilen en önemli kaynaklardan oldukları görüşündeyiz.

1940 yılında, İlhan Tarus ve Cevad Baykal'ın 30 sayfalık "*Hıfzıssıhha Enstitüsünü Tanıtıyoruz*" isimli broşürü yayınlanmıştır. Broşürde Başkanlığın genel görevleri ve faaliyetleri ile Başkanlığı teşkil eden ilk şubeler olan Kimyevi Tahlilat, Bakteriyoloji, İmmünoloji ve Farmakolojoloji Şubelerinin görevleri anlatılırken, Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası'nın ilk sayısında yayınlanan yukarıda isimleri zikredilen makalelerdeki bilgilerden büyük ölçüde istifade edilmiştir.¹³

1948 yılında, Sıhhiye Mecmuası Yayın Kurulu tarafından 8 sayfalık "*Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışmaları (1933-1947)*" isimli makale yayınlanmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere bu makalede Müessesenin 1933-1947 yılları arasındaki faaliyetleri şubeler bazında ele alınmıştır.¹⁴

1949 yılında, Niyazi Erzin ve Orhan Hulusi Balkan'ın "*Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Faaliyeti Hakkında (1933-1948)*" isimli 30 sayfalık makalesi yayınlanmıştır. Balkan bu makalesinde Müesseseyi oluşturan şubelerin 1933-1948 yılları arasındaki bütün üretim, tetkik ve kontrol faaliyetlerini tablolar marifetiyle ortaya koymuştur.¹⁵

1957 yılında Niyazi Erzin'in "*Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünün 1956 Yılı Faaliyeti*" isimli 5 sayfalık makalesi yayınlanmıştır. Erzin bu makalesinde Müessesenin yalnızca 1956 yılı içindeki faaliyetlerine, özellikle üretim faaliyetlerine değinmiştir.¹⁶

¹³ İlhan Tarus, Cevad Baykal, *Hıfzıssıhha Enstitüsünü Tanıtıyoruz (Broşür)*, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1940.

¹⁴ "Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışmaları (1933-1947)", *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1948, Cilt: 22, No: 10-11, ss. 111-118.

¹⁵ Niyazi Erzin, Orhan Hulusi Balkan, "Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Faaliyeti Hakkında (1933-1948)", *Türk Hijyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, Yıl: 1949, Cilt: 9 No: 1, ss. 8-37.

¹⁶ Niyazi Erzin, "Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünün 1956 Yılı Faaliyeti", *Türk İjyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, Yıl: 1957, Cilt: 17, No:1-2, ss. 5-9.

1961 yılında Sadık Gören ve Mustafa Görsel'in "T.C. S.S.Y.B. Hıfzıssıhha Okulu: 25'inci Yıldönümü (2 Kasım 1936-2 Kasım 1961): Tarihçe ve Çalışmaları" isimli 173 sayfalık kitabı yayınlanmıştır. Kitapta Başkanlığa bağlı Hıfzıssıhha Mektebinin kuruluşundan sonraki 25 yıllık faaliyetleri ve okulun geçirdiği süreçler tarihsel bir perspektiften ele alınmıştır. Bu kitabın Okulla ilgili en önemli kaynaklardan birisi olduğu düşünülmektedir. Çünkü kitabın yazarlarından Sadık Gören Hıfzıssıhha Mektebinde bir dönem müdür yardımcılığı yapmış ve kitabı yazdığı sırada müdür yardımcısı olması nedeniyle okulun arşivinden birebir yararlanma fırsatı bulmuştur.¹⁷

1969 yılında, İrfan Tuna ve arkadaşlarının "Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Aşı Şubesi Laboratuvarlarının Son On iki Yıllık Çalışmaları (1957-1968)" isimli 18 sayfalık makalesi yayınlanmıştır. Bu makalede 1957-1968 yılları arasında Müessesenin Aşı Şubesi Laboratuvarlarının çeşitli aşı üretim faaliyetlerine değinilmiştir.¹⁸

1996 yılında, Sami Güryuva'nın "Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Parazitoloji Laboratuvarına Başvuran 4086 Hastanın Barsak Parazitleri Yönünden İncelenmesi" isimli 50 sayfalık yüksek lisans tezi kabul edilmiştir. Bu tezin yegâne içeriği, ismiyle müsemma olarak, Başkanlığın Parazitoloji Laboratuvarına başvuran hastaların bağırsak parazitleri yönünden incelenmesidir.¹⁹

1998 yılında, Nükhet Yürür Kutlay'ın "Refik Saydam'ın Sağlık Politikası ve Hıfzıssıhha Merkezinin Bu Politikadaki Yeri" isimli makalesi yayınlanmıştır. Kutlay makalesinde, Refik Saydam'ın hayatı ve sağlık politikasını anlattıktan sonra, sekiz sayfa içinde Başkanlığın kuruluş amacını ve tarihini, Başkanlıkla ilgili yapılan yasal

¹⁷ Sadık Gören, Mustafa Görsel, T.C. S.S.Y.B. Hıfzıssıhha Okulu: 25'inci Yıldönümü (2 Kasım 1936-2 Kasım 1961): Tarihçe ve Çalışmaları, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1961.

¹⁸ İrfan Tuna, vd., "Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Aşı Şubesi Laboratuvarlarının Son On iki Yıllık Çalışmaları (1957-1968)", *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, Cilt: 29, No: 1, Yıl: 1969, ss. 60-77.

¹⁹ Sami Güryuva, *Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Parazitoloji Laboratuvarına Başvuran 4086 Hastanın Barsak Parazitleri Yönünden İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

düzenlemeleri, Başkanlığın geçirdiği aşamaları, Hıfzıssıhha Mektebi için gösterilen çabaları ve kronolojik sırayla kurumda yapılan yenilikleri ortaya koymuştur.²⁰

2001 yılında, Necati Dedeoğlu'nun "*Hıfzıssıhha Okulu: Tarihçesi, Önemi*" isimli makalesi yayınlanmıştır. İki sayfalık bu makalede Okulun açılışından 1983'te fiilen kapatılıncaya kadar geçen süreç kronolojik olarak özetlenmiştir.²¹

2002 yılında, Ülkü Çınar'ın "*Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Devlet Teşkilatındaki Yeri ve Önemi: Anayasa Hukuku, İdare Hukuku ve Kamu Yönetimi Açısından Bir Değerlendirme*" isimli 35 sayfalık makalesi yayınlanmıştır. Makalede adından da anlaşılacağı üzere, Başkanlık, anayasa ve idare hukuku ile kamu yönetimi açısından bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur.²²

Yine 2002 yılında, Uğur Gönülalan'ın 7 arkadaşıyla beraber kaleme aldığı "*Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi: Kuruluşu ve Tarihçesi*" isimli dört sayfalık makalesi yayınlanmıştır. Gönülalan ve arkadaşları bu makalede Başkanlığın kuruluşunu ve 2002 yılına kadarki faaliyetlerini kronolojik sırayla kısaca özetlemiştir.²³

2005 yılında, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı tarafından "*Hıfzıssıhha Albümü: 77 Yıllık Başarının Öyküsü*" isimli 111 sayfalık fotoğraf albümü yayınlanmıştır.²⁴

Yine 2005 yılında, Ali Eren Doğan'ın "*Hıfzıssıhha Okulu ve Nusret H. Fişek (1958-1965)*" isimli kitabı yayınlanmıştır. 52 sayfalık bu kitapta Okulun 1958 yılına kadarki tarihçesine kısaca değinilmekle beraber, adından da anlaşılacağı üzere, Okulun 1957-1964

²⁰ Nühket Yürür Kutlay, "Refik Saydam'ın Sağlık Politikası ve Hıfzıssıhha Merkezinin Bu Politikadaki Yeri", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Yıl: 1998, Sayı: 4, ss.187-206.

²¹ Necati Dedeoğlu, "Hıfzıssıhha Okulu: Tarihçesi, Önemi", *Toplum ve Hekim*, Kasım-Aralık 2001, Cilt:16, Sayı: 6, ss. 468-469.

²² Ülkü Çınar, "Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Devlet Teşkilatındaki Yeri ve Önemi: Anayasa Hukuku, İdare Hukuku ve Kamu Yönetimi Açısından Bir Değerlendirme", *Mülkiye*, Yıl: 2002, Cilt: 26, Sayı: 235, ss. 119-153.

²³ Uğur Gönülalan vd. "Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi: Kuruluşu ve Tarihçesi", *Referans*, Yıl:2002, Ekim-Kasım-Aralık, Sayı: 1, ss. 4-7.

²⁴ *Hıfzıssıhha Albümü: 77 Yıllık Başarının Öyküsü*, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005.

yılları arasında Müdürlüğünü yapan Nusret H. Fişek'e ve Okulun 1958-1965 yılları arasındaki faaliyetlerine yoğunlaşmıştır.²⁵

2007 yılında, Mustafa Ertek'in "*Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı*" isimli dört sayfalık makalesi yayınlanmıştır. Ertek makalesinde 2006 yılı itibarıyla Başkanlığın ana görevlerine, çalışma alanlarına ve yürüttüğü yeni çalışmalara değinmiş olup Başkanlığa ait sadece bir yıllık (2006'ya ait) verileri işlemiştir.²⁶

2011 yılında, Mehmet Emin Yılmaz ve Hasan Fevzi Çüçen'in "*Hıfzıssıhha Enstitüsü Kimyahaneye ve Bakteriyoloji Binasından Sağlık Müzesi ve Kütüphanesine*" isimli beş sayfalık makalesi yayınlanmıştır. Bu makalede sonradan bir bölümü Sağlık Müzesi ve bir bölümü de kütüphane olarak kullanılacak Kimyahaneye ve Bakteriyoloji Binası mimari açıdan incelenmiştir.²⁷

2017 yılında, Ayşe Nihan Avcı ve İpek Memikoğlu'nun "*Bir Erken Cumhuriyet Dönemi Yapısında Doğal Aydınlatmaya Dair İç Mekân Aydınlik Düzeylerinin İncelenmesi: Ankara Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü Kimyahaneye ve Bakteriyoloji Binası Laboratuvarları Örneği*" isimli 7 sayfalık makalesi yayınlanmıştır. Bu makalede, Kimyahaneye ve Bakteriyoloji binasının sadece laboratuvarları (iç mekân analizi yapılarak) mimari açıdan ele alınmıştır.²⁸

2019 yılında ise, Serhat Soyşekerci'nin "*İktidar ve Siyaset Ekseninde Bir Dönemin Anatomisi: Türk Hıfzıssıhha Mektebi (1928-1983)*" isimli 15 sayfalık makalesi yayınlanmıştır. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin ve Hıfzıssıhha Mektebinin gelişiminin iç

²⁵ Ali Eren Doğan, *Hıfzıssıhha Okulu ve Nusret H. Fişek (1958-1965)*, Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Yayını, Baskı: Yücel Ofset Tesisleri, Ankara, 2005.

²⁶ Mustafa Ertek, "Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı", *Klinik Gelişim*, Yıl: 2007, Cilt: 20, Sayı: 4, ss.152-155.

²⁷ Mehmet Emin Yılmaz, Hasan Fevzi Çüçen, "Hıfzıssıhha Enstitüsü Kimyahaneye ve Bakteriyoloji Binasından Sağlık Müzesi ve Kütüphanesine", *Mimarlık Dergisi*, Yıl: 2011, Sayı: 361, ss. 32-36.

²⁸ Ayşe Nihan Avcı, İpek Memikoğlu, "Bir Erken Cumhuriyet Dönemi Yapısında Doğal Aydınlatmaya Dair İç Mekân Aydınlik Düzeylerinin İncelenmesi: Ankara Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü Kimyahaneye ve Bakteriyoloji Binası Laboratuvarları Örneği", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2017, 5(1), ss.123-130.

ve dış politika bağlamında tarihsel perspektiften ele alındığı makalede, yazarın zaman zaman Müessese ve Okulun gelişimlerini birbirine karıştırdığı değerlendirilmektedir.²⁹

METOD VE KAYNAKLAR

Araştırmada metod olarak izlenecek yol; kaynakların toplanması, derlenmesi, tasnifi ve ardından da tahlil edilmesidir. Bu kapsamda önce kaynaklardaki bilgilerden istifade edilerek çalışmanın bölümleri kaleme alınmış, sonra çalışmanın yazarının bu anlatılanlarla ilgili şahsi kanaatlerini ve değerlendirmelerini içeren bölüm değerlendirmesi, her bölüm için ayrı ayrı yapılmıştır. Böylece “*belge fetişizmi*”nden uzak durulmuş, yazarın olaylara bakış açısı net bir şekilde ortaya konulmuştur.

Araştırmada kullanılan kaynakların nitelikleri ve içlerinde ne tür bilgiler olduğu aşağıda belirtilmiştir:

1. Cumhuriyet Arşivi Belgeleri: Kararname ve resmî yazı niteliğindeki bu belgelerde; Başkanlığın inşaatı; yabancı ülkelere malzeme ve cihaz satın alınması; Hıfzıssıhha Mektebine yapılan dış yardımlar, yabancı personelin istihdam, maaş ve çalışma esaslarını gösterir mukaveleleri; yabancı ülkelere araştırma, kurs, görev ve teknik işbirliği için yapılan personel görevlendirmeleri; Başkanlığın ürettiği aşı, serum, ilaç vb. malzemeler ile verdiği hizmetlere yönelik fiyat listeleri; personelin kadro, maaş ve fazla mesai ücretleri ile ilgili bilgiler mevcuttur. Çalışmamızda bu belgelerden Başkanlığın inşaatı (inşaatın mukavelesi, kime ne kadar ücret karşılığında yaptırıldığı ve inşaat için ne kadar bütçe ayrıldığı), yabancı ülkelere malzeme ve cihaz satın alınması ve Hıfzıssıhha Mektebine yapılan dış yardımlarla ilgili olanlar kullanılmıştır.

²⁹ Serhat Soyşekerci, “İktidar ve Siyaset Ekseninde Bir Dönemin Anatomisi: Türk Hıfzıssıhha Mektebi (1928-1983)”, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Cilt: 5, Sayı: 24, Yıl: 2019, ss.1502-1517.

2. Resmî Yayınlar:

a. TBMM Zabıt Cerideleri: Ceridelerde; Başbakan Dr. Refik Saydam'ın eğitim politikasıyla ilgili olarak TBMM'de söylediği sözler; Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) nin Başkanlığın kurulmasına yönelik olarak İcra Vekilleri Heyetine yani Hükümete verdiği kanun tasarısı ve gerekçesi, tasarının yasalaşma aşamaları ve tasarıyla Başkanlığa verilen ilk görevler; Başkanlığın inşaatıyla ilgili yapılan mukavele (inşaat bedeli ve ödeme planı) ve inşaat bedelinin hangi birimlerden temin edileceği ile ilgili bilgiler mevcut olup bunların hepsi çalışmada kullanılmıştır.

b. Resmî Gazeteler: Çalışmada yararlanılan şu mevzuata ait bilgiler Resmî Gazete'den alınmıştır: İspençiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanunu (1928), Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930), Hayvan Sağlık Zabıtası Nizamnamesi (1931), Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Teşkilat ve Memurîn Kanunu (1936), Millî Korunma Kanunu (1940), T.C. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun (1940), T.C. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Adının Değiştirilmesi Hakkında Kanun (1942), Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun (1961), SSYB Hıfzıssıhha Okulu Çalışma Yönetmelikleri (1964, 1967), SSYB Hıfzıssıhha Okulu Çalışma Yönetmeliğinin 2 ve 3'üncü Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Yönetmelik (1971), SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hizmet Yönetmeliği (1982), SSYB'nin Teşkilat ve Görevleri Hakkında 181 nolu KHK (1983), Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Disiplin Amirleri Yönetmeliği (1995), Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Sicil Amirleri Yönetmeliği (1995), Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Atama ve Görevde Yükselme Yönetmeliği (2000), Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşların Teşkilat ve Görevleri Hakkında 663 nolu KHK (2011) ve Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında 694 nolu KHK (2017).

c. T.C. Sicil-i Kavanin ve TBMM Kavanin Mecmuası: T.C. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair 1940 yılında çıkarılan Kanun'a, Resmî Gazete'nin yanısıra, bu iki kaynaktan da ulaşılmıştır.

d. Sağlık Bakanlığı Yayınları: Sağlık Bakanlığı'nın kuruluşunun 50. yıldönümü, Dr. Refik Saydam'ın ölümünün 40. yıldönümü ve Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının kuruluşunun 60. yıldönümü vesileleriyle çıkartılan yayınlardan, Dr. Refik Saydam'ın biyografisi; Başkanlığın kuruluşu, inşaatı, tarihçesi, personel durumu, teşkilat yapısı, görevleri ve faaliyetleri ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

e. Başkanlık Tarafından Çıkartılan Fotoğraf Albümü: Bu albümde Başkanlığın kurulduğu ilk yıllardan itibaren çekilmiş bazı fotoğraflara ulaşılmıştır.

g. Hıfzıssıhha Mektebi Tarafından Yayınlanan Yıllık Çalışma Raporları: Bu raporlarda (1962-1968 arasındakiler temin edilebilmiştir) Okulun yıl içerisinde düzenlediği kurs bilgileri ile okula bağlı şubelerin faaliyetlerine yönelik bilgilere ulaşılmıştır.

3. Başkanlığın Kendi Bünyesinde Kullanmak İçin Oluşturduğu Yayınlanmamış Kaynaklar: Bu kaynaklar, Başkanlık 2011'de kapatıldıktan sonra Millî Kütüphaneye taşınan ve bizzat Başkanlık personeli tarafından 1980'lerden kapatılıncaya kadar oluşturulmuş olan brifing raporlarını ve incelemeleri kapsamakta olup bahse konu kaynaklardan; yaşanan yönetsel, teknik ve malî sorunlara; sorunlara önerilen çözümlere; bu yıllardaki teşkilat birimlerine, birimlerin görevlerine, personel durumuna, faaliyetlere, hedeflere ve projelere yönelik bilgilere ulaşılmıştır.

4. Gazeteler: Dr. Refik Saydam'ın ölümünden bir sonraki gün (9 Temmuz 1942) yayınlanan Tan, Tasvir-i Efkâr ve Cumhuriyet gazeteleri taranarak, Saydam'ın kişilik yapısıyla ilgili çalışmada kullanılan bazı bilgilere ulaşılmıştır.

5. Yarı-resmî Nitelikteki Yayınlar:

a. Başkanlık Tarafından Yayınlanan Türk Hijyen ve Tecrübî Biyoloji Mecmuasındaki Makaleler: Başkanlık çalışanları tarafından kaleme alınan bu makalelerden, Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan yukarıda bahsi geçen bilgilerle birlikte kurumun şubeleri, konuş durumu ve kullandığı teçhizatıyla ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

b. Hıfzıssıhha Okul Müdür Yardımcısı Tarafından Kaleme Alınan Tarihçe: Okul Müdür Yardımcısı Sadık Gören'in Mustafa Görsel'le beraber kaleme aldığı tarihçe kitabından okulun kurulduğu 1936 yılından 1961 yılına kadar okulun geçirdiği süreçler, düzenlenen kurslar ve yapılan diğer faaliyetlerle ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

Yukarıda sayılan kaynaklardan Cumhuriyet Arşiv Belgelerine Ankara/Yenimahalle'deki T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığından; TBMM Zabıt Cerideleri, T.C. Sicil-i Kavanin ve TBMM Kavanin Mecmuasına Ankara/Bakanlıklar'daki TBMM Kütüphanesinden; diğer bütün kaynaklara ise Ankara/Bahçelievler'deki Millî Kütüphane'den ulaşılmıştır. Ayrıca e-devlet üzerinden yapılan bir kayıttan sonra internet üzerinden özetlerine ulaşılan Cumhuriyet Arşiv Belgeleri <http://www.devletarsivleri.gov.tr/> internet adresinden yapılacak istekle temin edilebilir. TBMM Zabıt Ceridelerine https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 internet adresinden, Resmî Gazetelere ise <https://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden erişim sağlanmıştır. Millî Kütüphanenin <http://www.millikutuphane.gov.tr/> adresinden yapılan bir kayıt işleminden sonra burada bulunan kaynakların fotokopileri uzaktan temin edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞKANLIK ÖNCESİ KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİ

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının faaliyetlerini ve halk sağlığını koruma konusunda izlenen politikalara ne derece katkı sağladığını doğru bir şekilde ortaya koyabilmek ve tutarlı bir değerlendirme yapabilmek için bu bölüm içerisinde, koruyucu sağlık kavramı ile Başkanlığın devraldığı koruyucu sağlık hizmetleri mirası konuları ele alınacaktır.

1.1. KORUYUCU SAĞLIK (HIFZISSIHHHA) KAVRAMI

Müessesenin adında geçen “*Hıfzıssıhha*” kelimesi Arapça bir tamlama olup sağlığın korunması anlamına gelmektedir.

Halk sağlığı hizmetlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden koruyucu sağlık hizmetleri, tekniğin ve sanayileşmenin gelişmesi ile özellikle XX. yüzyıl başlarından itibaren, hızlı nüfus artışı ve şehirleşmeye karşın beslenme ve altyapı yetersizlikleri ve eğitim noksanlığı gibi temel nedenlerle ortaya çıkan sağlık sorunlarının çözümlenmesinde ayrı ve öncelikli bir değer kazanmıştır.¹ Çalışanların sağlıklarının korunması suretiyle iş randımanlarının yükseltilmesi ve hasta tedavisi için büyük miktarlarda para sarfiyatının önlenmesi ülkelerin ekonomilerine ve genel refah düzeylerine önemli katkılarda bulunmuştur.²

Koruyucu sağlık hizmetleri, hastalıkların meydana gelmemesi için gerekli önlemlerin alınması, hijyen, bulaşıcı hastalıklarla savaş, topluma hastalık ve sağlık konularında eğitim

¹Dr. Refik Saydam: 1881-1942, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1982, s. 36.

² Ali Gürsel, *Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1920-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1998, ss. 96-97.

verilmesi, beslenme ve hayat tarzını değiştirmekle hastalıkların önlenmesi, hastalık sonrası rehabilitasyon konusunda hastaya ve yakınlarına danışmanlık verilmesi gibi konuları içeren; tedaviden önce önlemeyi ön plana alan sağlık hizmetlerinin bütünüdür. Koruyucu hekimlik, bireyden ziyade toplum düzeyinde bir yaklaşımdır ve klinik hekimliğe gerek duyulacak safhaya gelmeden, yani daha risk düzeyindeyken hastalıkların önlenmesini amaçlar.³

Koruyucu sağlık hizmetleri içinde, salgın hastalıkların engellenmesi ya da kontrol altına alınmasında uygulanan yöntemler arasında, aşı ve serum tatbiki ile toplumun hastalıklara karşı dirençli bir hale getirilmesi ve tüketilen gıdaların denetlenmesi önemli rol oynamaktadır. Bunların yanı sıra, halk sağlığına yönelik her türlü laboratuvar çalışmaları ve kullanılan ilaçların kontrolleri de önem arz etmektedir.⁴

1.2. BAŞKANLIğIN DEVRALDIğI KORUYUCU SAğLIK HİZMETLERİ MİRASI

Türkiye’de, Cumhuriyetin ilk yıllarında, bazı hastalıklara karşı aşı ve serum üreten birkaç müessese dışında, yukarıda bahsedilen kapsamda çalışan bir kuruluş mevcut değildi. Bu kuruluşların temeli, Osmanlı Devleti’nin son döneminde kurulan şu müesseselere dayanıyordu:

İstanbul’da 1892’de çiçek aşısı üretimi için kurulmuş Telkikhane (Aşı Üretim Yeri), 1893’te kurulmuş Bakteriyojihan-i şahane (adı 1911’de Bakteriyojihan-i Osmani olarak değiştirilmiştir), 1894’te kurulmuş Kimyahane ve 1897’de kurulmuş Daülkelp Ameliyathanesi (Kuduz Tedavi Müessesesi)⁵, 1901’de kurulmuş Bakteriyojihan-i

³Mehmet Nuri Basan, Nazmi Bilir, “Koruyucu Sağlık Hizmetlerinde Önleme Çelişkisi ve Nedenleri”, *Taf Preventive Medicine Bulletin*, Yıl: 2016, Cilt:15, Sayı: 1, s. 44.

⁴*Dr. Refik Saydam: 1881-1942...*, s. 36.

⁵ İstanbul’daki Kimyahane Ankara’ya nakledilirken Vekâlete ait kinin komprimeleri (ağız yoluyla kullanılmak üzere hazırlanmış genellikle yassı ya da silindir biçiminde katı ilaçları) ve civa mahlûlerini (eriyiklerini) hazırlamak üzere Kimyahane bünyesinde kurulmuş bulunan Komprimehane, sıtma mücadele örgütüne bağlı müstakil bir örgüt olarak İstanbul’da bırakılmıştır. *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973. s. 143.

Baytari, Bakteriyojihaneye-i Baytari'nin ihtiyaçı karşılayamaması 1913'te kurulmuş Pendik Veteriner Kontrol Enstitüsü⁶ ile,

1911'de Erzincan'da doğu illerinin sığır vebasası serumu ihtiyaçı karşılamak için kurulan Erzincan Serum Darülistihzarı (Laboratuvarı)⁷, 1916'da İzmir'de kurulmuş Bakteriyojihaneye ile 1917'de Sivas'ta kurulmuş Bakteriyojihanedir.⁸

Kurtuluş Savaşının başlangıcında Pendik Veteriner Kontrol Enstitüsü Eskişehir'e, Eskişehir'in Yunanlılarca işgalinden hemen önce de 1921'in Aralık ayında Ankara'nın Etlik Mahallesiinde sığır vebasası serumu üretmek üzere kurulacak olan Etlik Bakteriyojihaneye Enstitüsünün (Etlik Merkez Veteriner Kontrol ve Araştırma Enstitüsü) kampüsüne taşınmuştur.⁹

1922'de yılında, İstanbul'da bulunan Bakteriyojihaneye, Kimyahane, Darülkelp Ameliyathanesi, Telkikhane ve Sıhhi Müze "*İstanbul Hıfzıssıhha Müessesesi*" adı altında birleştirilmiş, 1924'te Kimyahane Ankara'nın Hacıbayram semtinde bir binaya nakledilmiş, 1928'de Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin kurulmasından sonra İstanbul Hıfzıssıhha Müessesesinin adı "*İstanbul Bakteriyojihaneye ve Serum Müzesi*" olarak değiştirilmiş ve 1929'da Bakteriyojihaneye, 1934'te de Telkikhane Merkez Hıfzıssıhha Müessesesine nakledilmiştir.¹⁰

Yine 1922 yılında, Sivas'ta bulunan bakteriyojihaneye "*Sivas Hıfzıssıhha Müessesesi*"ne dönüştürülmüş ve bünyesinde kurulmuş bulunan kimyahane 1924'te

⁶ Mustafa Karagül, "Pendik Veteriner Kontrol Enstitüsü ve 115 Yıllık Tarihi", *Veteriner Hekimler Derneği Bülteni*, Yıl: 2017, Sayı: 14, s. 43.

⁷ Erzincan Serum Darülistihzarı, Rusların Erzincan'ı ele geçirmesi öncesinde Halep'e, daha sonra Niğde ve Sivas'a ve en nihayetinde 1939 yılında Etlik Bakteriyojihaneye Enstitü'ne (1921 yılında Ankara'da kurulmuştur) taşınmuştur. <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/merkez/Menu/13/Enstitu-Ve-Asi-Uretim-Tarihcesi> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

⁸*Hıfzıssıhha Albümü: 77 Yıllık Başarının Öyküsü*, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005, s. 11.

⁹ <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/merkez/Menu/6/Enstitu-Hakkında> (Erişim Tarihi: 11.10.2020) . 1926 senesinde yoğun sığır vebasası serumu ihtiyaçı karşılamak için kurulan Mardin Serum Laboratuvarı da 1931 senesinde Etlik Bakteriyojihaneye Enstitüsü bünyesine katılmıştır. (Gös. Yer.)

¹⁰https://tr.wikipedia.org/wiki/Bakteriyojihaneye_%C5%9Eahane; <https://www.haber7.com/saglik/haber/94046-hifzissihha-muessesi-78-yasinda> (Erişim Tarihi: 10.10.2020). 1924'te İstanbul'dan ve Sivas'tan Ankara'ya sevk edilen kimyahanelerin akıbetiyle ilgili herhangi bir net bilgiye ulaşılamamıştır.

Ankara'ya nakledilmiştir.¹¹ (1929 yılında ise Bakteriyolojihane'nin de Ankara'da kurulan Merkez Hıfzıssıhha Müessesesine nakledilmesiyle Sivas Hıfzıssıhha Müessesesi fiilen sonlanmış oldu.)¹²

Cumhuriyet'in öncesinde ve ilk yıllarında bu kuruluşlar dar olanaklarla çiçek, tifo, dizanteri, veba, kolera aşılı ile tetanos, dizanteri ve menengekok serumu üretmeye yönelik çalışmalar yapsalar da, bu ihtiyacı karşılayamamıştır.¹³

Batı ülkelerinde ise yukarıda bahsedilen kapsamdaki koruyucu sağlık kuruluşları "*hijyen enstitüsü*" ismi altında kurulmuş ya da kurulmakta idi.¹⁴

1.3. DEĞERLENDİRME

Koruyucu sağlık, yukarıda da belirtildiği üzere, hijyen, bulaşıcı hastalıklarla savaş, topluma hastalık ve sağlık konularında eğitim verilmesi, beslenme ve hayat tarzını değiştirmekle hastalıkların önlenmesi, hastalık sonrası rehabilitasyon konusunda hastaya ve yakınlarına danışmanlık verilmesi ve bunun gibi birçok hususu içeren son derece kapsamlı bir konudur. Ancak Osmanlı Devleti'nin son döneminde (bu kısmen Cumhuriyetin ilk yılları için de geçerlidir) koruyucu sağlık hizmetleri çoğunlukla bulaşıcı hastalıklarla savaşa, bu kapsamda da aşı ve serum üretimine odaklanmış durumda idi. Artık Türkiye'de koruyucu sağlık hizmetlerinin bütün yönleriyle ele alınmasına ve bu hizmetlerin bir kurumun çatısı altında toplanmasına büyük ihtiyaç olduğu için Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı kurulmuştur.

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin son döneminde koruyucu sağlık hizmetleri çoğunlukla bulaşıcı hastalıklarla savaşa odaklanmış olsa da Refik Saydam Hıfzıssıhha

¹¹ *Hıfzıssıhha Albümü...*, s. 11.

¹² <https://www.haber7.com/saglik/haber/94046-hifzissihha-muessesi-78-yasinda> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

¹³ *Dr. Refik Saydam: 1881-1942...*, ss. 36-38.

¹⁴ Gös. Yer.

Merkezi Başkanlığının kurularak koruyucu sağlık hizmetlerinin bütün yönleriyle ele alınabilmesinin;

a. Osmanlı Devleti'nden miras alınan çok kıymetli bir temel,

b. Başta Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran seçkin kadronun çalışmaları sayesinde mümkün olduğu değerlendirilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DR. REFİK SAYDAM'IN HAYATI

Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık sisteminin kurucusu Dr. Refik Saydam, Türkiye'nin yetiştirdiği en önemli devlet adamlarından birisidir. O, işlevselliği bugünlere kadar büyük ölçüde devam eden sağlık teşkilatlanmasını oluşturarak, Türkiye'yi sağlık alanında dünyanın en önde gelen ülkelerinin seviyesine yaklaştırmayı başarmıştır. Bölüm içerisinde bu müstesna şahsiyetin ailesi, eğitimi, mesleki hayatı (askerî doktorluk, sağlık bakanlığı ve başbakanlık yılları) ve kişilik yapısı ele alınacaktır.

2.1. DR. REFİK SAYDAM'IN AİLESİ, EĞİTİMİ VE ASKERİ DOKTORLUK KARIYERİ

Türkiye'nin yetiştirdiği önemli devlet adamlarından biri olan Dr. İbrahim Refik (Saydam), 1882 yılında İstanbul'un Fatih semtinde Hacı Hasan Mahallesi, Çırçır Caddesi, No: 11'de dünyaya gelmiştir. Babası Çankırı'nın Çerkeş kazasının Karacaviran nahiyesinin Dolap köyünden Uzunömerli Abdurrahman Ağa'nın oğlu Hacı Ahmet Efendi'dir. Hacı Ahmet Efendi İstanbul'da Balkapanı'nda yağ ticareti ile hayatını kazanıyordu. Annesi Zehra Hanım, Hayriye tüccarlarından Kemahlı Hacı İbrahim Efendi'nin soyundandır. Zehra Hanım 1914'te 67 yaşında vefat etmiştir. İbrahim Refik'in kendisi dışında iki büyük kardeşi vardır. Birisi kendinden sekiz yaş büyük "*Mehmet Hakkı*" isimli ağabeyi, diğeri de kendinden 12 yaş büyük "*Vasfiye*" isimli ablasıdır. Asker kökenli olan ağabeyi Mehmet Hakkı Bey Ankara'da Mithat Paşa Caddesi'yle Sakarya Caddesi'nin kesiştiği noktada müstakil bir evde yaşamış, üç dönem İçel milletvekilliği yapmış ve 1940'ta şeker hastalığı nedeniyle hayatını kaybetmiştir. İstanbul'da yaşayan ablası Vasfiye Hanım da Mehmet Hakkı Bey'in

ölümünden yaklaşık bir ay sonra kalp yetmezliği nedeniyle Zeynep Kâmil Hastanesi'nde vefat etmiştir.¹

İbrahim Refik, mahalle mektebini bitirdikten sonra, 1892 yılında Fatih Askerî Rüştiyesi'ne girmiş, burayı bitirdikten sonra 1896 yılında Çengelköy Askerî İdadisi'ne başlamış, daha sonra 1900 yılında Askerî Tıbbiye'ye girmiş ve 22 Ekim 1905'de yüzbaşı rütbesi ile askerî hekim olarak mezun olmuştur.²

Askerî Hekim Yüzbaşı İbrahim Refik Bey, mezuniyet sonrasında klinik eğitimini tamamlamak üzere Gülhane Hastanesi'ne verilmiş, 29 Temmuz 1907'de 3. Ordu emrine atanmasına rağmen bir yıl daha Gülhane'de kalarak Histoloji ve Embriyoloji şubesinde çalışmıştır. 15 Nisan 1908'de Manastır'da bulunan 3.Ordu Merkez Hastanesi'ne atanan Dr. Refik Bey, 29 Haziran 1908'de geçici olarak 3.Ordu 16. Redif Alayı 3. Tabur'da görevlendirilmiş ve taburun terhis olması nedeniyle 2 Ağustos 1908'de Manastır Hastanesi'ndeki görevine dönmüştür. 23 Mayıs 1909'da Maltepe Askerî Hastanesi'ne, buradan da 6 Nisan 1910'da Genel Levazımat Dairesi Askerî Fes Fabrikası hekimliğine atanmıştır. Bu sırada Almanya ve Fransa'ya gönderilecek stajyerler için açılan sınavı kazanınca 4 Ağustos 1910'da Almanya'ya gönderilmiş, burada Berlin Askerî Tıp Akademisi'nde kurs gördükten sonra Brandenburg 6. Zırhlı Süvari Alayı'nda staj yapmış, Alman Ordusunun manevralarına katılmış ve yeniden Berlin'e dönerek Scharite Kliniği'nde yüksek tekâmül eğitimi görmüştür.³

Almanya'da iki yıllık eğitimini tamamlamasının akabinde Balkan Savaşları başlamıştır. Bunun üzerine 26 Eylül 1912'de İstanbul'a dönmüş ve Antalya Redif Fırkası 2.

¹Mustafa Yahya Metintaş, *Refik Saydam'ın Yaşamı ve Kişiliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 22-24, 28. Refik Saydam'ın doğum tarihi birçok kaynakta 1881 olarak verilmekle birlikte bu kaynaklardaki 1881 yılı herhangi bir arşiv belgesine atfedilmediği ve Metintaş'ın Refik Saydam'la ilgili yapılmış en geniş kapsamlı çalışma olma niteliğini taşıyan doktora tezinde Refik Saydam'ın doğum tarihi 1882 olarak belgeye dayanılarak verildiği için bu çalışmada da Saydam'ın doğum tarihi 1882 olarak kabul edilmiştir. Bkz. TBMM'ye 2. Seçim Döneminde Üye Seçilenlere Ait Durum Belgesi (45/III), Hüviyet, TBMM Arşivi, Ankara, 1923 ve İbrahim Refik Saydam, Nüfus Kayıt Örneği, T.C. Nüfus ve Kayıt İşleri Genel Müdürlüğü Arşivi'nden naklen Metintaş, *a.g.t.*, s.22.

² Necati Kölan, "Asker Hekim Refik Saydam", *Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tanıtma ve İstatistik Birimi, Ankara, 1982, s. 91. Bkz. **Fotoğraf 9.**

³*Dr. Refik Saydam (1881-1942)...*, ss. 8-9.

Seyyar Hastanesi'nde vazife olarak 18. Kolordu ile cepheye sevk edilmiştir. Çatalca hattına çekilen askerî birlikler arasında yaygın olan başta kolera olmak üzere diğer birçok bulaşıcı hastalıkların mücadelesine bilfiil katılmış ve Hadımköy İstasyon Dağıtım Hekimliği görevini yerine getirmiştir. 30 Eylül 1913'te Ordu Seyyar Hasta Nakliye Birliği Başhekimliğine getirilmiş ve 9 Kasım 1913'te birliğin kaldırılmasıyla 11 Kasım 1913'te Askerî Nakliye İnceleme Komisyonu'nda geçici olarak görevlendirilmiştir.⁴

20.000 askerin koleradan, 6000 askerin dizanteriden kaybedildiği Balkan Savaşları sırasında salgın ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili birçok tecrübe kazanan Dr. Refik Bey, bir taraftan da o dönemde pratik aşı çalışmaları, salgın hastalık önleme ve koruyucu hekimlik konularında çalışmalar yapmıştır. Bu çalışma ve tecrübeleri sonraki yıllarda Türk Sağlık Sisteminin oluşturulmasında büyük rol oynayacaktır. Balkan Savaşlarında edindiği bütün bu tecrübe ve yurtdışı eğitiminin katkıları, bilgi ve görgüsü, mesleki sadakati sayesinde 6 Ocak 1914'te Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi Başkanlığı'na vekâleten atanmıştır.⁵

Birinci Dünya Savaşı başlarken 20 Temmuz 1914'te Sahra Sıhhiye Genel Müfettiş Yardımcılığı görevine atanarak Mondros Mütarekesi imzalanıncaya kadar bu görevinde kalmıştır. 1915'te binbaşılığa terfi eden Dr. Refik Bey 29 Mart 1916'da Berlin'de toplanacak cerrahi kongreye katılmak ve cephelerdeki sağlık teşkilatını görmek için bir sağlık heyeti ile beraber Almanya'ya gitmiştir. Yine 1916 yılında Enver Paşa'nın emriyle İstanbul'da kurulan Yedek Subay Muayene Heyeti'nde görev almış ve aynı yılın Aralık ayında Galiçya'daki Türk Kolordusunun sağlık teşkilatını denetlemiştir.⁶

Dr. Refik Bey, 1. Dünya Savaşı yıllarında aynı zamanda Ordu İaşe Nizamnamesi Tetkik Komisyonu'nda da üye olarak görev yapmıştır. Kendisi Balkan Savaşlarında bulaşıcı hastalıkların yaşattığı felaketi çok iyi bildiğinden Bakteriyolojihane'de serum ve aşı

⁴A.g.e., s. 9.

⁵Selahattin Çalışal, Levent Yücel, "Hizmetkâr Liderlik: Refik Saydam Örneği", *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, Yıl: 2019, Cilt: 6, Sayı: 3, s.170.

⁶Melih Tınal, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Doktor Milletvekilleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, Kış 2009, s.623;Dr. Refik Saydam (1881-1942)...., s. 9.

üretilmesini özellikle teşvik etmiş, burada kolera, tifo ve kuduz aşılılarıyla difteri ve tetanos serumlarının daha büyük miktarlarda üretilmesini sağlamıştır.⁷

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yine Dr. Refik Bey'in de teşvikleriyle Dr. Reşad Rıza (Kor) Bey tarafından tifüslü bir hastadan alınan kan örneğinden elde edilen dünyadaki ilk tifüs aşısı Dr. Tevfik (Sağlam) Bey ve arkadaşları tarafından birliklere uygulanmaya başlanmıştır. Tifüs aşısının sağladığı başarı üzerine üretimi seri olarak birkaç merkezde devam etmiş, 1916'dan itibaren savaş boyunca Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin ordularında kullanılmış ve muhtemelen yüzbinlerce insanın hayatı kurtulmuştur.⁸

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 28 Nisan 1919'da İzmit Askerî Kumaş Fabrikası Hekimliğine ve oradan 5 Mayıs 1919 tarihinde 9. Ordu Kıta Sıhhiye Müfettişliği Yardımcılığına atanmıştır. 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Samsun'a doğru yola çıkan Bandırma Vapurunda 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın beraberindeki heyet içinde yerini almış, heyetle beraber Samsun'dan itibaren Havza, Amasya, Erzurum ve Sivas'a gitmiş ve böbrek sancıları başlayan, ateşlenen ve sıtmaya da yakalanan Mustafa Kemal Paşa'nın tedavisine yardımcı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifası ve Ordu Müfettişliğinin lağvedilmesi üzerine 10 Eylül 1919'da Erzurum Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar Servisi Şefliğine atanmıştır. 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile beraber Ankara'ya gelmiş, 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de Doğubeyazıt mebusu olarak siyasi hayatına başlamış ve 11 Mayıs 1920'de TBMM Hükümeti'nin Millî Savunma Bakanlığı'na Sağlık Dairesi Başkanı olarak atanmıştır. 8 Eylül 1920 tarihinde milletvekili olmasından dolayı, TBMM'ce kabul edilen bir kanun mucibince bu görevinden istifa etmiştir.⁹

1 Mart 1921'de yarbaylığa terfi eden Dr. Refik Bey, daha önce de belirtildiği üzere, 10 Mart 1921'de Dr. Adnan (Adivar) Bey'den boşalan Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye

⁷ Çalışal, Yücel, a.g.m., s.170.

⁸ Metintaş, a.g.t., s. 30.

⁹ Ayşegül Demirhan Erdemir, Öztan Öncel, "A Famous Turkish Physician from Military Medical School: Dr. Refik Saydam and His Public Health Works", *Journal of the International Society For The History Of Islamic Medicine*, Nisan 2007, Cilt: 5, Sayı:9, s. 47; *Dr. Refik Saydam (1881-1942)...*, ss. 9-10.

Vekilliği görevine getirilmiş, sadece 9 ay 4 gün sonra 14 Aralık 1921’de sağlık problemlerini öne sürerek istifasını istemiş ve 24 Aralık 1921’de yerine Dr. Rıza (Nur) Bey seçilmiştir.¹⁰

2.2. DR. REFİK SAYDAM’IN SAĞLIK BAKANLIĞI VE BAŞBAKANLIK YILLARI

Dr. Refik (Saydam) Bey, yukarıda bahsedilen yaklaşık 9 aylık sağlık bakanlığı dönemi boyunca, şartlar gereği, tıpkı Millî Mücadele Döneminin diğer iki sağlık bakanı Dr. Adnan (Adıvar) ve Dr. Rıza (Nur) Beyler gibi, askerî sağlık hizmetlerine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla kapsamlı bir sağlık politikası ve planlaması, ikinci dönemde meclise bu sefer İstanbul’dan milletvekili seçilen ve Cumhuriyet’in ilanından bir gün sonra 30 Ekim 1923’te yeniden Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilliğine getirilen Dr. Refik Saydam tarafından uygulanmaya başlamıştır.¹¹

Bu politika doğrultusunda Saydam, 1925 yılında kaleme aldığı Sağlık Çalışma Programı’nda şu temel hedefleri ortaya koymuştur: **1.** Devletin sağlık teşkilatını kurmak, **2.** Fazla sayıda hekim yetiştirmek, **3.** Numune hastaneleri açmak, **4.** Ebe ve sağlık memuru yetiştirmek, **5.** Doğum ve çocuk bakımevleri açmak, **6.** Verem sanatoryumu açmak, **7.** Sıtma, frengi, trahom ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek, **8.** Sıhhiye ve Muavenet-i içtimaiye Teşkilatını köylere kadar götürmek, **9.** Gerekli kanunları çıkarmak, **10.** Hıfzıssıhha müessesesi ve okulu açmak.¹²

Saydam, 22 Kasım 1924 ile 4 Mart 1925 arası hariç olmak üzere, 25 Ekim 1937 yılına kadar toplam yaklaşık 13 yıl 8 ay boyunca Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili olarak

¹⁰ Mustafa Hacıömeroğlu, “İz Bırakanlar: Dr. Refik Saydam”, *İnfeksiyon Dünyası*, Yıl: 2005, Sayı: 1, s. 77; Metintaş, *a.g.t.*, s.85; Kemal Arı, “Cumhuriyetin Sağlık Devrimcisi Dr. Refik Saydam”, *Vatan ve Sıhhat: Tıbbiyenin Yurtseverliği*, Editörler: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları, İzmir, 2015, s. 301.

¹¹ Yakup Akkuş, *Sağlık Planlaması Ders Kitabı: Tarihsel Süreçte Türkiye’nin Sağlık Politikaları ve Planlamaları*, Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Erzurum, 2016, s. 2.

¹² *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s. 38.

sağlık işlerini tam yetkiyle yönetmiş ve modern Türk sağlık sisteminin de kurucusu olmuştur.¹³

1925-1939 yılları arasında Kızılay Genel Başkanlığı yapan, 1931-1938 yılları arasında zaman zaman Başbakanlığa, Eğitim Bakanlığına ve Maliye Bakanlığına vekâlet eden, Atatürk'ün ölümü üzerine yeniden kurulan Celal Bayar kabinesinde 11 Kasım 1938-25 Ocak 1939 tarihleri arasında İçişleri Bakanlığı ile 1939-1941 yılları arasında CHP Genel Sekreterliği görevlerini yürüten Dr. Refik Saydam, 25 Ocak 1939'da Celal Bayar'ın Başbakanlık'tan istifası üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Başbakan olarak atanmış (1. Saydam Hükümeti 25 Ocak 1939-3 Nisan 1939 arasında, 2. Saydam Hükümeti 3 Nisan 1939-9 Temmuz 1942 arasındadır) ve bu görevi 1942'de vefat edinceye kadar sürdürmüştür.¹⁴

Saydam, 1939-1942 arasındaki başbakanlık yıllarında Türkiye'nin II. Dünya Savaşına sokulmaması konusunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile beraber üstün bir çaba sarfetmiş, ekonomi yönetiminde devleti dönemin şartlarına adapte edebilmek için devletçi bir yaklaşım sergilemiş, eğitim alanında ise köy enstitülerinin kurulması, 1. Türk Neşriyat Kongresinin toplanması ve birçok dünya klasiğinin Türkçeye çevrilmesi gibi atılımları desteklemiştir.¹⁵

2.3. DR. REFİK SAYDAM'IN KİŞİLİK YAPISI

Yapılan kaynak taramasında, Dr. Refik Saydam'ın kişilik yapısı ile ilgili olarak, aşağıdaki değerlendirmelere ulaşılmıştır:

¹³ Metintaş, *a.g.t.*, s. 303.

¹⁴<https://www.icisleri.gov.tr/icisleri-bakanligi-tarihcesi>; <https://www.biyografi.info/kisi/refik-saydam> (Erişim Tarihi: 23.04.2020). Bkz. **Fotoğraf 10**.

¹⁵ Bu hususlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Selim Deringil, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015; Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2008, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 155-184; Mehmet Şeren, "Köye Öğretmen Yetiştirme Yönüyle Köy Enstitüleri", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, Yıl: 2008, ss. 203-226.

Saydam, daha okul sıralarında arkadaşları arasında pek az şakalaşması, sözlerine ve vaatlerine sadık oluşu ve ciddiyetiyle dikkat çekmişti. Arkadaşları onun doktordan ziyade iyi bir devlet adamı olacağına inanıyordu.¹⁶

İntizamlı ve dakikti. Peyami Safa'nın deyişiyle “*Avrupalya has bildiğimiz kronometre doğruluğu ile çalışma metodu Ankara'ya bir koldan Refik Saydam'la beraber girdi.*”¹⁷

Temizliğine titizlik derecesinde dikkat eder ve oldukça şık giyinirdi.¹⁸

Mütevazıydı. Yunus Nadi'nin ifadesiyle “*Sağlık teşkilat ve kuruluşları namına meydana getirdiği eserlerin birçoğları bugün kendi başlarına birer abide sayılacak büyüklükte ve mükemmelliyyettedir. Kendi alanında büyük başarılar vücuda getirdiği halde hiçbir kimse hiçbir zaman Dr. Refik'in 'Ben şunu yaptım' dediğini duymamıştır.*”¹⁹

Azimli ve sebatlı bir dava adamı idi. İnandığı davanın gerçekleşeceğine inancı ve güveni tamdı.²⁰ Zekeriya Sertel'in belirttiği üzere, onun yorgunluk, bezginlik, hatta neşesizlik gösterdiğine şahit olunmamıştır. Müşküllerle mücadele etmekten zevk almış; en çetin, en çetrefilli problemleri bile insana ümit ve neşe veren bir hava içinde çözmeye çalışmıştır.²¹ İsmet İnönü'nün onun ölümünün ardından söylediği üzere “*iradesi ve karakteri kuvvetli (idi). (...) Aldığı bütün vazifeleri, nihayetine kadar, genç ve ateşli bir vatanseverin heyecanı ve sebatı ile takip et(miştir).*”²² Her işi kendi eline almak istemiş, ilgisini birinci ağızdan dinlemiş ve her meseleyi esasından anlamaya çalışmıştır.²³

¹⁶Dr. Refik Saydam: 1881-1942..., s. 12.

¹⁷ Peyami Safa, “Doktor Refik Saydam”, *Tasvir-i Efkar*, 09.07.1942, s. 2.

¹⁸ İsmail Arar, “Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam”, *Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına...*, s. 95.

¹⁹ Yunus Nadi, “Dr. Refik Saydam Kelimenin Tam Manasıyla Büyük Bir Devlet Adamı Olmak Vasıf ve Liyakatini Hakkıyla Haiz Olmuştur”, *Cumhuriyet*, 09.07.1942, s. 2.

²⁰Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına..., s. 14-15.

²¹ M. Zekeriya Sertel, “Memleketin Büyük Kaybı”, *Tan*, 09.07.1942, s.2.

²²**Tan**, 09.07.1942, s.1.

²³ Sertel, a.g.m., s.2.

Saydam'ın azimli bir dava adamı olduğunu, TBMM'de 1942 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde ortaya konulan aksaklıklar üzerine söylediği şu sözlerden de tahlil etmek mümkündür: “Gerekirse bu aksaklıkları gidermek için A'dan Z'ye kadar bozuk olan her şeyi değiştireceğim.”²⁴ (Bu sözler aynı zamanda onun meseleleri tarafsız olarak değerlendirmekteki dürüstlüğünü de ortaya koymaktadır).

Saydam'ın inandığı davaya bütün benliğini adadığını gösteren bir diğer husus da, hayatı boyunca hiç evlenmemiş olmasıdır. Saydam'ın “Ben kendimi millete adanmış bulunuyorum. Şayet evlenirsem bu adağımı yerine getiremeyeceğimden korkuyorum.” şeklindeki sözleri kendini davasına ne derece verdiğini ortaya koymaktadır.²⁵ İnönü'nün de belirttiği üzere, ölümü bile millete hizmet için gittiği bir iş seyahatinde (İstanbul'da) gerçekleşmiştir.²⁶

Saydam, İnönü'nün ifadesiyle, “devlet hizmetinde her türlü şahsi ve hususi menfaat kaydından uzak olan temiz misallerden birisiydi.”²⁷ Devlet ve millet malını ve parasını çok titiz bir biçimde koruyabilme konusunda çok hassas olduğu söylenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin en uzun süreli sağlık bakanı olmasının yanı sıra dört seneye yakın da başbakanlık yapmıştır. Vefat ettiğinde bütün mal varlığı ailesinden kalma bir yalı ve Atatürk'ün hediye ettiği bir evden ibaret olup ölümünden bir yıl önce İstanbul'da bulunan yalıyı Darüşşafaka'ya, Ankara'da bulunan Atatürk'ün hediye ettiği evi de Kızılay'a miras bırakmış, ayrıca bu bağışların gizlenmesini istemiştir.²⁸

Gerek resmî, gerekse özel hayatında terbiye ve nezaketini sürekli muhafaza etmiş; ölümlerine bile, etrafın telaşa verilmemesini istemiştir.²⁹

²⁴Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına..., s. 16.

²⁵Selahattin Çalışal, Levent Yücel, “Hizmetkâr Liderlik: Refik Saydam Örneği”, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, Yıl: 2019, Cilt: 6, Sayı: 3, s. 171.

²⁶Tan, 09.07.1942, s. 1.

²⁷Gös. Yer.

²⁸Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971, s. 201-212'dan naklen Metintaş, a.g.t., ss. 284-285.

²⁹Metintaş, a.g.t., s. 281.

Soyadı Kanunu çıktığı zaman ona “*Saydam*” soyadını bizzat Atatürk’ün kendisi vermiştir.³⁰ “*Saydam*” kelimesinin şeffaf ve dışından içi görülebilen anlamına geldiği göz önüne alındığında, Atatürk’ün Dr. Refik Saydam’ı ne denli sevdiği ve ona ne derece güvendiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Çok iyi derecede Almanca, aynı derecede olmamakla birlikte Fransızca bilirdi. Bu sayede yabancı dille yazılan kaynaklardan istifade etme şansı bulmuştur. Gerek Almanya’da eğitim gördüğü yıllarda, gerekse ABD seyahatinde kazandığı tecrübe ve bilgileri, uygulamalarına aktarmış ve sorunların çözümünde kullanmıştır. Koruyucu sağlık hizmetleri üzerinde önemle durmasında bu tecrübe ve bilgilerin de büyük etkisi olduğu kuvvetle muhtemeldir.³¹

Özellikle ABD olmak üzere dünyanın öbür gelişmiş ülkelerindeki yenilikleri yakından takip etmiş ve diğer tecrübeleriyle beraber uygulamalarına aktarmıştır.³²

Okumayı çok sevmiş, zengin bir kütüphaneye sahip olmuş, özellikle de Türk tarihini okumuştur.³³ Bu tarih sevgisi nedeniyle zengin arşiv belgelerine de sahip olmuştur. Arşiv belgelerinden bazıları Tarih Vesikaları Dergisinde Faik Reşit Unat tarafından yayımlanmıştır.³⁴

Devletçi bir ekonomi anlayışına sahipti. Bu anlayış onun halkçılığından kaynaklanmaktaydı. Halkın özel sektör tarafından yeterince önemsenmeyeceğine inanıyordu. Halkçılığı, ona siyasette de demokratik bir bakış açısı kazandırmıştır. Bizzat kendisi tarafından düzenlenen 5. CHP Kurultayında alınan bir kararla 1936 yılında başlatılan

³⁰ Arar, a.g.m., s. 96.

³¹ Nükhet Yürür Kutlay, “Refik Saydam’ın Sağlık Politikası ve Hıfzıssıhha Merkezinin Bu Politikadaki Yeri”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Yıl: 1998, Sayı: 4, s. 195.

³² Metintaş, a.g.t., s. 282.

³³ Kutlay, a.g.m., s. 195. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca 1982’de çıkarılan bir yayında Saydam’ın sahip olduğu kütüphanenin 1982 yılı itibarıyla Bakanlığın kütüphanesinde “*temiz bir anı olarak*” muhafaza edilmekte olduğu belirtilmekle beraber (*Dr. Refik Saydam: 1881-1942...*, s. 12.), aynı Bakanlığın aynı yıl çıkardığı bir diğer yayında Saydam’ın kütüphanesinin ve yıllarca topladığı arşiv belgelerinin “*ölümünden sonra kıymet bilmez uzak varisler elinde çarçur olup git*”tiği yazmaktadır. (*Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına...*, s. 95).

³⁴ Arar, a.g.m., s. 95.

ve Parti Genel Sekreterliği ile İçişleri Bakanlığını birleştiren uygulamaya son verilmiş, valilerin CHP İl Başkanlığı görevleri sona erdirilmiş, devlet memurlarının parti üyeliği de yasaklanmıştır. Saydam'ın bizzat kendisi tarafından önerilen bu değişiklikler, onun devlet, toplum ve siyaset anlayışını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Aslında bu değişiklikler Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk, ama en belirleyici demokratik açılımlardır. Devlet ve parti birbirinden ayrılmakta, devlet parti dışında bir siyasi yapı haline dönüştürülmektedir.³⁵

Barışseverdi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kendisine yaptığı Başbakanlık teklifini şu şekilde yanıtladığı söylenmektedir: “-Paşam, ben bu milleti yeniden harbe sokamam. Başbakanlık görevini, ancak harbe girmemek şartıyla kabul edebilirim.”³⁶ İnönü'nün de desteğiyle Türkiye'yi basiretli diplomasi manevralarıyla gereksiz bir savaşın felaket ve yıkımından uzak tutmuş ve aynı zamanda bütün taahütlerine sadık kalarak, dünyada Türkiye hakkında büyük bir emniyet ve hürmet hissi uyandırmıştır.³⁷

Yetki alanı konusunda hassastı. Başbakanlık yaptığı dönemde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den yetkilerine saygı gösterilmesini istemiş ve İnönü tarafından büyük bir anlayışla karşılanmıştır. Nitekim İnönü, dışişlerini ve orduyu ilgilendiren bazı konuların dışında Hükümetin hazırlık çalışmalarına veya kanunlaşma aşamasına gelmemiş olan işlerine karışmamıştır.³⁸

Buraya kadar sıralanan bütün bu olumlu kişilik özelliklerinin yanında kaynaklarda olumsuz olarak değerlendirilebilecek sadece iki kişilik özelliğine ulaşılabilmiştir:

Ahmet Emin Yalman, Saydam'ın tenkide karşı tahammülünün geniş olmadığını belirtmiştir. Ancak Yalman'a göre bu tahammülsüzlük, Saydam'ın tuttuğu yolun “*samimi*

³⁵ Metintaş, a.g.t., s.285.

³⁶Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına..., s. 16.

³⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Doktor Refik Saydam'ın İrtihali”, *Yeni Sabah*, 09.07.1942, s. 2.

³⁸ Olcay Göker, “Başbakan Refik Saydam”, *Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına...*, s. 101.

*bir kanaatin ve titiz bir memleket sevgisinin mahsulu olduğu için bunun sayısız zorluklar karşısında tenkit edilmesine” müteessir olmasından kaynaklanıyordu.*³⁹

İsmail Arar’ın yazdığına göre, Saydam’ın konuşmalarında sinirli mizacı belli olurdu. İnceye yakın bir sesle genizden konuşurdu. Yakın çalışma arkadaşları onun çabuk öfkelenildiğini, ancak asla kin tutmadığını, öfkelenildiği sırada kalbini kırdığını düşündüğü muhatabının gönlünü almak için elinden gelen bütün çabayı sarfettiğini ifade etmişlerdir.⁴⁰

2.4. DEĞERLENDİRME

Dr. Refik Saydam, müstesna bir hekimdir: Balkan Savaşlarından 1. Dünya Savaşı’na birçok cephede sayısız hastayı muayene ve tedavi etmiş ve tifusa karşı hazırlanmasına büyük katkılar sunduğu aşı, tıp literatürüne geçmiştir.

O, müstesna bir Sağlık Bakanıdır: Onun Atatürk’ün büyük desteğiyle sağlık alanında yaptığı faaliyetler, Türkiye Cumhuriyeti’ni bağımsız, müreffeh ve çağdaş bir devlet haline getirmeye yönelik Atatürk İnkılâbı’nın son derece önemli bir halkasını teşkil eder. Sağlık alanında Dr. Refik Saydam’ın önderliğinde yapılan bu çalışmalar sayesinde:

Birinci olarak; Osmanlı Devleti’nden kalan temel üzerine, Türkiye Cumhuriyeti’nin sağlık teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilat 2020’li yıllar itibarıyla bile çok büyük değişikliklere maruz kalmamış ve dünyadaki emsalleri arasında hatırı sayılır bir yere sahip olma konumunu korumaktadır.

İkinci olarak; Anadolu insanı bulaşıcı hastalıkların pençesinden büyük ölçüde kurtarılmıştır.

³⁹ Ahmet Emin Yalman, “Dr. Refik Saydam”, *Vatan*, 09.07.1942, s. 3.

⁴⁰ Arar, a.g.m., s. 95.

Üçüncü olarak; Osmanlı Devleti'nin son döneminde önemi anlaşılmaya başlasa da şartların elvermememesi nedeniyle çok da üzerinde durulamayan koruyucu hekimliğe yönelik dünyaya örnek olabilecek seviyede çalışmalar yapılmıştır.

Son olarak; “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*”, “*Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun*” gibi bugün halen yürürlükte olan pek çok yasa ve tüzükle Cumhuriyet'in sağlık yapılanmasına yönelik sağlam bir sağlık mevzuatı temeli oluşturulmuştur.

O dönem kurulan sağlık teşkilatının ve oluşturulan sağlık mevzuatının bugün hâlâ çok da büyük değişiklikler geçirmeksizin varlığını koruyabilmesinin, Dr. Refik Saydam'ın ileri görüşlülüğünün ve vizyonunun ne kadar geniş olduğunun net bir göstergesi olduğu değerlendirilmektedir.

Dr. Refik Saydam, müstesna bir Başbakan'dır: Türkiye'yi, İsmet İnönü'nün de desteğiyle, ustalıkla diplomasi manevralarıyla gereksiz bir savaşın felaket ve yıkımından uzak tutmuş, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik buhran ve güvenlik endişelerine rağmen, köy enstitüleri gibi dünyada ses getiren ve belkide Türkiye'nin eğitim sorununu ortadan kaldıracak uygulamaları bütün gücüyle desteklemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MERKEZ HIFZISSİHHA MÜESSESESİNİN KURULUŞU VE GÖREVLERİ

Merkez Hıfzısıhha Müessesesinin kuruluşu, ikinci bölümde de belirtildiği üzere, Sıhhiye Vekili Dr. Refik Saydam tarafından 1925 yılında kaleme alınan Sağlık Çalışma Programı'nın temel hedeflerinden birisidir. Bu bölümde Müesseseye neden ihtiyaç duyulduğuna, Müessesenin kuruluşuna, inşaat sürecine ve Müessesenin görevlerine değinilecektir.

3.1. MÜESSESENİN KURULMA NEDENLERİ

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, Merkez Hıfzısıhha Müessesesinin kurulmasına yönelik kanun tasarısını ve bu tasarının gerekçelerini yani o zamanki anlatımla esbab-ı mucibe layihasını hazırlayarak İcra Vekilleri Heyetine (Hükümete) göndermiş ve bu tasarı ile tasarının gerekçeleri Hükümetin 13 Şubat 1927 tarihli toplantısında görüşülmüştür.¹

Esbab-ı mucibe layihasında belirtildiği üzere, Türkiye'nin nüfus siyasetiyle ilgili olan sıhhi meselelerde bilimsel esaslar üzerinde yürümesi zaruridir. Bilimde yaşanan ilerlemelerin koruyucu sağlık hizmetlerine en iyi şekilde tatbik edilebilmesi için tecrübeye büyük önem verilmesi gerekmektedir. Tecrübeye dayalı araştırmalar için bu konuda yeterli vasıtaya sahip ve uzman kişiler tarafından idare edilen bilimsel müesseselerin oluşturulmasına ihtiyaç vardır. *“İşbu umumi (genel) ve içtimai (toplumsal) hıfzısıhha ilmi saha-i iştigali (çalışma sahası) dâhilinde tetkikat-ı ilmiyede bulunmak (bilimsel çalışmalar yapmak) ve aynı zamanda Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletinin teknik bir uzvu mahiyetini haiz olmak üzere*

¹TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem III, Toplantı 73, Cilt IV, 10 Mayıs 1928, s. 31.

Hıfzıssıhha Müessesesi teşkil ve tesisi bu mühim ihtiyacımızın tatmini nokta-i nazarından pek ziyade şayan-ı arzudur.”²

Aynı layihada bu müessesenin kurulmasının doktor ve sağlık memurlarının eğitimlerinin üst seviyeye çıkarılması manasında da gerekli ve önemli olduğundan bahisle şu ifadeler kullanılmıştır: “Devlet sıhhiye işlerinde istihdam edilecek olan genç tabiplerimizin ekseriya içtimai (toplumsal) hıfzıssıhha sayesinde kâfi derecede rüsum (bilimsel yeterlilik) ve tecrübeye malik olmadan (sahip olmadan) pek mühim ve muğlak mesail-i sıhhiye (sıhhi meseleler) ile iştigale mecbur oldukları hemen her gün görülmektedir. Yarının sıhhat siyasetini tedvir edecek (idare edecek) olan bu genç dimağları lazım gelen malûmat ve müktesebat ile teçhiz etmek icabettiği gibi, uzun seneler ilim ve fen merkezlerinden uzak ve her günkü yorucu meşguliyetler arasında tarakkiyatı ilmiyeyi (bilimsel gelişmeleri) bihakkin (hakkıyla) takip imkânından mahrum yaşayan sıhhiye memurlarımızı da bu terakkiyattan müstefid etmek (faydalandırmak) zarureti nazarı dikkate alınmak lazım geldiğinden Hıfzıssıhha Müessesesi aynı zamanda bir Hıfzıssıhha Mektebi vazifesini görecektir ve her sene burada umumi (genel) ve içtimai (toplumsal) hıfzıssıhha tedrisatı (eğitimi) yapılacaktır. Şu hale nazaran aynı zamanda hem bir ilim müessesesi ve hem de bir mektep halinde çalışacak olan Hıfzıssıhha Müessesesinde memleketin iftihar ettiği ilim adamlarımızla ecnebi memleketlerinin bu sahada yetiştirdiği meşahirin (meşhurların) faaliyetinden istifade etmek ve bunların maiyetlerinde genç ve müstait (yetenekli) Türk gençlerini hakiki birer ilim adamı olarak yetiştirmek zaruri” dir.³

3.2. MÜESSESENİN KURULUŞU VE İSİM DEĞİŞİKLİKLERİNE DAİR YASAL DÜZENLEMELER

Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin kurulmasına yönelik Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletince hazırlanan kanun tasarısı (gerekçeleri ile birlikte) Hükümetin 13 Şubat 1927 tarihli toplantısında görüşüldükten sonra yasallaşması teklifiyle 17 Şubat 1927’de

² Gös. Yer.

³ Gös. Yer.

TBMM'ye gönderilmiş, TBMM'ye gelen kanun tasarısı 1 Aralık 1927 tarihinde TBMM Sıhhiye ve Bütçe Encümenlerine (alt kurullarına) sevk edilmiş, gerek görülen değişiklikler yapıldıktan sonra TBMM'nin 10 Mayıs 1928 tarihli 73'üncü toplantısında ele alınmıştır.⁴

Hükümetin TBMM'ye gönderdiği kanun tasarısı 11 maddeden oluşuyordu.⁵ Sıhhiye Encümeni Hükümetçe teklif edilen 11 madde üzerinde küçük kelime değişiklikleri dışında neredeyse hiçbir tadilat yapmazken, Bütçe Encümeni hükümetin kanun teklifindeki işleyişe yönelik bir kısım detayları kaldırmış, bazı maddeleri kısaltıp birleştirerek madde sayısını 7'ye indirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun'a neredeyse son halini vermiştir.⁶

TBMM'nin 10 Mayıs (birinci müzakere) ve 17 Mayıs (ikinci müzakere) 1928 tarihli oturumlarında Kanun maddeleri birer birer oya sunulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun, Bütçe Encümeninden gönderilen metin üzerinde çok küçük değişiklikler yapılarak, kabul edilmiştir.⁷

Kanun'un birinci maddesine göre Müessese, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletine bağlı olmak üzere, İstanbul ve Sivas'taki Bakteriyolojihanelerle Ankara'da bulunan Kimyahane'nin bir araya getirilmesiyle, Ankara'da kurulmuştur.⁸

Müessesenin kurucusu Dr. Refik Saydam'ın 8 Temmuz 1942'de ölmesi üzerine onun sağlık hizmetlerine yaptığı büyük katkılara duyulan şükran ve minnet duygularının bir nişanesi olarak Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'nin adı 10 Ağustos

⁴TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem III, Toplantı 73, Cilt IV, 10 Mayıs 1928, s.32.

⁵TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem III, Toplantı 73, Cilt IV, 10 Mayıs 1928, ss. 32-33. Bu tasarının orijinal metni için bkz. **EK-1**.

⁶TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem III, Toplantı 73, Cilt IV, 10 Mayıs 1928, s. 34. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun'un orijinal metni için bkz. **EK-2**. **EK-1** ve **EK-2** incelendiğinde Kanunun hükümetçe teklif edilen halinin daha anlaşılır ve kapsamlı olduğu görülecektir.

⁷TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem III, Toplantı 76, Cilt IV, 17 Mayıs 1928, ss.153-154.

⁸ Gös. Yer; *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s. 143.

1942’de TBMM’de kabul edilen bir 4288 numaralı kanunla “*Türkiye Cumhuriyeti Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi*” olarak değiştirilmiştir.⁹

1983 yılında Hıfzıssıhha Mektebi kapatılmış,¹⁰ aynı yıl yayınlanan 181 numaralı Kanun Hükmünde Kararname’nin altıncı geçici maddesiyle kurumun adı “*Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı*” olarak değiştirilmiştir.¹¹

2 Kasım 2011 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanan 663 sayılı “*Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşların Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK*” ile Başkanlık aynı KHK ile kurulan “*Türkiye Halk Sağlığı Kurumu*”na devredilmiştir.¹²

3.3. MÜESSESENİN İNŞA EDİLMESİ

Henüz Müessese kurulmadan önce, 1927-1928 yılları arasında Müessesenin kurulacağı Ankara’nın Yenışehir semtindeki kampüs içerisinde, sonradan Müessesenin bir parçasını oluşturacak olan Kimyahane ve Bakteriyolojihane binası inşa edilmiştir.¹³ Avusturyalı Mimar Theodor Jost tarafından projelendirilen ve tasarlanan bina merkezi Viyana’da bulunan Redlich ve Berger İnşaat Şirketi tarafından inşa edilmiştir. Bu binanın orta bölümünde kapı üzerindeki dış bükey duvarda Yunan Mitolojisi’nde Asklepios’un kızı olarak bilinen Tanrıça Hygenia Kabartması 1927 yılında Avusturyalı Heykeltıraş Wilhelm Frass tarafından yapılmıştır.¹⁴

⁹*T.C. Resmî Gazete*, 10.08.1942, Sayı:5184, s. 3504. 10 Ağustos 1942 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Adının Değiştirilmesi Hakkında Kanun’un orijinal metni için bkz. **EK-3**.

¹⁰ Ali Eren Doğan, *Hıfzıssıhha Okulu ve Nusret H. Fişek(1958-1965)*, Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s. 31.

¹¹*T.C. Resmî Gazete*, 14.12.1983, Sayı: 18251, s. 221.

¹²*T.C. Resmî Gazete*, 02.11.2011, Sayı: 28103, s. 1307.

¹³ Server Kamil Tokgöz, “Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 20-21.

¹⁴ Mehmet Emin Yılmaz, Hasan Fevzi Çüçen, “Hıfzıssıhha Enstitüsü Kimyahane ve Bakteriyoloji Binasından Sağlık Müzesi ve Kütüphanesine”, *Mimarlık Dergisi*, Yıl: 2011, Sayı:361, ss. 33-34. Hygenia veya hijyenin bugünkü anlamı sağlığın korunmasıyla ilgilenen tıp dalı veya sağlık bilgisidir. Hygenia, bu şekilde kabartma olarak ya da heykel şeklinde Avrupa’da kullanılmıştır. Kabartma olarak Hollanda Groningen Hijyen Laboratuvarı’nda (Laboratorium voor Hygiene 1883), Hıfzıssıhha Müessesesi’nde olduğu gibi giriş kapısının

Müessese kurulduktan sonra 1928 yılında; serum ve aşı binaları, Hıfzıssıhha Mektebi, “*Kuduz Müessesesi*”, 16 dairesel personel lojman binası ve ahırların inşası için yine Redlich ve Berger İnşaat Şirketi ile mukavele imzalanmıştır. 2 milyon lira tutarındaki bu mukavele, 200 yataklı Ankara Numune Hastanesi’nin inşasını da kapsıyordu.¹⁵ Mukavele, 2 milyonliralık inşaat bedelinin 1928’den itibaren beş bütçe yılı boyunca her yıl 400.000 liralık taksitlerle (bu meblağın 250.000 lirası Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü gelirlerinden ve ihtiyat akçesinden, 150.000 lirası ise Vakıflar Genel Müdürlüğü gelirlerinden karşılanacaktı), şirkete ödenmesini ve inşaatların iki sene içinde bitirilmesini karara bağlamıştır.¹⁶ (Ancak inşaatlar 1933 yılına kadar devam etmiştir.)¹⁷ 19 Temmuz 1932’de Müessese inşaatı için ilave olarak 250.000 lira tahsisat ayrılmıştır.¹⁸

Aşağıdaki fotoğraf inşaatların bitirildiği sıralarda çekilmiş olup Müesseseyi oluşturan binaların konuş yerlerini net bir şekilde ortaya koymaktadır:

üstünde yer almaktadır. Ayrıca Almanya Hamburg Borse’de ve İskoçya Edinburg’da da heykel olarak kullanılmıştır. Yılmaz, Çüen, a.g.m., s. 34.

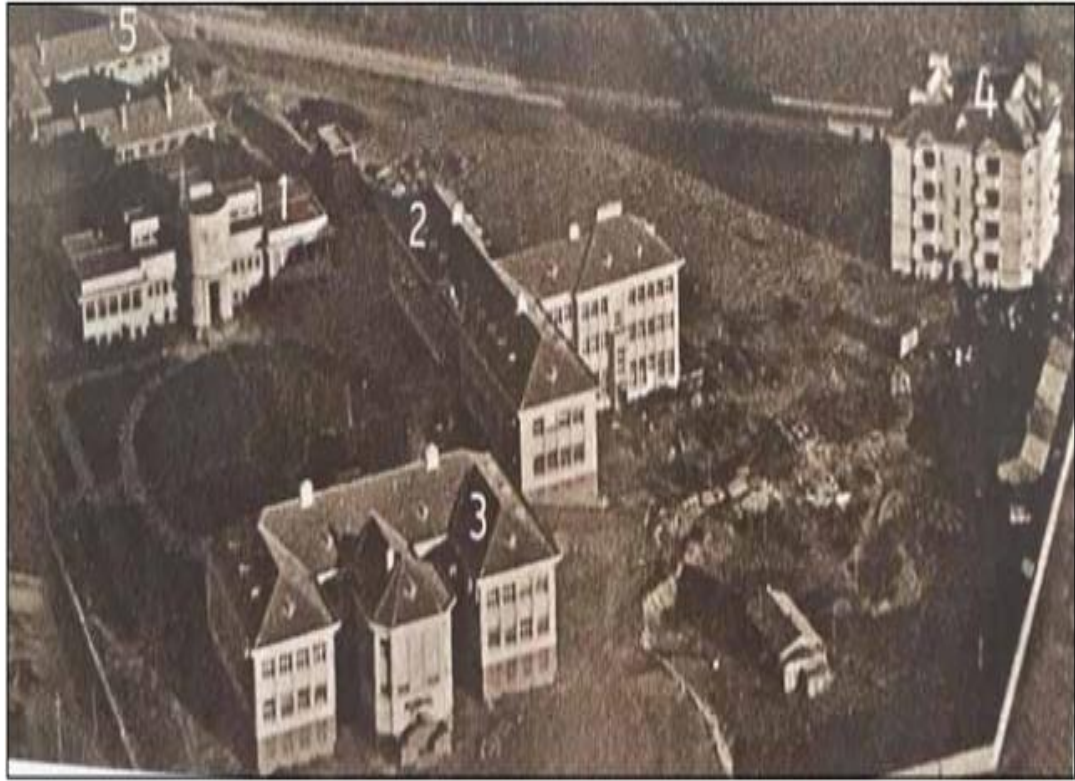
¹⁵T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (yaygın olarak kullanıldığı üzere B.C.A. şeklinde kısaltılmıştır), 21.11.1928, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 1-5-5.

¹⁶*TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem III, Cilt IV, ,Toplantı 72, 7 Mayıs 1928, ss. 7-8.

¹⁷ Uğur Gönülalan vd.,“Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi: Kuruluşu ve Tarihçesi”, *Referans*, Yıl:2002, Ekim-Kasım-Aralık, Sayı: 1, s. 5.

¹⁸*B.C.A.*, 19.07.1932, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 30-56-16.

Fotoğraf 1: İnşaatının Tamamlandığı Sıralarda Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi¹⁹

Yukarıdaki fotoğrafta 1 numara Kimyahane ve Bakteriyolojihane binası, 2 numara İmmunobiyojoloji (aşı-serum) ve Farmakodinami binası, 3 numara Hıfzıssıhha Mektebi, 4 numara İkâmetgâh Apartmanı (Lojmanlar) ve 5 numara U şeklindeki Ahırlar-Deney Hayvanları ve Karantina binasını göstermektedir.

Müessese binalarının inşaatı için sarf edilen meblağ: Kimyahane ve Bakteriyolojihane binası için 220.838 lira, İmmunobiyojoloji (aşı-serum) ve Farmokodinami binası için 415.718 lira, Hıfzıssıhha Mektebi için 417.564 lira, Ahırlar-Deney Hayvanları ve

¹⁹ Ayşe Nihan Avcı, İpek Memikoğlu, “Bir Erken Cumhuriyet Dönemi Yapısında Doğal Aydınlatmaya Dair İç Mekân Aydınlik Düzeylerinin İncelenmesi: Ankara Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü Kimyahane ve Bakteriyoloji Binası Laboratuvarları Örneği”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2017, 5(1), s. 125.

Karantina binası için 103.729 lira ve İkâmetgâh Apartmanı için 192.066 lira olmak üzere toplam 1.349.915 liradır.²⁰

Yukarıda zikredilen inşaatlardan kimyahane ve bakteriyolojihane binası (bu binanın projesi Theodor Jost'a ait) hariç, diğer bütün inşaatların plan ve projeleri Avusturya Mimarlar Cemiyeti 2'nci Başkanı Robert Orley'e 40.000 lira karşılığında çizdirilmiştir.²¹ Gerek Mimar Robert Orley'in talepleri doğrultusunda, gerekse Müessesesi'nin bilimsel standartları karşılayabilmesi için zaten gerektiği üzere, Müessesesi inşaatı için Avrupa'dan bazı malzemeler satın alınarak (müze hediye edilenler hariç) Türkiye'ye getirtilmiştir. Bunlardan arşiv belgelerine yansıyanlar: ahırlar için 11.000 adet klinker tuğlası (1931),²² Almanya Hıfzıssıhha Müessesesi Müzesi'nden Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Müzesi'ne hediye edilen mulaj (balmumu ya da alçıdan elde edilen kalıp), model, tablo vb. malzemeler (1931),²³ Müessesesi ve Numune Hastanesi'nin elektrik şebekelerini şehir şebekesine bağlamak için gerekli malzemeler (1933),²⁴ 1500 kilogram fayans (1933),²⁵ serum ve aşı binaları ile okul için 100-120.000 lira değerinde bilimsel alet ve edevat ile 25.000 lira değerindeki basarî (mikroskop gibi görmeye yarayan) aletlerdir (1933).²⁶

1934 yılında Müessesenin teçhizatı için 159.679 lira harcanmıştır. 1935, 1936 ve 1937 yıllarında ise hayvan satım alımı (ilk etapta 1936 yılında 200 dana, 30 eşek ve 8 manda

²⁰ Tokgöz, a.g.m., s. 21. Mustafa Hacıömeroğlu 2005 yılında yaptığı çalışmasında bu inşaat masraflarını şu şekilde vermektedir: Kimyahane ve Bakteriyolojihane binası için 220.830 lira, İmmünobiyoloji (aşı ve serum) ve Farmokodinami binası için 692.963, 85 lira, Hıfzıssıhha Mektebi için 784.429,50 lira, Ahırlar-Deney Hayvanları ve Karantina binası için 103.729 lira, Kuduz Servisi için 137.940 lira ve İkâmetgâh Apartmanı için 523.334,80 lira olmak üzere toplam 2.473.227,28 lira. Bu rakamlar toplandığında aslında 2.463.227,15 rakamına ulaşılması gerekirken Hacıömeroğlunun sevhen yaklaşık 10.000 değerinde fazla bir rakama ulaştığı görülmektedir. Bu çok da önemli olmayan toplama hatasını bir kenara bırakacak olursak, Hacıömeroğlu'nun rakamlarının Tokgöz'ün makalesini yazdıktan sonra yapılan ekstra inşaat masraflarını (sonradan kurulan Kuduz Servisi ya da eklenmesi kuvvetle muhtemel ilave ikâmetgâhlara ait olanlar gibi) da kapsamı bakımından gerçeği yansıttığı değerlendirilmektedir. <https://www.haber7.com/saglik/haber/94046-hifzissihha-muessesi-78-yasinda> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

²¹ B.C.A., 15.04.1928, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 28-22-20; Tokgöz, a.g.m., s. 20.

²² B.C.A., 23.12.1931, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 24-81-13.

²³ B.C.A., 01.02.1931, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 17-7-4.

²⁴ B.C.A., 17.10.1933, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 40-73-6.

²⁵ B.C.A., 16.10.1933, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 40-71-14.

²⁶ B.C.A., 20.11.1933, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 41-84-7.

yavrusu satın alınmıştır)²⁷ ve iaşesi, inşaat ve tamir, kitap ve gazeteler, muhtelif eşya, kimyevi ilaçlar ve muhtelif masraflar için 383.201 lira 3 kuruş harcanmıştır.²⁸

Müessese ve bünyesindeki okulun inşaatı ve teçhizatı için Rockefeller Vakfının 280.000 dolarlık bir yardımı olmuştur. Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam 1936 yılında Hıfzıssıhha Mektebinin açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmada bu yardımdan duyduğu şükranı ifade etmiştir.²⁹

3.4 MÜESSESENİN GÖREVLERİNİN GELİŞİMİ

Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi kurulduktan sonra, yapılan her yeni yasal düzenlemeyle Müessesenin görevleri biraz daha genişletilip detaylandırılmıştır. Aşağıda görevlerdeki bu gelişim yasal metinlerden istifade edilerek ortaya konulacaktır.

3.4.1. Müesseseye Verilen İlk Görevler

Müessesenin görevleri, 17 Mayıs 1928 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun'un ikinci maddesinde şu şekilde sıralanmıştır: **1.**Koruyucu halk sağlığı hizmetlerini iyileştirmeye yardım edecek her türlü bilimsel araştırma ve incelemeyi yapmak, **2.**Vekâletten gönderilecek sıhhi ve bilimsel manadaki iş isteklerini yerine getirmek ve yapılması istenilen tahlilleri yapmak, **3.**Vekâletçe gerekli görülen aşı, serum vb. malzemeyi hazırlamak, **4.**Yabancı ülkelerden gelen benzer ilaçların içeriklerini kontrol etmek, **5.**Genel, toplumsal ve intani (bulaşıcı hastalıklarla ilgili) hıfzıssıhhaya (halk sağlığının korunmasına) yönelik bütün meselelerle iştigal etmek, **6.** Resmî kurumlar ve belediyeler ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından Müessesenin ihtisas ve yetkisi dâhilindeki bilimsel meseleler hakkında yapılacak müracaat üzerine görüş ve mütalaasını beyan etmek,

²⁷B.C.A., 10.11.1936, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 69-87-6.

²⁸ Tokgöz, a.g.m., ss. 21-22.

²⁹Dr. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yılı Anısına..., ss. 51-56.

7.Doktor ve sağlık memurlarina genel ve toplumsal hizfıssıhhaya yonelik tekamul eğitimi vermek.³⁰

3.4.2. Múesseseye 30 Aralık 1940 Tarihli Kanun'la Verilen Górevler

Múessesenin górev ve sorumluluklari 30 Aralık 1940'da TBMM'de kabul edilen 3959 Numaralı Kanun'la, yeniden belirlenmiştir.³¹ Bu Kanun'da T.C. Merkez Hıfzıssıhha Múessesesini oluşturan Hıfzıssıhha Enstitúsi ve Hıfzıssıhha Mektebinin górevleri ayrı ayrı sıralanmıştır.

Hıfzıssıhha Mektebinin górevlerine altıncı bölümde değinileceği için burada sadece Hıfzıssıhha Enstitúsinün górevleri ifade edilecektir. Bu kapsamda Hıfzıssıhha Enstitúsi 30 Aralık 1940 tarihli Kanun'la, 17 Mayıs 1928 tarihli Kanun'da belirtilen górevlere ilave olarak şu górevler verilmiştir:

30 Aralık 1940 tarihli Kanun'un ikinci maddesinin d fıkrasında, 1262 sayılı İspençiyari (eczacılığa ait) ve Tıbbî Mústahzarlar (kullanıma hazır hale getirilmiş ilaçlar) Kanununu'nun³² iki ve onuncu maddelerine gönderme yapılarak Enstitúye, yerli ve yabancı ilaç ve ilaç dışı tıbbi maddeleri (**1.**etken maddeler karıştırılmamış her nevi serum, aşı ve bakteryoterapiye mahsus mikrop emúlsiyonları, **2.**vúcutta hayatî hizmetlere mahsus ózútlér, amboseptórlér yani bağışıklık cisimcikleri ve benzerleri, **3.** ilaç sınıfına girmeyen tıbbî gıdalar ve şıfa sabunları, **4.**aşırı tesirli ve zehirli maddeleri içermeyen saç suları ve boyları, diř macun, toz ve suları, her çeşit tuvalet levazımı) satın almak ve gerekli kontrolleri yapma górevi verilmiştir.

³⁰*TBMM Zabıt Ceridesi*, Dónem III, Toplantı 76, Cilt IV, 17 Mayıs 1928, ss.153-154.

³¹*T.C.Sicil-i Kavanin*, Cilt 21, s.1139, 1140, 1141, 1142; *TBMM Kavanin Mecmuası*, Cilt 22, ss. 72,-74; *T.C. Resmî Gazete*, 04.01.1941,Sayı: 4703, ss. 266-267. 30 Aralık 1940 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Múessesesi Teşkiline Dair Kanun'un orijinal metni için bkz. **EK-4.**

³² 1262 sayılı İspençiyari ve Tıbbî Mústahzarlar Kanununu için bkz. *T.C. Resmî Gazete*, 26.05.1928, Sayı: 898, ss. 5197-5199.

İkinci maddenin e fıkrasına göre Enstitü, genel ve sosyal hıfzıssıhha ve bunun gibi sıhî mevzulara yönelik konferanslar tertip etmek ve neşriyat yapmakla mükelleftir.

3.4.3. Müessesenin Görevlerinin En Son ve Kapsamlı Hali

19 Ekim 1982 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanan Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Yönetmeliğinde Müessesenin görevleri en geniş ve detaylı haline ulaşmıştır. Bu görevler üretim, kontrol, tanı, eğitim, araştırma, danışmanlık ve yayın hizmetlerine yöneliktir. Müessesenin çalışmaları 2011 yılında durduruluncaya kadar bu görevlerde herhangi bir ekleme çıkarma yapılmadığı için, Müessesenin görevlerini bütünüyle ve son şekliyle görebilmek adına bu görevler aşağıda sıralanmıştır:

Buna göre Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi;

1. Çeşitli aşı ve serumlarla, kan ürünleri, antijen ve antiserumları üretmek ve Bakanlığın gerekli göreceği diğer biyolojik ve kimyasal preparatları hazırlamakla (üretim),
2. Çevre kirlenmesi araştırması ve analizlerini yapmak ve bu amaçla gereken yeni birimler kurmakla (kontrol),
3. Her türlü yerli ve yabancı farmasötik preparatların ilk muayeneleri ile piyasadan alınan numuneleri inceleyerek kalite kontrollerini yapmakla (kontrol),
4. Her türlü ruhsatlı ve ruhsatsız ilaçların farmakolojik etkilerini incelemekle, kontrendikasyonlarını ve tedavideki yerlerini saptamak ve göstermekle (kontrol),
5. Halk sağlığını ilgilendiren ve kanunlarla belirtilen her türlü mikrobiyolojik, serolojik, parazitolojik, fiziksel muayene ve kimyasal analizleri yapmakla (tanı),
6. Laboratuvar analiz, kontrol ve üretim metodlarının ülke içinde bir örnek hale getirilmesini sağlamak ve referans laboratuvarı görevlerini yapmakla, gerekli görülecek

bölgelerde şubeler kurulmasını ve bunların düzenli aralıklarla bilimsel, eğitsel ve yönetsel kontrollerini yaparak etkin çalışmalarını sağlamakla (eğitim, araştırma ve danışmanlık),

7. Diğer ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak inceleme, araştırma ve bilimsel yayınlar yapmakla, periyodik bilimsel dergi ve yurt çapında laboratuvar yönetimlerinin standardizasyonuna yöneltici yöntemler yayınlamakla, düzenli aralıklarla bilimsel konferanslar ve kurslar düzenlemekle (eğitim, araştırma ve yayın),

8. Tababet Uzmanlık Tüzüğü'ne göre uzman personel yetiştirmekle, yurt çapında laboratuvar ve halk sağlığı personeli yetiştirme çalışmalarını düzenlemekle, gerektiğinde, hazırlanacak ortak protokollar çerçevesinde üniversitelerle ve bilimsel kuruluşlarla işbirliği yapmakla ve ortak programlar düzenlemekle (eğitim),

9. Personelin, Bakanlığın izni ve onayı ile bilimsel toplantı ve kurslara katılmalarını sağlamakla, toplantı ve kurslar düzenlemekle (eğitim),

10. Kontrol, üretim ve araştırma işlevlerine uygun nitelikte ve sayıda deney hayvanı yetiştirmekle (üretim),

11. Türk ve yabancı üniversite ve yüksekokul ve ilgili meslek okulları mezunlarının halk sağlığı alanında yetiştirilmelerini sağlamakla (eğitim),

12. Halk sağlığı ve bununla ilgili konularda, sivil, askerî ve yabancı kuruluşlarla işbirliği içinde eğitim, öğretim, inceleme ve araştırmalar yapmakla (eğitim ve araştırma),

13. Bakanlığa, halk sağlığı alanındaki sorunlarda belirli aralıklarla ve gerektiğinde görüş bildirmekle (danışmanlık),

14. Halk sağlığı hizmetlerinin yürütülüşünde yarar sağlayabilecek erken tanı, korunma ve tedavi konularında epidemiyolojik alan uygulamaları ve laboratuvar incelemeleri yapmakla (araştırma) görevlendirilmiştir.³³

3.5. DEĞERLENDİRME

3.5.1. Müessesenin Kuruluşu

Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'ni kurabilmek ancak 1928 yılında mümkün olmuştur. Bunun; koruyucu sağlık hizmetlerini gelişmiş ülkelerde olduğu gibi her yönüyle ve sistematik olarak ele alacak bir kuruma olan ihtiyacın yetkililer tarafından daha fazla anlaşılması ve takdir edilmesi; başta Mustafa Kemal Atatürk ve Dr. Refik Saydam olmak üzere ülkeyi yöneten kadronun ileri görüşlülüğu ve geniş vizyonu; Türkiye'nin Türk-Rus Moskova Antlaşması (16 Mart 1921), Türk-Fransız Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921), Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923), Türk-İngiliz Ankara Antlaşması (5 Haziran 1926) gibi antlaşmalarla dünyanın önde gelen devletleriyle barış antlaşmaları imzalayarak dış siyasette rahatlaması; Şeyh Sait Ayaklanması (Şubat-Nisan 1925) gibi etnik temelli bazı önemli isyanların bastırılmasının ve rejim kavgalarının önemli ölçüde azaltılmasının sağladığı iç istikrar ve ABD'li Rockefeller ailesine ait vakfın (1935 yılında Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletinin bütçesinin 4.820.587 lira olduğu dikkate alındığında)³⁴ 280.000 dolar gibi o dönem için büyük bir meblağ ifade eden yardımısayesinde gerçekleştiği değerlendirilmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk, Dr. Refik Saydam ve diğer yönetici kadronun Rockefeller ailesine bağlı kuruluşların Osmanlı Devleti'nin son döneminde sözde insani yardım maskesi altında Türk topraklarında kışkırttıkları isyanları bilmedikleri kesinlikle düşünülmemektedir. Yönetici kadronun, sahadaki gerçeklerin zorlaması nedeniyle bu tarz bir satranç hamlesi yapmaya mecbur kaldığı tahmin edilmektedir. Topyekün savaşlar sonucunda fakir ve perişan

³³T.C. Resmî Gazete, 19.10.1982, Sayı: 17843, ss. 4-5.

³⁴Sađlık Hizmetlerinde 50 Yıl..., s. 60.

düşmüş, entelektüel kadrosunun büyük çoğunluğunu yine bu savaşlarda kaybetmiş, hem içte hem de dışta sorunlarını ancak geçici olarak çözebilmiş bir milletin yöneticilerinin sahadaki bu tür gerçeklerin dayatması nedeniyle, verilecek minimum tavizlerle, ihtiyaç duyulan ekonomik, teknik, teknolojik, akademik vb. her türden desteği alabilmek amacıyla bu tarz satranç hamleleri yapmak zorunda kalmış olabileceği; bu hamleleri yaparken de Avrupa devletleri gibi coğrafik açıdan yakın ve kendileriyle yeni savaştan çıkılmış devletlerden ziyade, mesafe olarak en uzakta olan (ki o dönemin şartlarında büyük mesafelerin emperyalist devletlerin imkânlarını kısıtladığı bir gerçektir), daha henüz Ortadoğu Coğrafyası'nda Avrupa devletleri gibi açıktan işgal ve sömürgecilik faaliyetlerine başlamamış gelişmiş bir devletten yardım almayı tercih ettikleri değerlendirilmektedir.

3.5.2. Müessesenin Görevlerinin Gelişimi

Müesseseye 17 Mayıs 1928 Tarihli Kanun'la verilen ilk görevler, o tarih itibarıyla Müessesenin inşaatına bile tam manasıyla başlanmadığı için, halk sağlığının korunmasına yönelik genel manadaki görevlerdir. Müessesenin ve bünyesindeki okulun inşaatlarının tamamlanmasından sonra çıkarılan 30 Aralık 1940 Tarihli Kanun'la ve sonraki yıllarda çıkarılan yönetmeliklerle Müesseseye verilen görevler, değişen koşulların gerektirdiği eklemelerle, daha da detaylanmış ve 1982 yılında en geniş halini almıştır.

Müessesenin 1982 yılında belirlenen yukarıda sıralanan 14 göreviyle ilgili şu durum dikkat çekicidir: 7,8,9,11 ve 12'nci maddelerde belirtilen görevlerin önemli bir bölümünün, söz konusu maddelerde ismi hiç zikredilmeyen Hıfzıssıhha Mektebi marifetiyle icra edilebileceği açıktır. Burada Hıfzıssıhha Mektebinden bahsedilmemesinin, 1982 yılında Yönetmeliği hazırlayanların okulun kısa bir süre içinde (1983) kapatılacağını bilmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Müessesenin bünyesindeki okulla beraber inşaatının 1930'lu yıllarda bitirildiği dikkate alındığında, okula ait Hizmet Yönetmeliği'nin 1964 yılına (ki asıl kapsamlı Yönetmelik 1967'de çıkarılmıştır), Müesseseye ait Hizmet Yönetmeliği'nin ise 1982 yılına

kadar ıkartılamamasının Müessesenin faaliyetlerini (o tarihlere kadar görevlerinin belirli bir şekilde sıralanamaması nedeniyle) olumsuz yönde etkilemiş olabileceği değerlendirilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MERKEZ HIFZISSIHA MÜESSESESİNİ TEŞKİL EDEN İLK ŞUBELER

Kurulduğu 1928 yılında Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Kimyevi Tahlilat, Bakteriyoloji, İmmünobiyoloji (Aşı ve Serum) ve Farmokodinami (Farmakoloji) olmak üzere dört şubeden teşkil edilmiş olup bünyesinde 14 mütehassis (uzman) ve 40 yardımcı personel bulunduruyordu.¹ Müessesenin ilk faaliyeti 1928 yılında Kimyevi Tahlilat Şubesinde başlamış, onu 1931 yılında Bakteriyoloji Şubesi, 1935 yılında İmmünobiyoloji (Aşı ve Serum) Şubesi ve 1936 yılında Farmakodinami (Farmakoloji) Şubesi takip etmiştir.² Müessesenin ilk müdürü olarak 1932 yılında Dr. Mustafa Hilmi Sagun³ göreve başlamış⁴, 1935 yılında bu görevini Alman asıllı Prof. Dr. Emil Gotschlich'e⁵ devretmiş, Gotschlich'in

¹*Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s. 144. 1938 yılı itibarıyla Müessesede bir yabancı müdür (Prof.Dr. Emil Gotschlich) ve bir Türk müdür yardımcısıyla (Prof. Dr. Server Kâmil Tokgöz) üç muhtelif şubede yabancı şef, 18 Türk mütehassis (uzman), 12 asistan, 24 müstahzır (hazırlayıcı) ve yeterli miktarda memur ve hademe vardı. Müessesede mütehassis, memur, müstahzır ve hademe adedi 147 idi. Tokgöz, a.g.m., s. 22.

²Tokgöz, a.g.m., s. 21; Paul Pulewka, "Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Farmakoloji Şubesi", *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, s. 87; "Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışmaları (1933-1947)", *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1948, Cilt: 22, No: 10-11, s.115.

³1880'de Midilli Adası'nda doğdu. 1896'da İstanbul Tıbbiye İdadisine başladı. 1905'de Tıp Fakültesinden Tıp. Yzb. Rütbesiyle mezun oldu. Gülhane Hastanesi ve Gümüşsuyu Askerî Hastanesi'nde çalıştıktan sonra 1910'da Gülhane Hastanesi Dâhiliye ve Mikroskopi Muallim Muavinliğine tayin edildi. Burada bir süre çalıştıktan sonra aynı hastanenin Bakteriyoloji Bölümü şefliğine getirildi. Bu görevi sırasında Dr. Reşat Rıza ile birlikte Osmanlı'da ilk tifo ve tifüs aşılarını hazırladı. 1917'de 3. Ordu Bakteriyoloğu oldu. 1919 ve 20'de sırasıyla Selimiye ve Haydarpaşa Askerî Hastanesi Bakteriyologlukları görevini yaptı. 1921'de kendi rızasıyla askerlikten ayrıldı ve 1922'de Sivas Hıfzıssıhha Müessesesi Müdürü oldu. 1929'da Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'ne konuşlanan Ankara Bakteriyolojihanesi Müdürlüğüne atandı. 1932-1935 arasında Müessesenin ilk müdürü oldu. 1935'de görevi Prof.Dr. Emil Gotschlich'e devrettikten sonra 1937'de emekli oldu. 1967'de öldü. Daha geniş bilgi için bkz. "Dr. Mustafa Hilmi Sagun'u Kaybettik", *Türk Hijyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, Yıl: 1967, Cilt: 27, No:2-3, ss. 133-135.

⁴"Dr. Mustafa Hilmi Sagun'u Kaybettik", *Türk Hijyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, Yıl: 1967, Cilt: 27, No: 2-3, s.134.

⁵1879'de Polonya'nın Beuthen şehrinde doğdu. Neisse kasabasındaki (Polonya) Hümanistik Gramer Okulundan mezun olduktan sonra, Wrocław Üniversitesinde tıp okudu. Çizgili kaslarda metabolizma sorunları üzerine bitirme tezi hazırladı. Daha sonra Breslau Üniversitesi Hijyen Enstitüsünde Carl Flügge'nin yanında çalıştı. 1896'da Robert Koch kendisini çok küçük bir yaşta Mısır'ın İskenderiye şehrinin Belediye Sağlık Departmanı'nın müdürlüğü için önerdi. Gotschlich burada 1. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Mısır'dan sınır dışı edilinceye kadar çalıştı. 1903'te profesör oldu. Alman İmparatorluğu'na döndükten sonra, 1915'in ilk yarısında Halle'deki Martin Luther Üniversitesi Hijyen Enstitüsünün yöneticisi oldu. 1917-26 arasında, Giessen

yardımcılığına ise Prof. Dr. Server Kâmil Tokgöz⁶ getirilmiş, 1941 yılında Gotschlich Almanya'ya dönünce Tokgöz müdür olmuştur. Müessesenin ilk teşkilatlanmasının yapıldığı bu yıllarda Müessesenin bünyesinde isimleri yukarıda zikredilen dört şubeden başka bir meteoroloji istasyonu, hususi bir konferans salonu ve bir de kütüphane yer alıyordu.⁷ Bölüm içerisinde Müesseseyi oluşturan ilk ve temel şubeler olması hasebiyle önem arz eden bu dört temel şubeyle ilgili ulaşılabilsinirli bilgiler sıralanacaktır.⁸

4.1. KİMYEVİ TAHLİLAT ŞUBESİ

4.1.1. Şubenin Kuruluşu, Konuş ve Teçhizatı

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin küçük ve basit eski Kimya Laboratuvarı az bir süre içerisinde gelişerek “*Kimyevi Tahlilat Şubesi*” ismiyle Merkez Hıfzıssıhha Müessesesine bağlanmış ve 1928 yılından itibaren faaliyete başlamıştır.⁹

Üniversitesi Hijyen Enstitüsünde hijyen profesörlüğü ve yöneticilik yaptı. 1926'da Heidelberg Üniversitesi'ne aynı sıfatla bir atandı. Aynı yıl Heidelberg Bilimler Akademisi ve 1928'de Leopoldina Alman Ulusal Doğa Bilimleri Akademisi üyeliğine seçildi. 1935'te emekli olduktan sonra Ankara'daki Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü müdürlüğü görevine getirildi. 1941'de Almanya'ya döndü. 1949'da felçten öldü. https://de.m.wikipedia.org/wiki/Emil_Gotschlich (Erişim Tarihi: 04.10.2020).

⁶ 1881 yılında İstanbul'da doğdu. 1902 yılında Mekteb'i Tıbbiye-i Şahane'yi bitirdi. Askerî Tıbbiye Bakterioloji Muallim Muavinliği ve çeşitli illerdeki askerî hastanelerde uzman doktor olarak çalıştıktan sonra, 1908 yılında gittiği Paris Pastör Enstitüsü'nde iki yıl araştırma yaptı. Ülkeye döndükten sonra I. Dünya Savaşı sırasında Askerî Hastane Başhekimliği görevini yürüttü. 1933'e kadar kadar Darülfünun'da Tıp Fakültesi'nde hıfzıssıhha profesörlüğü yaptı. 1931'de yakın arkadaşları ile birlikte Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti'ni kurarak cemiyetin Birinci Başkanlığı görevini üstlendi. Hizmetleri ve eserleri ile Türkiye'nin bilimsel ve kültürel kalkınmasına büyük katkılarda bulundular. Server Kamil, Ankara Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün kuruluşunda da görev aldı, 1941 yılında Hıfzıssıhha Enstitüsü Direktörlüğü'ne getirildi. 1943 yılında Denizli'den milletvekili seçildi ve o yıl öldü. [https://t24.com.tr/yazarlar/enver-guney/dr-server-kamil-hifzissihha-\(Erişim Tarihi: 04.10.2010\)](https://t24.com.tr/yazarlar/enver-guney/dr-server-kamil-hifzissihha-(Erişim Tarihi: 04.10.2010)).

⁷Emil Gotschlich, “Ankara'da T.C. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Vazifeleri”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 9-10.

⁸ Bölüm içerisinde incelenen şubelerin alt başlıkları, eldeki bu sınırlı bilgilere uygun olarak oluşturulmuş olup bu bilgilerin önemli bir bölümü şubelerin kurucu şeflerinin (Bakteriyoloji Şubesinin fiiliyattaki şefi Doç.Dr. Vefik Vassaf Akan'dı) şubelerin yeni açıldığı yıllarda kaleme aldıkları ve Müessese tarihinin yazılması açısından büyük önem arz eden makalelerinden alınmıştır.

⁹ Eduart Scheller, “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Kimyevi Tahlilat Şubesinin Teçhizatı ve Başardığı İşler”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, s. 26.

Kuruluş itibarıyla şubenin kadrosu bir şef (Dr. Eduard Scheller)¹⁰, bir şef yardımcısı, iki müteahhıs-kimyager, üç asistan, bir daktilo görevlisi, bir laborant ve üç hademeden ibaretti.¹¹

Daha önce de belirtildiği üzere, henüz Müessesese kurulmadan önce, 1927-1928 yılları arasında Müessesenin kurulacağı kampüsün doğu kanadında, sonradan Müessesenin bir parçasını oluşturacak olan Kimyahane ve Bakteriyolojihane binası inşa edilmiştir.¹² Binanın ortasındaki üç katlı (zemin + iki kat) ve üzerinde Hygenia kabartması bulunan yarım silindir ve bu yarım silindirin arkasına yapışmış yine üç katlı (zemin + iki kat) dikdörtgen prizma şeklindeki yapı, binayı ikişer katlı (zemin + bir kat) iki bloğa bölmekteydi. Bu bloklardan kuzeye bakanı Kimyevi Tahlilat şubesi, diğerisi de Bakteriyoloji şubesi olarak kullanılmıştır.¹³

Aşağıda bu binanın kaba inşaatının bitirildiği 1927 yılında batı ve kuzey cephelerden çekilmiş fotoğrafları görölmektedir:

¹⁰ Yapılan araştırmada Dr. Eduard Scheller'ın, Almanya Reich Sağlık Dairesi'nde II. Dünya Savaşı öncesinde Kimya Bölümünü yöneten Hükümet Müşaviri olarak görev yaptığı dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Faruk şen, *Ayyıldız Altında Sürgün*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2018, s. 64.

¹¹ Scheller, a.g.m., s. 26.

¹² Tokgöz, a.g.m., ss. 20-21.

¹³ Mehmet Emin Yılmaz, Hasan Fevzi Çüen, "Hıfzıssıhha Enstitüsü Kimyahane ve Bakteriyoloji Binasından Sağlık Müzesi ve Kütüphanesine", *Mimarlık Dergisi*, Yıl: 2011, Sayı:361, ss. 33-34.

Fotoğraf 2: Kimyahane ve Bakteriyolojihane Binasının Ön (Batı) Cephesi (1927)¹⁴

Fotoğraf 3: Kimyahane ve Bakteriyolojihane Binasının Kuzeyden Görüntüsü (1927)¹⁵

¹⁴ Gös. Yer.

¹⁵ Gös. Yer.

Yukarıda fotoğrafları verilen binanın Kimyevi Tahlilat Şubesi'ne ayrılan kuzey bloğunun üst (birinci) katında şunlar bulunuyordu:

1. Büyük Laboratuvar: Bu laboratuvarda gerekli teçhizatı ile birlikte beş adet iş masası ile pencerelerin önünde bütün duvarlar boyunca yan masalar monte edilmiştir. İş masaları su, havagazı ve elektrik ile teçhiz edilmiş olup masalar üzerindeki raflarda araştırmalarda kullanılan eriyiklerden en gerekli olanları hazır bulunmaktaydı. Gerekli görülen yerlerde lavabolar konulmuştur. Bunlardan başka genel bir yıkama lavabosu ile tahrip edici sıvıların dökülmesi için kullanılan ayrı bir lavabo mevcuttu.¹⁶

Laboratuvarın (küçük laboratuvarda da mevcut) dijesteryumu (çeker ocağı)¹⁷ yapılırken, burası sürekli asit buharlarının, halojenlerin, kükürtlü hidrojen ve bunun gibi zararlı maddelerin tesirlerine maruz kaldığı için, bu maddelerden zarar göreceğ malzemenin kullanılmasından ya tamamen kaçınılmış ya da dijesteryumu koruyucu ilave tedbir alınmıştır. Bu kapsamda dijesteryumun içi fayans levhalar yerine çini levhalarla döşenmiştir. Madeni aksam silikat ile sertleştirilmiş asbest ile kapatılmıştır. Dakikada 10 m³ havayı emme kapasitesine sahip ve Berlin Çinisinden üretilen iki adet seri devir yapan ekshaustor (vakum pompası) dijostoryumun zehirli gazlardan ve buharlardan tahliyesini sağlamaktaydı.¹⁸

Aşağıdaki fotoğrafta Kimyevi Tahlilat Şubesi'nin 160 m² genişliğindeki büyük laboratuvarından bir kesit görülmektedir:

¹⁶ Scheller, a.g.m.,ss. 26-27.

¹⁷ Dijesteryum ya da çeker ocak içerisinde yapılacak deney ve testlerde açığa çıkacak yoğun ısı, koku ve asit buharlarını emniyetli ve standartların öngördüğü kriterlerde laboratuvar ortamına yayılmadan tahliye eder. Yanıcı ve patlayıcı maddelerin kullanıldığı laboratuvarlar için özel olarak üretilmektedir. <http://www.greenlab.com.tr/blog-ceker-ocak-nedir> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

¹⁸ Scheller, a.g.m.,ss. 27-28.

Fotoğraf 4: Kimyevi Tahlilat Şubesinin Büyük Laboratuvarının Görüntüsü (1936)¹⁹

2. Küçük Laboratuvar: Büyük laboratuvarın yanındaki küçük laboratuvar 20 m² genişliğindeydi. Burada hububat öğütme değirmeni, gazometre (içinde gazların belli basınç altında depo edildiği aygıt), elektrik fırınları, otoklav (buharlı sterilizatör), refraktometre,²⁰ elektrometre (çok küçük doğru akım şiddetini ve voltajını ölçmeye yarayan alet) vb. cihazlar bulunuyordu.

¹⁹ *Hıfzıssıhha Albümü...*, s. 72.

²⁰ Refraktometre, fizikte ışığın kırılma indislerini ölçen aygıttır. Işık saydam bir ortamdan diğer saydam bir ortama geçerken yolundan sapar, bu olaya ışığın kırınımı olayı denir. Işığın kırınımı ortamların yoğunluğu ile değişir. İşte bu olaydan yararlanılarak yapılan konsantrasyon ve madde miktarı belirleme işlemine refraktometri denirken, bu amaçla kullanılan aletlere ise refraktometre denir. <https://www.lafsozluk.com/2014/09/refraktometri-nedir-refraktometre-ne-ise-yarar.html> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

3. Hidrojen Sülfür Odası: Bu oda 12 m² genişliğindeydi. Kjeldahl metoduyla²¹ yapılan tepkimelere ve hidrojen sülfür²² kullanılarak yapılan çalışmalara tahsis edilen bu odada üç metre uzunluğunda bir dijesteryum (çeker ocak) bulunuyordu.

4. Terazı Odası: Bu odadaki sabit duvar masası üzerinde birkaç hassas terazi ve bir tane de hususi hassas terazi mevcuttu. Bunun dışında çeşitli titrasyon²³ cihazları da odada bulunuyordu. Ayrıca, bu mekân içerisinde, normal eriyiklerin ölçüm değerlerini etkileyebilecek harici tesirler imkânlar elverdiği ölçüde bertaraf edilmiştir.

5. Kalorimetre Odası: Burada bir kalorimetre (ısı sayacı), bir spektroskop²⁴ ve bir de polarizatör²⁵ bulunuyordu.

6. Kütüphane: Şube kütüphanesinde günlük mesai sırasında kullanılmak üzere mesleki kitapların ve büyük ilmî eserlerin en önemlileri bulunmaktaydı.²⁶

Kimyevi Tahlilat Şubesi'nin zemin katı ise şu şekilde bölümlenmişti:

1. Kan araştırmalarına mahsus bir laboratuvar (kan araştırmaları için lazım olan tehzatıyla beraber),

²¹Kjeldahl yöntemi; genel gıdalar, et ve et ürünleri, hayvan yemleri, atık su vb. içindeki azot/protein miktarını, bir takım kimyasal tepkimeler yoluyla, belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. <https://www.sciencedirect.com/topics/agricultural-and-biological-sciences/kjeldahl-method> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

²²Hidrojen Sülfür, çevrede yarattığı koku ve sinir sistemi üzerindeki etkisi nedeniyle dikkat edilmesi gereken bir gaz türüdür. Genelde renksiz ve yanıcı bir etkiye sahip olan Hidrojen Sülfür, yüksek derecede toksik bir gazdır. Kanalizasyonlardaki kötü kokunun temel nedeni bu gazdır. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hidrojen-sulfur-nedir-41129971> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

²³ Titrasyon, asidik çözeltiyi baz ile, baz çözeltisini de asit ile nötralize etme işlemidir, böylece başlangıçtaki çözeltinin asit ya da baz miktarı hesaplanabilir. <https://eksisozluk.com/titrasyon—154951> (Erişim Tarihi:09.10.2020).

²⁴ Spektroskop ya da tayfölçer, elektromanyetik spektrumun belirli bir bölümü üzerinde ışığın özelliklerini ölçerek spektroskopik analiz yöntemiyle materyalleri belirlemek için kullanılan bir araçtır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Spektrometre> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

²⁵ Polarizatör, yalnızca belli bir polarizasyon yönüne sahip olan ışığı geçiren, gerisini geçirmeyen filtredir. Polaroid güneş gözlükleri bu prensiple işlev görür: İki polaroid gözlük birbirlerine dik şekilde üst üste konulduğunda arkası gözükmez, ama paralel olarak konulduğunda gözükür. <https://eksisozluk.com/polarizator-898874> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

²⁶ Scheller, a.g.m.,ss. 26-29.

2. Doktorlara yönelik tekâmül kurslarında gıda maddeleri dersleri için tesis edilmekte bulunan bir laboratuvar (bu laboratuvar sonradan idarî yönden Hıfzıssıhha Mektebine bağlanmıştır),

3. Mikrofotografi teçhizatına sahip bir karanlık oda,

4. Kimyasal madde, alet vb.nin muhafazasına mahsus bir depo.²⁷

4.1.2 Şubenin Görevleri

Kimyevi Tahlilat Şubesi;

1. Tahlile lüzum gösterilen ve memleketin her tarafından gönderilen bilumum gıda maddelerinin (içme ve maden sularının; süt, peynir ve yoğurdun; katı ve sıvı yağların; hububat, un, ekme, sirke vb.nin) tahlil edilerek memleketin gıda maddelerinin evsafının (vasıflarının) tespit ve tayiniyle,

2. Sıhhat ve İctimayi Muavenet Vekâletinden satış müsaadesini kanunen almaya mecbur olan yerli ve yabancı tıbbi ilaç ve preperatların (gerek evvelden gerekse sonradan lüzum görüldükçe) kontrolleri ve muayeneleriyle,

3. Halka ait kan (kolestrol, alkol, şeker, kalsiyum, vb. yönünden), idrar, mide öz suyu, gaita, iç organlardan çıkan taşlar, kadın sütü ve vücuttan çıkan bilumum ifrazatın (balgam, irin, ter, sümük gibi vücuttan çıkan salgılar) tahlilleriyle,

4. Cumhuriyet savcılıkları, mahkemeler, sağlık müdürlükleri ve kolluk kuvvetleri tarafından gönderilen zehirlenmeye sebebiyet vermiş maddelerle uyuşturucu maddelerin tahlilleri ve araştırılması istenen hususların tetkikiyle,

5. Muhtelif müessese ve şahısların gönderdiği kömür (kalori, kül, kükürt, uçucu kısım yönünden), akaryakıt (madeni yağlar, mazot, katran, benzin, vb.), taş, maden, madeni

²⁷ Scheller, a.g.m.,s. 26.

alaşım, cam, kimyevi maddeler, sabun, dokuma ürünleri deri, böcek ilacı, toprak vb. ile ham veya işlenmiş sanayi ve ticaret mallarının tahlilleriyle,

6. Gümrük idaresince muayenesi talep edilen muhtelif ithalat mallarının tahlilleriyle,

7. İlmi incelemeler yapmak, imalat için talimatnameler hazırlamak ve sanayi meseleleri hakkında görüş beyan etmekle,

8. Hıfzıssıhha Mektebindeki tekamül kurslarına devam eden doktorlara ve sağlık memurlarına gerekli kontrol ve muayene usülleri hakkında nazari ve uygulamalı dersler vermekle görevlendirilmiştir.²⁸

4.2. BAKTERİYOLOJİ ŞUBESİ

4.2.1. Şubenin Kuruluşu, Konuş ve Teçhizatı

1928’de Kimyahane ve Bakteriyojihanenin inşası bitirildikten sonra, 1929 yılında, İstanbul ve Sivas Bakteriyojihaneleri²⁹ bu binanın güneyinde yer alan bloğa nakledilmiş ve Bakteriyojili Şubesi 1931 yılında faaliyete başlamıştır.³⁰

Şubenin ilk şefi aynı zamanda Müessesenin de ilk müdürü olan Dr. Mustafa Hilmi Sağun idi. Şube işleri ise üç mütehasıs (uzman), iki müstahzır (hazırlayıcı) ve birkaç hademe ile görülmekteydi.³¹

²⁸ İlhan Tarus, Cevat Baykal, *Hıfzıssıhha Enstitüsünü Tanıtıyoruz (Broşür)*, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1940, ss. 14-15; Scheller, a.g.m.,ss. 30-36.

²⁹ İstanbul ve Sivas Bakteriyojihaneleri 1929’da Müesseseye taşındıktan sonra “Ankara Bakteriyojihanesi” adıyla Dr. Mustafa Hilmi Sağun’un idaresinde çalışmaya başlamış, burası 1933 yılında lağvedilerek vazifesi 1931 yılında faaliyete başlayan Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Bakteriyojili Şubesine verilmiştir. Ekrem Kadri Unat, “Türkiye Cumhuriyetinde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş”, *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, Ocak 1981, Cilt: 12, Sayı:1, s. 388.]

³⁰ Tokgöz, a.g.m.,s. 21; <https://www.haber7.com/saglik/haber/94046-hifzissihha-muessesi-78-yasinda> (Erişim Tarihi: 11.10.2020)

³¹ Vassaf Akan, “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Bakteriyojili Şubesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, s. 44.

Kimyahane ve Bakteriyolojihane Binasının iki katlı (zemin + bir kat) güney bloğunun zemin katı şu şekilde bölümlenmiştir:

1. Büyük buzdolabının bulunduğu oda,
2. Santrifüj³² odası,
3. Anbar,
4. Tâkim (dezenfeksiyon) odası,
5. İki adet tularemi³³ tetkik ve araştırma laboratuvarı,
6. Veba aşu laboratuvarı (bu katın iki odasını işgal eden laboratuvarın giriş kapısı hariçteydi).³⁴

Üst katta ise 47-50-51-52-53-54 numaralı odalar laboratuvar olarak kullanılmakta, bunlardan 47 numaralı odada bakteriyolojik muayene, test ve deneyler, 53-54 numaralı yekpare odada da frengi testleri icra edilmekteydi.³⁵

³²Santrifüj, genellikle elektrikli bir motor yardımıyla sabit eksenli, dairesel dönme hareketi gerçekleştiren bir laboratuvar aletidir. Santrifüj aletinin yüksek devir sayısı, içerisine yerleştirilen karışımların çökelme prensibine göre ayrılmasını sağlar. Ağır parçalar merkezkaç kuvveti yardımıyla tüpün alt kısmında toplanır (dairenel harekette dışarı doğru gider). Aynı mantıkla daha hafif parçalar tüpün üst kısmına doğru hareket eder (dairenel hareketin merkezine doğru yol alır). Süspansiyonlar veya emülsiyonlar bu şekilde kolaylıkla ayrılabilir. Örneğin kan; en üst kısmında serum, orta kısmında yağ, alt kısmında ise pıhtı kalacak şekilde ayrıştırabilir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Santrif%C3%BCj> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

³³Tularemi hastalığı zehirli bir bakteri ile vücuda yayılır. Ölümcül hastalıklardan olan tularemi hastalığı taşıdığı tehlikeli riskler nedeniyle erken müdahale edilmediği takdirde çok tehlikeli sonuçların oluşmasına neden olabilmektedir. Tularemi, kemirgenlerde (tavşan, fare, sincap vb.) öldürücü niteliktedir. Hastalık hayvanlardan doğrudan temasla geçebildiği gibi sinek ve kenelerle de taşınabilir. Belirtileri aniden yükselen ateş, baş ağrısı, kırıklık, bulantı, kusma ve ishaldir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tularemi> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

³⁴ Tarus, Baykal, *a.g.e.*, s. 21.

³⁵ Akan, *a.g.m.*,s.44. Bu makalede ne 50, 51, 52 numaralı odalar ne de bu kattaki (varsa) diğer odalarla ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Şubede teçhizat olarak birçok etüv cihazı³⁶, santrifüjler, hassas teraziler ve büyük buzdolabı gibi kıymetli malzemeler bulunuyordu.³⁷ Şubenin laboratuvarlarından birisine ait olan aşağıdaki fotoğrafta bu teçhizattan burada sayılmayanlarla ilgili de bir fikir elde etmek mümkündür.

Fotoğraf: 5 Bakterioloji Şubesinin Laboratuvar Görünümü³⁸

Şubenin ayrıca 142 aerop (oksijenli ortamda yaşayabilen) ve 27 anaerop (oksijensiz ortamda yaşayabilen) mikroptan oluşan bir koleksiyonu mevcuttu.³⁹

4.2.2 Şubenin Görevleri

Bakteriyoloji Şubesi aşağıda sıralanan işleri yapmakla görevliydi:

³⁶Etüv cihazı, belirli sıcaklıklarda mikrop üretme, sterilize etmekte, ısıtma, pişirme, veya kurutma amaçlı kullanılan laboratuvar fırınıdır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Et%C3%BCv> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

³⁷ Tarus, Baykal, *a.g.e.*, s. 22.

³⁸*Hıfzıssıhha Albümü...*, s. 93.

³⁹ Akan, *a.g.m.*, s. 48.

1. Su Muayenesi: Ankara şehrinden buz içinde ve usulüne uygun şekilde getirilen sular da jerm tadadı (mikrop araştırması) ve kolimetri [suda bulunan koli basili (insan dışkısında bulunan bir bakteridir) sayısının tespit işlemi] yapılyordu. Ankara haricinden gelen sular da ise yalnız kolimetri yapılyor, jerm tadadı yapılamıyordu.

2. Kan, balgam ve gaita (dışkı) kültürlerinin yapılması,

3. Difteri,⁴⁰ meningokok,⁴¹ gonokok (bel soğukluğu), pnomokok (zatürre), tularemi, tüberküloz (verem), paratifo,⁴² enterit (bağırsak enfeksiyonu) ve sıtma test ve kültürlerinin yapılması,

4. Aglutinasyonların⁴³ yapılması,

⁴⁰ Difteri (kuşpalazı), "*corynebacterium diphtheriae*" adlı mikroorganizmanın boğaz, burun, göz ve deriye yerleşmesiyle ortaya çıkan ciddi sonuçlara, ölümlere yol açabilen bir hastalıktır. Kişiler hastalığı geçirseler bile vücut tam koruyucu cevap oluşturmadığı için tekrar hastalanma riskleri mevcuttur. Bu nedenle sadece sağlıklı kişilerin değil hastaların da hastalık sonrasında aşılınmaları mutlaka gerekmektedir. Difterinin en sık tuttuğu bölge yutak ve bademciklerdir. Başlangıç belirtileri halsizlik, iştahsızlık, boğaz ağrısı ve hafif ateştir. 2-3 gün içinde bademciklerde küçük bir yama tarzından yumuşak damağın çoğunu kaplayabilen boyuta kadar ilerleyebilen gri-beyaz renkli bir zar oluşur. Bu zar yeşil renge, eğer kanama olduysa da siyah renge dönebilir. Hatta bu oluşumlar solunum yolu tıkanmasına sebep olabilir. <https://asi.saglik.gov.tr/liste/2-difteri-nedir.html> (Erişim Tarihi:12.10.2020).

⁴¹ Hastalık meningokok adlı bakterilerden kaynaklanır. Hastalık menenjit (beyin ve omuriliğinin koruyucu zarlarının iltihabi) ve kan zehirlenmesi olarak kendini gösterir, çoğunlukla her ikisi birden görülür. Hastalık başlangıçta nezleye (soğuk algınlığına) benzeyebilir. 24-48 saat içerisinde ateş 38 - 40° C 'ye çıkabilir. Ateş birden bire ortaya çıkabilir ve soğuk titremeler ve kramplar buna eşlik edebilir. Şiddetli baş ağrısı, kusma, yeme ve içme isteksizliği sık görülür. Hasta kişi uyusuk veya huzursuz, ağrılar içerisinde ve sinirlidir ve bilinç bulanıklığı yaşaması olasıdır. <https://www.sst.dk/-/media/Udgifter/2017/Meningokok> (Erişim Tarihi: 12.10.2020).

⁴² Paratifo, Salmonella Typhi (tifo) dışındaki Salmonella grubu bakterilerin neden olduğu, tifoya benzer özellikler gösteren bulaşıcı bir hastalıktır. "Salmonella tifi murium" ile gelişen paratifo olaylarına daha çok çocuk kliniklerinde rastlanır. Paratifo da, tıpkı tifoda olduğu gibi, bakterilerle kirlenmiş besin maddelerinin içilmesi ve/veya yenilmesi sonucu sindirim kanalı yoluyla bulaşmaktadır. Basilin yaşadığı tek canlı insandır. Para mikroplar hastanın idrar, büyük abdest veya kanında bulunur. Paratifonun kuluçka süresi yaklaşık iki hafta olabilir. <https://www.sozcu.com.tr/2018/saglik/paratifo-nedir> (Erişim Tarihi: 12.10.2020).

⁴³ Aglutinasyon, uygun bir sıvı ortamda, partiküler formdaki antijenlerle antikorların bağlandıktan sonra kompleksler oluşturarak bir arada kümelenmesidir. Laboratuvar şartlarında, aglutinasyon iki amaca yönelik olarak yapılmaktadır. Bunlardan ilki, antijen olarak kullandığımız, bilinen bir bakteri veya hücre süspansiyonunu ayıraç olarak kullanarak, serumda buna karşı oluşmuş antikorları saptayarak hastalığın tanısını koymaktır. Diğer ise elde bilinen antikorların bulunduğu bağışık serumları ayıraç olarak kullanarak bir ortamdan soyutlanmış bir bakterinin antijenik yapısını ortaya koyarak onu ayırdetmektir. <https://eksisozluk.com/aglutinasyon--217296> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

5. Küreyvat (kandaki küçük yuvarlak cisimler) ve hemoglobin⁴⁴ ölçümü,
6. Frenginin serolojik tahlil⁴⁵ yoluyla teşhisinde kullanılan antijenlerin üretilmesi.⁴⁶

4.3. İMMÜNOBİYOLOJİ (AŞI VE SERUM) ŞUBESİ

4.3.1. Şubenin Kuruluşu ve Konuş Durumu

Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinde aşı ve serum üretim faaliyetleri ilk olarak kimyevi ve bakteriyolojik tahlillerle beraber Kimyahane ve Bakteriyolojihane binasında başlamıştır.⁴⁷ 1892’de İstanbul’da kurulmuş olan Telkihane (Aşı Üretim Yeri), 1934 yılında Merkez Hıfzıssıhha Müessesesine nakledilmiş⁴⁸ ve 1935 yılının Kasım ayında, İmmünobiyojji Şubesi, kendi binasında (ilk şefi Avusturya Viyanalı Dr. Stefan Baecher liderliğinde) faaliyete geçmiştir.⁴⁹

Şube, aynı ay açılan Farmakodinami Şubesiyle birlikte T şeklindeki merkez binada konuşlanmıştır. (Merkez bina **Fotoğraf 1**’de 2 rakamıyla gösterilmiştir.) Müessese Müdür ve Müdür Yardımcısının makam odaları da bu binada bulunuyordu. Şube, Müessesenin en büyük şubesi olduğu için merkez binanın büyük çoğunluğunu kapladığı gibi, Kimyahane ve

⁴⁴ Hemoglobin, kanda bulunan ve solunum organından dokulara oksijen, dokulardan solunum organına ise karbondioksit ve proton taşıyan proteindir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hemoglobin> (Erişim Tarihi: 12.10.2020).

⁴⁵ Serolojik tahlil, enfeksiyon ve kan yoluyla bulaşan frengi, hepatit gibi bir hastalık şüphesi olduğunda sık yapılan tıbbi kan testidir. Amacı vücudun, virüs bakteri ve parazit gibi bir takım mikroorganizmalara(mikroplara) karşı ürettiği antikorların var olup olmadığını bulmaktır. Kolay uygulanabilir olması ve kısa sürede sonuç vermesi bakımından sıkça tercih edilir. Test sonucunda elde edilen bulgulara göre antikorların ve mikropların yapısı araştırılır. Araştırmaların sonucunda ise hastalığın tanısı yapılır ve tedavi yoluna gidilir. <http://www.alab.com.tr/seroloji-testi> (Erişim Tarihi: 12.10.2020).

⁴⁶ Akan, a.g.m.,s.44-48; Tarus, Baykal, a.g.e., s.21-25; Niyazi Erzin, Orhan Hulusi Balkan, “Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Faaliyeti Hakkında: 1933-1948”, *Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, Yıl: 1949, Cilt: 5, No: 1, s. 28.

⁴⁷ Tokgöz, a.g.m., s. 21.

⁴⁸ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bakteriyolojihane> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

⁴⁹Gotschlich, a.g.m., s. 9; Tokgöz, a.g.m., s. 21.

Bakteriyolojihane binasının doğusundaki U şeklindeki ahırlar-deney hayvanları ve karantina binasını da (**Fotoğraf 1**'de 5 rakamıyla gösterilmiştir) kapsıyordu.⁵⁰

4.3.2. Şubeyi Oluşturan Servisler, Teçhizatı ve Görevleri

Şubeyi oluşturan servislerle ilgili şu bilgilere ulaşılmıştır:

4.3.2.1. İmmünizasyon Servisi

Vet. Dr. Talat Öz idaresindeki Servisin iki operasyon salonu vardı. Bunlardan birisi kendilerinden serum üretilecek hayvanlara yapılacak enjeksiyonlar içindi. Diğer salon da hayvanlardan kan almak içindi. Hayvanlardan alınan kan karanlık bir odaya götürülür ve bu odada kanın serumu ayrılmak üzere bırakılırdı. Bu oda tamamen kapalı olan diğer bir oda ile irtibatlıydı. Burada serumun ayrılması işi yapılırdı.⁵¹

Görevleri: İmmünizasyon Servisi çalışanları, kimliği teşhis edilmiş bakterilerden aldıkları toksin ve anatoksinleri, tesirlerini azaltarak, uygun dozlarda at, dana gibi bağışıklık sistemi güçlü hayvanlara şırınga ediyor, hasta olan hayvanlardan belli bir süre sonra kan alıyordu. İçinde hayvanların hastalıkla savaşmak için ürettiği bol miktarda antikorun bulunduğu bu kanlardan Servis görevlileri tarafından serumları ayrılıyor ve bu ham serumlar Serum Servisine gönderiliyordu.⁵²

4.3.2.2. Serum Servisi

Dr. Nafiz Uzluk idaresindeki Serviste bilhassa serum taksimatı için kullanılan küçük bölmeler bulunmaktaydı. Bunlardan ikisi steril serum doldurmak içindi. Üçüncüsünde yerinde sterilize edilebilir büyük ve küçük iki Seitz süzgeci (bakterileri tutan özel bir süzgeç) mevcuttu. Dördüncü bölme steril numuneleri almak, karıştırmak ve ilaveler yapmak için

⁵⁰Gotschlich, a.g.m., ss. 10-11.

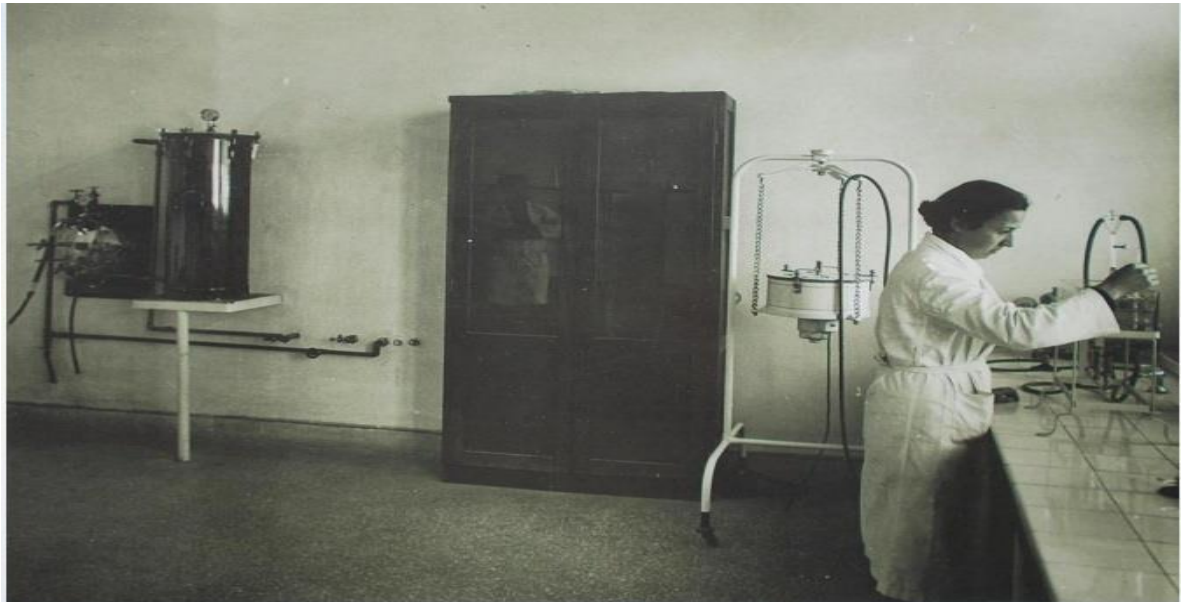
⁵¹Baecher, a.g.m., ss. 63, 68-69.

⁵²Tarus, Baykal, *a.g.e.*, s. 18.

ayrılmıştı. Beşincisi Berkefeld süzgeçlerinden (bakterileri tutan özel bir süzgeç) oluşan bir sıra bataryanın kurulmasına tahsis edilmişti. Bunların yanında büyük bir laboratuvar bulunuyordu. Doldurulmamış serumlar ve malzemeleri zemin kattaki bir soğuk hava deposunda saklanıyordu.⁵³

Aşağıdaki fotoğraf, süzgeçle serum süzme işleminin nasıl yapıldığına dair bir fikir vermektedir:

Fotoğraf 6: İmmünobiyojji Şubesinde Seitz Filtresiyle Serum Süzme İşlemi (1936)⁵⁴

Görevleri: Serum Servisi çalışanları; İmmünizasyon Servisinden gönderilen ham serumları alıyor, bunların sterilite testlerini yapıyor, aynı türden olanları bir araya getiriyor, konsantrasyonlarını ve özellikle albümin (kanda bulunan protein) miktarlarını tayin ve tesbit ediyor, içlerine koruyucu maddeleri karıştırıyor, sterilazyon ve berraklaştırma maksatlarıyla da süzüyordu. Bundan sonra serumlar uzunca bir süre buz odalarında dinlendiriliyor, müteakiben ampullere konuluyor, üzerlerine ne zaman yapıldıkları, ne vakte kadar kullanılacakları yazılıyor, paket haline getiriliyor ve Müessesenin anbarına teslim ediliyordu.

⁵³ Baecher, a.g.m., ss. 63-64.

⁵⁴ *Hıfzıssıhha Albümü...*, s. 33.

Bu yolla Serviste; tetanoz,⁵⁵ difteri, dizanteri,⁵⁶ menenjit (beyin zarı iltihabı), menegokok, kızıl,⁵⁷ zatürre (akciğer iltihabı), gazlı gangren,⁵⁸ kolera,⁵⁹ tifo,⁶⁰ paratifo, enterit, suipestifer,⁶¹ tularemi ve veba⁶² serumları hazırlanıyordu. Bunlara ilave olarak, insan kan gruplarının tayini de Servisin göreviydi. Kan alıp verme konusunda ve veraset davalarında müracaat edilen kan muayenelerinde gerekli olan teşhis serumu Servis tarafından hazırlanıyordu.⁶³

4.3.2.3. Aşı Servisi

Dr. Nihat Kızılay idaresindeki Serviste, içerisinde elektrikle çalışan bir etüv (mikrop üretmek ya da öldürmekte kullanılan laboratuvar fırını) odası bulunan bir büyük laboratuvar,

⁵⁵Toprakta yaşayan *Clostridium tetani* sporlarının, derideki bir yara, çizik vb. aracılığıyla organizmaya girmesinden kaynaklanan hastalıkta, giriş noktasında üreyen basilin çıkardığı toksinlerin organizmanın her yanına dağılması sonucunda 2-12 gün süren kuluçka döneminin ardından, önce çene kaslarında görülen ağırlı kas kasılmaları (çene kilitlemesi) bütün vücuda yayılır. Tetanos, tedavi edilmezse çok ağırlı kasılma nöbetleriyle sürer ve ölümle sonuçlanır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tetanos> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

⁵⁶ Halk arasında kanlı ishal olarak bilinen dizanteri, bakteri, amip ve virüslerin neden olabildiği bir bağırsak enfeksiyonudur. Kişiden kişiye kolayca bulaşabilen bu hastalığın temel sebebi hijyen eksikliğidir. Su ve gıdaların dışkı ile kirlenmesi sonucu ortaya çıkar. <https://www.medicalpark.com.tr/dizanteri-nedir-dizanteri-belirtileri-ve-tedavi-yontemleri-nelerdir/hg-1956> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

⁵⁷ Kızıl; boğaz enfeksiyonu olan hastalarda gelişebilen, sıklıkla çocukları etkileyen, genellikle yüksek ateş ve boğaz ağrısının eşlik ettiği, parlak kırmızı bir döküntü ile karakterize bir enfeksiyon hastalığıdır. <https://www.medicalpark.com.tr/kizil-hastaligi/hg-2097> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

⁵⁸ Gazlı gangren, kas yaralanmaları sonucunda ortaya çıkan, kas-bağ dokusunun süratli yıkımı ve gaz oluşumu ile seyreden tedavi edilmediği takdirde ölümcül olan hastalıktır. <https://www.medikalakademi.com.tr/gazli-gangren-tedavi/> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

⁵⁹ Koleranın bulaşma yollarının başında içme suyu ve kirli sularla yıkanmış besinler gelir. Hastalık, ince bağırsaklara tutunarak ishal, karın ağrısı, şişlik ve kusma belirtilerine neden olur. Yayılan bakteriler vücuda girdikten 6-48 saat sonra hastalık başlar. Kolera, böbrek ve dolaşım yetmezliğine neden olabilir. Aşırı su ve tuz kaybı meydana getirir, önlem alınmazsa saatler içinde ölüme neden olabilir. <https://www.medikalakademi.com.tr/kolera-nedir-nasil-bulasir-nedenleri-belirtileri-tedavisi/> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

⁶⁰ Tifo, insan dışkılarıyla kirlenmiş sularda, bu sularda yaşayan istiridyelerde ve bu sularla sulanmış ya da yıkanmış sebzelede bulunan bir basilin yol açtığı, ateş ve ishalle kendini gösteren, ortalama üç hafta süren, bulaşıcı bir bağırsak hastalığıdır. <https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

⁶¹ Suipestifer; tifo ve paratifo gibi salmonella ailesinden gelen ve domuz vebasına yol açan bir hastalıktır. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

⁶²Veba, "*yersinia pestis*" isimli bakteri tarafından meydana getirilen, öncelikle vahşi kemirgenleri etkileyen, insanlara ve diğer hayvanlara pirelerle yayılan, bulaşıcı ve öldürücü bir hastalıktır. <https://www.seyahatsagligi.gov.tr/site/HastalikDetay/Veba> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

⁶³ Tarus, Baykal, *a.g.e.*, ss. 18-20; Baecher, *a.g.m.*, ss. 60-63.

hassas çalışmalarda kullanılan iki küçük laboratuvar ve tularami ve veba aşılı hazırlamakta kullanılan bir diğler laboratuvar bulunuyordu.⁶⁴

Görevleri: Servis personeli, yapacağı aşılı için kendilerine gönderilen canlı bakteri kültürlerinin⁶⁵ saflığını tetkik ettikten sonra bunlardan büyük miktarlarda kültür hazırlıyor, kültürlerin emülsiyonlarını⁶⁶ yapıyor, onları öldürüyor, kontrollerini icra ediyor, bu emülsiyonları muhtelif oranlarda sulandırıyor, küçük kısımlar halinde taksim ediyor, son olarak da hazırlanan aşılı ciddi bir sterilite tecrübesine tabi tutarak zararsızlıklarını muayene ediyorlardı. Bu yolla serviste; tifo, paratifo, kolera, dizanteri, menenjit, veba, tularami, kızıl, difteri ve tetanos aşılı üretiliyordu. Bunlardan başka, Antijen ve Besiyerleri⁶⁷ servisinden hazırlanmış olarak gelen anatoksinleri şişelere taksim etmek de servis personelinin göreviydi.⁶⁸

4.3.2.4. Çiçek Servisi

Dr. Niyazi Ezrin idaresindeki Çiçek Servisinde, hastalık bulaştırılmış hayvanların lenf sıvılarının⁶⁹ alınması için operasyon salonları mevcuttu. Her salonda yüzeyi hareketli birer ameliyat masası vardı. Hastalık bulaştırılmış hayvanların müşahadeleri için de ayrı büyük bir salon bulunuyordu. Bunlardan başka, içinde aşılı hazırlanması ve doldurulması için gerekli makine, teçhizat ve tertibatın bulunduğu odalar ile içinde virüs ve lenf sıvılarının saklanmasına mahsus, düşük derecede çalışan buz depolarının bulunduğu odalar mevcuttu.

⁶⁴ Baecher, a.g.m., s. 63,70.

⁶⁵ Kültür, bakteri ve diğler biyolojik varlıkları geliştirme yöntemidir. Yenilebilen mantarların özel ortamlarda yetiştirilmesi, hastalık etkeni bakterilerin tanımlanması için yapılan çoğaltma işlemleri kültür işlemine örnek olarak verilebilir. [https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BClt%C3%BCr_\(biyoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BClt%C3%BCr_(biyoloji)) (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

⁶⁶ Emülsiyon, bir sıvının başka bir sıvı içinde çözünmeden dağılmasıyla oluşan hetorejen karışımlardır. <https://eksisozluk.com/emulsiyon--189805> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

⁶⁷ Besiyerleri, mikroorganizmaların geliştirilmesi için hazırlanmış ortamlardır. Besiyerleri çok farklı şekillerde hazırlanabilir ve kullanılabilir. Örneğin, süt bir "genel besiyeri" olup, mikroorganizmaların gelişmeleri için gerekli bütün besin maddelerini ve bunların kullanılabilmesi için yeterli suyu içerir. Üzüm suyunda da gelişme için gereken besin maddeleri ve su bulunmasına karşın, yüksek asitliği nedeni ile sadece bu asitlikte gelişebilecek olan mikroorganizmaların (bazı bakteriler ve özellikle mayaların) gelişimine uygundur. <http://www.mikrobiyoloji.org/TR/Genel/BelgeGoster.aspx> (Erişim Tarihi: 13.11.2020).

⁶⁸ Tarus, Baykal, a.g.e., s. 18; Baecher, a.g.m., ss. 58-59, 64.

⁶⁹ Lenf sıvısı, akyuvarları içeren ve vücudun her yerinde enfeksiyonla savaşmayı sağlayan bir sıvıdır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lenf> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

Bir de bakteriyolojik çalışmalara mahsus bir laboratuvar vardı. Hazırlanan aşuların kontrolleri burada yapılıyordu.⁷⁰

Görevleri: Servis personeli tarafından, çiçek virüsü taşıyan maya, yıkanmış ve tüyleri traş edilmiş genç danaların sırt ve kaburgaları üzerine kan çıkmayacak şekilde çizilerek sürülüyordu. 4-5 gün bu danaların başında beklenecek hayvanın gübreye yatması engelleniyordu. Bu sürenin sonunda deri üstünde uçuklar, kabarcıklar, kabuklar oluşuyordu. Bunlar kazınıyor, iyice eziliyor, gliserin ile karıştırılıyor, zararsızlık muayenesi yapılıyor, tüplere konuluyor ve buzlukta saklanıyordu. Böylece çiçek aşuları kullanıma hazır hale geliyordu. Bu servis aynı zamanda bakterilerin teşhis edilmesinde kullanılan serumları hazırlamakla da görevliydi.⁷¹

4.3.2.5. Kuduz Servisi

Dr. Abdülkadir Çilesiz idaresindeki bu servis diğerinden tecrit edilmiştir. Yalnız BCG (verem aşısı) için tahsis edilmiş hususi bir laboratuvar bu servise dâhil edilmiştir. Serviste kuduz aşısı hazırlamak için küçük ameliyat ve mesai odaları bulunuyordu. Emülsiyonların hazırlanması ve şişelere taksimi, virüslerin öldürülmesi ve sterilite deneyleri ayrı bir laboratuvarda yapılıyordu. Bunlardan başka serviste kuduz aşısı tatbikine yönelik bir oda ile bakteriyolojik ve histolojik (dokusal) muayeneler için özel tertibatı bulunan bir laboratuvar mevcuttu.⁷²

Görevleri: Servis görevlilerince kuduz virüsü çoğunlukla tavşanların (bazen koyunların) beynine şırınga ediliyor, 6-7'nci gün hayvan öldürülüyor, beyni ve omurluğu çıkarılıyor, tuzlu ve fenollü suda eritiliyor, temiz olup olmadığı muayene ediliyor, şişelere konan kuduz aşuları buzlukta muhafaza ediliyordu. Bu serviste bulunan kuduz istasyonunda Ankara ili sınırları içinde meydana gelen şüpheli kuduz vakalarının tedavisi de yapılıyordu. Bundan başka Kuduz Servisi, vilayetlerde tatbik edilen kuduz aşuları neticelerini topluyor ve

⁷⁰ Baecher, a.g.m., s. 63,71.

⁷¹ Tarus, Baykal, *a.g.e.*, s. 18.

⁷² Baecher, a.g.m., ss. 63,71-72.

istatistiklerini hazırlıyordu. BCG aşısının hazırlanması ve kültürlerinin muhafazası da bu servisin göreviydi.⁷³

4.3.2.6. Antijen ve Besiyerleri Servisi

Dr. Ali Mustafa Menteşoğlu idaresindeki Servis, dezenfeksiyon ve temizlik tertibatını bünyesinde bulunduruyordu. Bu kapsamda, küçük bir odada bir otoklav,⁷⁴ yıkama için kullanılan bir odada büyük sabit tekneler, cam eşyaların sterilize edildiği üç büyük sıcak hava fırınından başka bir tane buharlı sterilizatör ve bir tane de damıtma cihazı bulunuyordu. Bu odayla bağlantılı büyük çalışma odasında buharla çalışan üç sabit otoklavdan başka buyyon⁷⁵ hazırlama kazanları ve jeloz⁷⁶ eriten tertibat mevcuttu. Bu servise bağlı birkaç yan oda ve zemin katta ihtiyat için ayrılmış besiyerleri ve eşyaların muhafazası için ayrı bir soğuk hava deposunun yanısıra antijen⁷⁷ hazırlamak için ayrı laboratuvarlar vardı. Bu laboratuvarlarda dezenfeksiyon, sterilizasyon⁷⁸ ve filitreleme tertibatı mevcuttu. Antijen ve Besiyerleri Şubesinin soğukta saklanması gereken malzemeleri, Serum Servisinin soğuk hava deposunda ayrı bir kısımda muhafaza ediliyordu.⁷⁹

Görevleri: Bu servisin ana görevi antijen ve besiyerlerini üretmektir. Bu kapsamda servis personeli mikropların üstünde üreyebilecekleri buyyon, jeloz vb.den yapılmış

⁷³ Tarus, Baykal, *a.g.e.*, s. 19; Baecher, *a.g.m.*, s. 65.

⁷⁴ Otoklav, ameliyatlarda ve laboratuvarlarda kullanılan her türlü araç, gereç ve aygıtları mikropsuzlaştırmakta yararlanılan basınçlı buhar kazanıdır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Otoklav> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).

⁷⁵ Buyyon, mikropların üremeleri için, birçok suni besiyerlerinin esasını meydana getiren ve bakteriyoloji laboratuvarlarında kullanılan maddelerden birisidir. Buyyon, yağ ve sinirlerinden ayrılan sığır etinin et makinesinde çekilmesi suretiyle hazırlanır. Yarım kilo ete bir kilo saf su eklenerek pişirilir. Su uçuktan sonra, süzülür. Bu süzüntüye 10 gram pepton, 5 gram tuz ve 2 gram sodyum fosfat eklenerek yeniden buhar kazanında kaynatılır. Süzülerek balonlara konduktan ve sterilize edildikten sonra mikroplar için besiyerleri olarak kullanılır. Diğer bir deyimle et suyu olan buyyona, başka maddeler eklenmesi ile daha birçok besiyerleri yapılabilir. <https://www.turkcebilgi.com/buyyon> (Erişim Tarihi: 13.10.2020).

⁷⁶ Jeloz, deniz yosunlarından çıkarılan ve mikrop üretmekte kullanılan jelatinli maddedir. <http://www.lugatim.com/s/jeloz> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).

⁷⁷ Antijen, vücutta hastalıklara karşı savaşan antikorları oluşturan virüs, bakteri ve parazitlerdir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Antijen> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).

⁷⁸ Dezenfeksiyonda cansız nesne ve yüzeyler üzerindeki sporlar haricindeki mikroorganizmalar öldürülürken, sterilizasyonda sporlar dâhil bütün mikroorganizmalar öldürülür. <https://www.dentalproductsreport.com/view/disinfection-vs-sterilization-whats-difference> (Erişim Tarihi: 13.10.2020).

⁷⁹ Baecher, *a.g.m.*, s. 63,72.

besiyerlerini hazırlayarak bunların üstünde bakterileri üretiyor, bu bakterilerden toksin ve anatoksinleri⁸⁰ temin ediyor, sonra bakterileri öldürerek lazım olan antijenleri hazırlıyordu. Ayrıca Servis, bütün Hıfzıssıhha Müessesesinin kullandığı kontamine olmuş alet, edavat ve malzemelerin temizlik, dezenfeksiyon ve sterilizasyon işlerinden de sorumlu idi.⁸¹

4.3.2.7. Kontrol Servisi

Dr. Talat Öz idaresindeki Servis kendisine gönderilen preparatların (mikroskopta incelenmeye hazır hale getirilmiş numune) serolojik, bakteriyolojik ve kimyevi muayenelerini yapmak üzere her bir muayene türü için ayrı birer laboratuvara sahipti.⁸²

Görevleri: Servisin başlıca görevi gerek Müessese dâhilinde yapılan, gerek ülkenin diğer yerlerinde üretilen, gerekse yabancı ülkelere Türkiye'ye gelen ve serolojii ilgilendiren bütün maddelerin standartlara uygun olup olmadığını kontrol etmektir. Servis personeli; bu maddelerin (aşı, serum ve birleşenlerinin) tesir derecelerini, gerçek değerlerinin ne olduğunu ve zararlı bir şey ihtiva edip etmediklerini kontrol etmekle mükelleftir.⁸³

Bu servislerin yanısıra, yukarıda da belirtildiği üzere, Kimyahane ve Bakteriyolojihane Binasının doğusunda bulunan U şeklindeki ahırlar-deney hayvanları ve karantina binası da İmmünobiyojoloji Şubesine bağlıydı. U'nun açık ağzının güneye baktığı göz önüne alınırsa, U'nun kuzeyde kalan kapalı (orta) kısmının alt katı, 46 beygirin barınabileceği şekilde bölmelere ayrılmış büyük bir ahır bölümünü ihtiva ediyordu. Bunun üst katı seyislerin yatma ve istirahati için tahsis edilmiştir. U'nun batıda kalan kısmı küçük deney hayvanlarının üretilmesine tahsis edilmiş olup yine burada diğerlerinden tamamen ayrı bir kapı ile dışarı açılabilen büyük ve tehlikeli deneylerde kullanılan hayvanların operasyonları için ayrılmış bir oda daha vardı. Bu odayı hayvan kadavralarını yakmaya

⁸⁰Anatoksin, ısı ve formülle değişime uğrayarak tüm toksin gücünü yitiren ve zararsız antijen niteliğini bütünüyle koruyarak bağışıklık yaratabilen mikrop toksinidir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anatoksin> (Erişim Tarihi: 13.10. 2020).

⁸¹ Tarus, Baykal, *a.g.e.*, s. 17; Baecher, *a.g.m.*, s. 66.

⁸² Baecher, *a.g.m.*, s. 63,68.

⁸³ Tarus, Baykal, *a.g.e.*, s. 19.

mahsus fırın takip ediyordu. U'nun doğuda kalan kısmı karantina hayvanlarına ayrılmıştır. Bunlardan başka az miktarda ve özel maksatlar için elde edilen küçük hayvanlara tahsis edilebilecek nitelikte birçok küçük oda mevcuttu.⁸⁴

İmmünobiyojji Şubesine bağıli servislerin yukarıda sıralanan görevleri dışında, yine Şube tarafından yerine getirilen bazı görevler de mevcuttu. Bunlar; Müessesese için gerekli olan hayvanların tedarigi ve üretilmesi, Şubeyi ilgilendiren bilimsel araştırma isteklerinin yerine getirilmesi, Vekâletin uygun görmesiyle doktorların ve üniversitelilerin tıbbi açıdan gelişimlerine destek olunması ve Hıfzıssıhha Mektebinin tekâmül kurslarına iştirak edilmesi idi.⁸⁵

4.4. FARMAKODİNAMİ (FARMAKOLOJİ) ŞUBESİ

4.4.1. Şubenin Kuruluşu ve Konuş Durumu

Farmakodinami Şubesi, 1 Kasım 1935 tarihinde kurulduysa da,⁸⁶ faaliyetlerine, ancak personel ve malzeme eksikliklerinin büyük çoğunlukla giderildiğı 1936 yılında,⁸⁷ İmmünobiyojji Şubesinin bulunduğu T şeklindeki merkez binada başlamıştır.⁸⁸ (Merkez bina **Fotoğraf 1**'de 2 rakamıyla gösterilmiştir.) Şube, T şeklindeki bu merkez binanın batıda

⁸⁴ Baecher, a.g.m., s. 69.

⁸⁵ Baecher, a.g.m., ss. 62-63.

⁸⁶ Paul Pulewka, "Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Farmakoloji Şubesi", *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, s. 87.

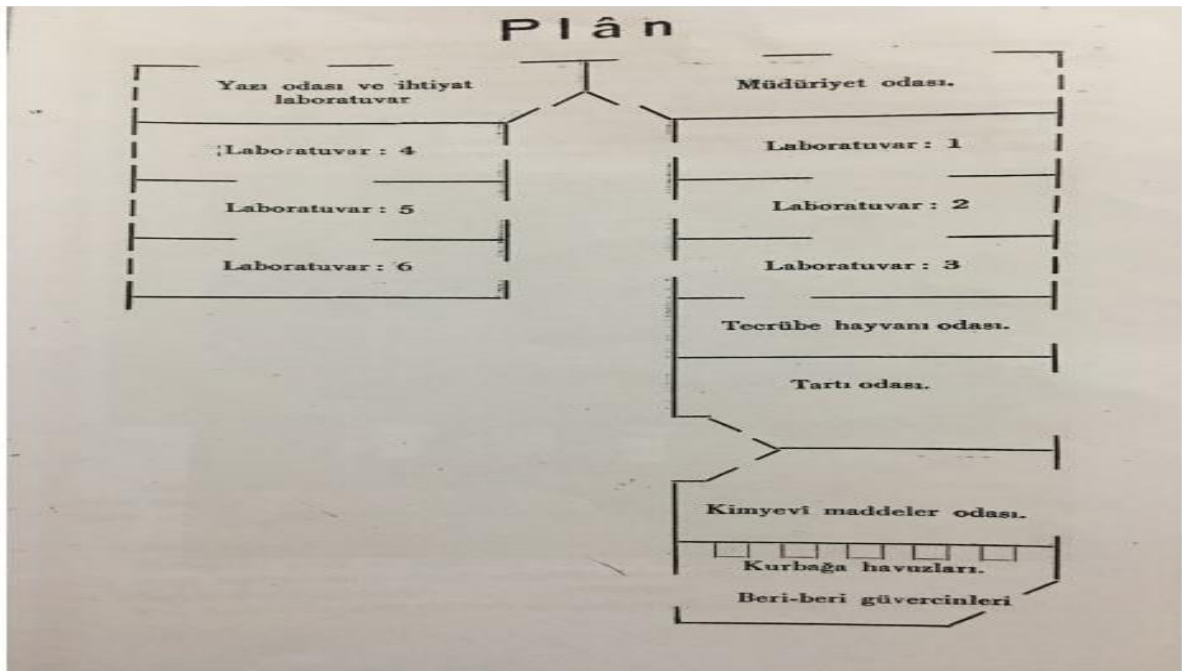
⁸⁷"Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışmaları (1933-1947)", *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1948, Cilt: 22, Sayı: 10-11, s. 115.

⁸⁸ Gotschlich, a.g.m.,s. 10.

kalan bölümünün birinci katında ilk şefi Prof. Dr. Paul Pulewka⁸⁹ yönetiminde faaliyetlerini yürütmüştür.⁹⁰

Aşağıdaki şemada Şubenin merkez binasının bu bölümündeki konuş durumu görülmektedir:

Şema 1: Farmokodinami Şubesi Konuşlanma Planı⁹¹

⁸⁹ 1896'da Polonya'nın Elbing şehrinde doğmuştur. 1918-1922 yılları arasında Münih ve Königsberg Üniversiteleri Tıp Fakültelerinde tahsilini tamamlamış ve 1923 yılında tıp doktoru unvanını kazanmıştır. 1927 yılında aynı üniversitenin Farmakoloji Enstitüsünde farmakoloji ve toksikoloji dallarında doktora derecelerini almıştır. 1929 yılında Tübingen Üniversitesine doçent olarak atanmış ve 1933 yılının mayıs ayında aynı üniversitenin farmakoloji ve toksikoloji dalında ordinaryüs profesörlüğe yükseltilmiştir. Aynı üniversitenin senatosuna seçilmiş fakat daha sonra da görevinden azledilmiştir. 1935 yılında Türkiye'ye gelmiş ve Ankara'daki Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsünde göreve başlamıştır. Ankara Tıp Fakültesi'nin 1945 yılında hizmete açılmasıyla birlikte Farmakoloji Kürsüsünün kuruculuğunu üstlenmiş ve Türkiye'den ayrıldığı tarihe kadar da bu görevini sürdürmüştür. 1954 yılında sözleşmesinin yenilenmemesi üzerine Almanya'ya geri dönen Paul Pulewka burada ilk toksikoloji enstitüsünü (Baden Württemberg Toksikoloji Enstitüsü) kurmuştur. 1989 yılında Almanya'da vefat etmiştir. Mazhar Semih Başkan, "Ankara Tıp Fakültesi'nin Kuruluşunda Görev Alan Yabancı Bilim Adamları", *Çankaya'da Alman Bilim ve Sanat İnsanlarının İzleri: Prof. Dr. Albert Eckstein (Yaşamı ve Anadolu İzlenimleri), Konferans ve Sergi, 8-18 Ekim 2019*, Çankaya Belediyesi Çağdaş Sanatlar Merkezi, Boyut Tanıtım ve Matbaacılık, Ankara, 2019, ss. 51-52.

⁹⁰ Pulewka, a.g.m.,s. 98.

⁹¹ Pulewka, a.g.m.,s. 99.

Yukarıdaki şemada gösterilen 1 numaralı laboratuvar ameliyat odası olarak kullanılıyordu. 5-6 numaralı laboratuvarlar kimyevi işlere göre teçhiz edilmiştir. Diğer laboratuvarlar ise fizyolojik muayenelere ve değişebilen ihtiyaçlara göre donatılmıştır. Kötü kokulu ve zehirli gazlar için planda gösterilmemiş olan ve Şubeden uzak bir yerde bulunan bir oda mevcuttu.⁹²

4.4.2. Şubenin Görevleri

Farmokodinami Şubesinin görevleri, Kimyevi Tahlil ve Bakteriyoloji Şubelerinde olduğu gibi çoğunlukla gönderilen maddelerin kontrol ve tahliliyle ilgilidir. Bu bağlamda, Şubenin görevlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle farmakolojik anlamdaki tahlilin kimyevi ve bakteriyolojik anlamdaki tahlilden farkının ortaya konmasına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir:

Kimyevi tahliller ilaç vb. maddelerin terkiplerini yani içerisinde ne gibi maddeler bulunduğunu ortaya koyar. Bakteriyolojik tahliller bu maddelerin temizliğini içinde zararlı herhangi bir bakteri vb. bulunup bulunmadığını meydana çıkarır. Farmakolojik tahliller ise bu maddelerin fayda sağlama derecesini ölçer. Konunun daha iyi anlaşılması için Müessesenin faaliyet gösterdiği yıllardan bir örnek verelim. Bir bardak limonatanın kimyevi tahlilinde içerisinde ne kadar sitrik asit, şeker ve su olduğu tespit edilirdi. Bu limonatanın C vitamini ihtiva edip etmediğini ise şunun gibi bir farmakolojik tahlil ile tespit etmek mümkündü: Laboratuvar hayvanları uzun süre C vitamininden yoksun gıdalarla beslenirdi. Hayvanların gün geçtikçe zayıfladıkları görülürdü. Uygun zaman gelince de tahlil edilecek madde yani limonata hayvanlara verilirdi. Eğer limonatada olması gerektiği gibi C vitamini varsa hayvanlar zayıflamaktan kurtulur ve eski hallerini alırdı. Limonatada C vitamini yoksa, meselâ limon tuzu ile yapılmışsa, hayvanlar zayıflamaya devam eder ve nihayetinde ölüm derecesine gelirlerdi.⁹³

⁹² Pulewka, a.g.m.,s. 100.

⁹³ Tarus, Baykal, *a.g.e.*, s. 26.

Şubenin görevleri şunlardır:

1. Yerli ve yabancı ilaçların (özellikle kalp, parazit ve hormon ilaçları ile kimyevi tedavide kullanılan ilaçların) farmakolojik tahlilleri,
2. Gıda maddelerinin farmakolojik ve toksikolojik bakımdan tetkiki ve zehirlenme durumlarında Vekâlet ya da adli makamlardan gelen talepler üzerine yapılan muayeneler,
3. Uyuşturucu maddelerin ispat ve muayeneleri,
4. Böcek ilaçlarının farmakolojik tahlilleri (etki derecelerinin tespiti),
5. Farmakoloji ve toksikolojiyle ilgili konularda Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâletinin talebi üzerine raporlar hazırlanması,
6. Hıfzıssıhha Mektebinde açılan tekâmül kursunda Farmakoloji Şubesini ilgilendiren konularda verilecek konferanslardır.⁹⁴

4.5. DEĞERLENDİRME

Yukarıdaki bilgiler incelendiğinde; birçok savaş, iç huzursuzluk ve ekonomik sıkıntı yaşamış Türkiye'nin 1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde; binalarıyla, teçhizatıyla ve yaptığı görevler itibarıyla, o dönem yalnız gelişmiş Batılı ülkelerde görülebilecek kalitede bir koruyucu sağlık kurumunu oluşturmayı bir şekilde başardığı görülmektedir.

Bu modern koruyucu sağlık kurumunun bel kemiğini oluşturan Kimyevi Tahlilat, Bakteriyoloji, İmmünobiyojoloji ve Farmakodinami Şubelerinin kurulmasının o yıllarda Anadolu insanını bulaşıcı hastalıklardan kurtarmaya yönelik yürütülen mücadeleyi oldukça kolaylaştırdığı değerlendirilmektedir.

⁹⁴ Pulewka, a.g.m.,ss. 89-97; Tarus, Baykal, *a.g.e.*, ss. 27-28.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HIFZISSİHHA MEKTEBİ

Dr. Refik Saydam, 1925 yılında kaleme aldığı daha önce bahsi geçen Sağlık Çalışma Programı'nın 10'uncu maddesinde, Hıfzıssıhha Müessesesiyle birlikte bir de Hıfzıssıhha Mektebi açmayı hedef olarak ortaya koymuştu. Bu hedeften yola çıkarak kurulan Hıfzıssıhha Mektebi, Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi kampüsünün batı kenarındaki binasında, 2 Kasım 1936'da faaliyete başlamıştır. (Okul binası **Fotoğraf 1**'de 3 rakamıyla gösterilmiştir.) Bölüm içerisinde Okulun; kuruluşu, görevleri, geçirdiği aşamalar; Okula yapılan dış yardımlar ve Okulun önemli faaliyetleri ulaşılabilen sınırlı kaynaklar ölçüsünde ortaya konulacaktır.

5.1. OKULUN KURULUŞU VE GÖREVLERİ

17 Mayıs 1928 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun'da "*Hıfzıssıhha Mektebi*" ifadesi hiç zikredilmemiştir.¹ Bu ifade kanunlarda ilk olarak, Okulun açıldığı 1936 yılının 9 Haziran'ında TBMM'de kabul edilen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Teşkilât ve Memurin Kanunu'nda geçmiştir. Bu Kanun'un 23'üncü maddesinin birinci fıkrasında, T.C. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin, Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Mektebi olmak üzere iki kısımdan oluştuğu ifade edilmiştir.² Dolayısıyla Okulun kuruluş tarihi 9 Haziran 1936'dır. 9 Haziran 1936 tarihli Kanun'da bahsi geçen aynı oluşum, 30 Aralık 1940'da TBMM'de kabul edilen T.C. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun'un 1'inci maddesinde de teyit edilmiştir.³

¹*TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem III, Toplantı 76, Cilt IV, 17 Mayıs 1928, ss. 153-154. Okul, "*Hıfzıssıhha Mektebi*" adıyla kurulmuş ve resmi belgelere yansıyan hiçbir isim değişikliği geçirmemiş olmasına rağmen Okuldan, Resmi Gazetede ve Okulun yaptığı bazı yayınlarda "*Hıfzıssıhha Okulu*" olarak bahsedilmektedir.

²*T.C. Resmî Gazete*, 23.06.1936, Sayı:3337, s. 6697.

³*T.C. Sicil-i Kavanin*, Cilt 21, s. 1139; *TBMM Kavanin Mecmuası*, Cilt 22, s. 72; *T.C. Resmî Gazete*, 04.01.1941, Sayı: 4703, s. 266.

Bu şekilde kurulan Hıfzıssıhha Mektebine verilen ilk görev, 17 Mayıs 1928 tarihli Kanun'un ikinci maddesinin ikinci fıkrasında zımni olarak yani henüz kurulmamış Okulun adı hiç geçmeden kapalı bir biçimde verilmiş, Hıfzıssıhha Müessesesinde doktor ve sağlık memurlarının tekâmül eğitimlerinin icra olunacağı belirtilmiştir.⁴ 9 Haziran 1936 tarihli Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Teşkilât ve Memurin Kanunu'nun 23'üncü maddesinin 3'üncü fıkrasında Hıfzıssıhha Mektebine verilen görev (Okul bu Kanunla artık kurulduğu için bu sefer açık bir şekilde) şu şekilde genişletilmiştir: "*Hıfzıssıhha Mektebinde; umumî, mülhak (sonradan eklenmiş) ve hususî idarelerle, belediyelere ve sınaî müesseselere (endüstri kurumlarına) mensub tabiblerin umumî ve içtimaî hıfzıssıhhaya ve idarî vazifelerine aid tekâmül tedrisatı yapılacağı gibi umumî sıhhat ile alâkalı olan Kültür Bakanlığı Sıhhat Müfettişleri ve Öğretmenler ile Sanayi ve Ziraat Müfettişleri ve mühendislik gibi diğer meslek mensublarına da görülecek lüzum üzerine tekâmül dersleri verilir. Bu işler alâkalı vekâletlerle görüşülerek Sıhhat ve içtimaî Muavenet Vekâletince yapılacak bir talimatname ile tayin ve tesbit olunur.*"⁵

Bu görev, 30 Aralık 1940 tarihli T.C. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun'un 13'üncü maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır. Aynı Kanun'un yedi ve sekizinci maddesiyle Hıfzıssıhha Mektebine verilen görevler şu şekilde ifade edilmiştir:

Yedinci maddeye göre Hıfzıssıhha Mektebi, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletinin göreceği lüzum ve tertip edeceği program üzerine; tıp ve dalları mensuplarına, eczacılara, kimyagerlere ve sağlık memurlarına genel ve ferdî hıfzıssıhhaya yönelik teorik ve uygulamalı tekâmül eğitimi vermekle, genel ilmî mevzulara ait konferanslar tertip etmekle ve neşriyat yapmakla mükelleftir.

Sekizinci maddeye göre Hıfzıssıhha Mektebi; Maarif Sağlık Müfettişlerine, ziraat müfettişlerine, öğretmenlere, iş müfettişlerine ve lüzum görülen diğer meslek memurlarına (ilgili Vekâletler ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından müştereken tayin

⁴TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem III, Toplantı 76, Cilt IV, 17 Mayıs 1928, s. 154.

⁵T.C. Resmî Gazete, 23.06.1936,Sayı:3337, s. 6697.

olunacak şekil, sıra ve adetlerde) mesleklerinin sıhhi ve tıbbi kısımlarına yönelik tekâmül kursları vermekle görevlidir.⁶

31 Mart 1964 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanan Hıfzıssıhha Okulu Yönetmeliği ile Hıfzıssıhha Mektebinin yukarıda sıralanan görevlerine bir görev daha eklenmiştir: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına veya bu Bakanlığın müsaadesi ile diğer Bakanlık ve kurumların halk sağlığı ile ilgili konularındaki sorularına ilmî mütalâada bulunmak.⁷

26 Aralık 1967 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanan Hıfzıssıhha Okulu Çalışma Yönetmeliğinde Hıfzıssıhha Mektebinin görevleri en geniş ve detaylı haline ulaşmıştır. Buna göre Hıfzıssıhha Mektebi;

1. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının ve bu Bakanlığın izni ile diğer kurumların personeli için halk sağlığı alanında genel olarak veya özel konularda, teorik, pratik öğretim ve eğitim yapmakla,

2. Halk sağlığı kuruluşlarında görev alacak Türk ve yabancı uyruklu üniversite, yüksekokul ve ilgili meslek okulları mezunlarının halk sağlığı alanında yetiştirilmelerini sağlamakla,

3. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının Tababet Uzmanlık Tüzüğü uyarınca halk sağlığı uzmanı yetiştirmekle,

4. Halk sağlığı ve bununla ilgili konularda müstakil olarak veya gerektiğinde Bakanlığın müsaadesiyle sivil, askerî ve yabancı kurumlarla işbirliği suretiyle öğretim, eğitim, inceleme, araştırma ve yayın yapmakla,

5. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına ve bu Bakanlığın aracılığı ile diğer kurumlara halk sağlığı alanındaki sorunlarla ilgili görüşlerini bildirmekle,

⁶*T.C.Sicil-i Kavanin*, Cilt 21, s.1139, 1140, 1141, 1142; *TBMM Kavanin Mecmuası*, Cilt 22, s. 72,73,74; *T.C. Resmî Gazete*, 04.01.1941,Sayı: 4703, ss. 266-267.

⁷*T.C. Resmî Gazete*, 31.03.1964,Sayı: 11670, ss. 7-8.

6. Öğretim, eğitim ve araştırma uygulamaları ile halk sağlığı hizmetlerinin yürütülüşünü prensip ve metotlarını tayin etmek üzere; kişisel ve toplumsal erken teşhis ve erken tedaviyi sağlayacak esaslar üzerinde ve polivalan (çok değerlikli) hüviyette tatbiki araştırmalar ve laboratuvar çalışmaları yapmakla,

7. Halk sağlığı konularında Bakanlığın müsaadesiyle ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılar düzenlemekle ve yurt içi ve yurt dışı bilimsel toplantılara katılmakla görevlendirilmiştir.⁸

26 Aralık 1967 tarihli bu yönetmelik, 19 Ekim 1982’de Resmî Gazete’de yayınlanan SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hizmet Yönetmeliği’nin 37’nci maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır. Okula (Okulun adı hiç geçmeden) aynı yönetmeliğin 4’üncü maddesinin;

7’nci ve 9’uncu fıkralarıyla, düzenli aralıklarla bilimsel konferans, kurs ve toplantı düzenleme,

8’inci fıkrasıyla, *“Tababet Uzmanlık Tüzüğü’ne göre uzman personel yetiştirme, yurt çapında laboratuvar ve halk sağlığı personeli yetiştirme çalışmalarını düzenleme, gerektiğinde, hazırlanacak ortak protokollar çerçevesinde üniversitelerle ve bilimsel kuruluşlarla işbirliği yapma ve ortak programlar düzenleme”*

11’inci fıkrasıyla, *“Türk ve yabancı üniversite, yüksekokul ve ilgili meslek okulları mezunlarının halk sağlığı alanında yetiştirilmelerini sağlama”*

12’nci fıkrasıyla, *“halk sağlığı ve bununla ilgili konularda, sivil, askerî ve yabancı kuruluşlarla işbirliği içinde eğitim, öğretim, inceleme, araştırmalar yapma”* görevleri verilmiştir.⁹

⁸T.C. Resmî Gazete, 26.12.1967, Sayı: 12786, s. 12.

⁹T.C. Resmî Gazete, 19.10.1982, Sayı: 17843, ss. 4-5.

2003 yılında Okulun görevleri tekrar belirlenmiştir. Buna göre Okul;

1. Sağlık kapsamına giren konularda, personelin bilgi ve becerilerini geliştirmek üzere teorik ve pratik eğitim-öğretim yapmakla,
2. Uzaktan eğitim programları geliştirmek ve uygulamakla,
3. Sağlık ve sağlık hizmetleriyle ilgili her türlü eğitim materyali geliştirmek ve yayın yapmakla,
4. Başta Sağlık Bakanlığı olmak üzere sağlık sektörünün ihtiyaç duyduğu alanlarda kısa ve uzun süreli hizmet içi eğitim programları düzenleyerek orta ve üst düzey sağlık yöneticileri yetiştirmekle,
5. Sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine yönelik olarak yerli ve yabancı kuruluşlarca ihtiyaç duyulan alanlarda eğitim, danışma, araştırma, program geliştirme, planlama ve koordinasyon çalışmaları yapmakla görevlendirilmiştir.¹⁰

5.2. OKULUN GEÇİRDİĞİ AŞAMALAR

5.2.1. Okulun Tarihçesi

Hıfzıssıhha Mektebi, 2 Kasım 1936 tarihinde, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik Saydam tarafından açılarak faaliyete başlamıştır.¹¹

Okulun ilk müdürü Dr. Ralph K. Collins¹² (1936-1940) olup diğer müdürler sırasıyla, Dr. Kamil İdil (1945), Dr. Vefik Vassaf Akan (1947-1949), Dr. Mahmut Sabit Akalın (1950),

¹⁰ <http://sdplatform.com/Dergi/33/Internet-uzerinden-hizmet-ici-egitim.aspx> (Erişim Tarihi: 26.10.2020).

¹¹ T.C. SSBH Hıfzıssıhha Okulu 1966 Yılı Çalışma Raporu, Akın Matbaası, Ankara, 1967, s. 5.

¹² Dr. Ralph K. Collins, Rockefeller Vakfı Uluslararası Sağlık Bölümünün Paris temsilcisi olarak görev yaptığı sırada 1926'da Vakıf tarafından Türkiye'ye gönderilmiştir. Collins, 1926'nın Şubat ayında Türkiye'ye gelmiş, birkaç ayını seyahat ederek ve bilgi toplayarak geçirmiş ve bu bilgilerle "Türkiye'de Halk Sağlığı" isimlikapsamlı raporu hazırlamıştır. 1936-1940 arasında Hıfzıssıhha Mektebinin ilk müdürü olarak da görev yapan ve 1940'ta Türkiye'den ayrılan Collins, 1920 ve 1930'lar boyunca Türkiye'de halk sağlığı konusunda

Dr. Kadri Olcar (1953-1957 arasında iki defa müdür olarak atanmıştır), Dr. Nusret H. Fişek¹³ (1958-1965), Dr. Nevrez Baykan (1966-1971), Dr. Mustafa Soyuer (1 Mayıs 1971-26 Ağustos 1971), Dr. Cahit Başkök (26 Ağustos 1971-1 Kasım 1974), Dr. Muzaffer Akyol (1 Kasım 1974-30 Temmuz 1982), Dr. Mustafa Soyuer (30 Temmuz 1982- 31 Aralık 1983), (Okul 31 Aralık 1983-18 Mart 2003 arasında kapalıdır), Dr. Salih Mollahaliloğlu (18 Mart 2003-2011)'dur.¹⁴

Okulun açıldığı 1936 yılı ve hemen akabinde personel durumu, malzeme tedarigi ve laboratuvarların gelişimi iyi bir seviyede olup,¹⁵ Okul 1940 yılına kadar faaliyetlerini önceden planlandığı şekilde normal olarak yürütmüştür. Ancak 1939'dan itibaren başlayan II. Dünya Savaşı (1939-1945) nedeniyle, öğretim için çağrılacak sağlık personelinin tatbikat sahasından çekilmesinin mahzurları göz önünde bulundurularak, 1940-1946 yılları arasında Okulun faaliyetleri büyük ölçüde askıya alınmıştır.¹⁶

1947 yılında Okul, birtakım imkânsızlıklar nedeniyle sınırlı olarak faaliyete başlamıştır.¹⁷ Söz konusu imkânsızlıklar Okulun, 1946-1953 yılları arasında, Ankara

Vakfın çalışmalarında kilit isim olmuştur. Aziz Küçük, "Hayırsever Kapitalizmi ve Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesi: Rockefeller Vakfının Rolü", *Amme İdaresi Dergisi*, Temmuz 2018, Cilt: 51, Sayı: 2, s. 99.

¹³ 1914'te Sivas'ta doğan Prof. Dr. Nusret Hasan Fişek, Türkiye'de Halk Sağlığı disiplininin kurucusu ve sosyalleştirilmiş sağlık hizmetlerinin mimarıdır. 1932'de Kabataş Erkek Lisesini, 1938'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdi. 1952'de Harvard Üniversitesinde tıp bilimleri felsefesi alanında doktorasını tamamlayan Fişek, Tıp Bilimleri Felsefe Doktoru olan ilk Türk'tür. "Herkese sağlık ve eşit, nitelikli sağlık hizmeti" düşüncesinin savunucusu idi. Meslek hayatı boyunca Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı, Refik Saydam Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsü Müdürlüğü, Türk Tabipleri Birliği Başkanlığı gibi görevler üstlendi. Türkiye'de sağlık hizmetinin ülkenin ücra köşelerine kadar yayılması; köylere ebe, ilçelere doktor, yardımcı sağlık personeli, gerekli araç ve gereç ulaştırılması için çalıştı. Sağlık Müsteşarlığı döneminde Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun ile Nüfus Planlaması Kanunu'nun çıkarılmasını sağladı. Türkiye'de hızlı nüfus artışını sorununu ilk fark edenlerden birisi olan Fişek'in önderlik ettiği bir dizi araştırma; hızlı nüfus artışıyla sağlık, sosyal ve ekonomik sorunların bağlantısını kurarak ülkede nüfus artırıcı politikaların değiştirilmesine kaynaklık etmiştir. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kurulmasında ve gelişmesinde katkıları oldu. Üniversite büyesinde Toplum Hekimliği ve Nüfus Etüdüleri Enstitüleri'ni kurdu. 1990'da prostat kanseri nedeniyle öldü. https://tr.wikipedia.org/wiki/Nusret_Fi%C5%9Fek (Erişim Tarihi: 24.10.2020).

¹⁴ Ali Eren Doğan, *Hıfzıssıhha Okulu ve Nusret H. Fişek(1958-1965)*, Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s. 31.

¹⁵ Sadık Gören, Mustafa Görsel, *T.C. S.S.Y.B. Hıfzıssıhha Okulu: 25'inci Yıldönümü (2 Kasım 1936-2 Kasım 1961): Tarihçe ve Çalışmaları*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1961, s. 14.

¹⁶ Doğan, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁷ Doğan, *a.g.e.*, s. 4.

Üniversitesi Tıp Fakültesine verilmesinden kaynaklanıyordu. Bu yıllarda Okul personeli mesaisine birkaç odaya sıkıştırılmış olarak zor şartlar altında devam etmiştir. 1953 yılında Tıp Fakültesinin Okulu terk etmesiyle öğretime yeniden başlanmıştır.¹⁸

Binayı Tıp Fakültesiyle paylaşmak zorunluluğu ortadan kalkmış olmasına rağmen kurumda 1957 yılına kadar memleketin ihtiyacını karşılayacak düzeyde çalışmalar yapılamamış, bu çalışmalar bazı tekâmül kursları, birkaç araştırma ve kitap tercümesi ile sınırlı kalmıştır. Bunun üzerine bizzat Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yetkilileri tarafından Okulda reform yapılması yönünde çalışmalara başlanılmıştır.¹⁹

Aslında Bakanlık yetkililerini reform konusunda harekete geçirmek amacıyla, Okul ilk kurulduğu yıllardan itibaren Bakanlığa birçok rapor ve kanun tasarısı sunulmuştur. Bakanlık yetkililerinin reform yönünde ikna olmasında bütün bu rapor ve kanun tasarıları ile Okulun yukarıda bahsedilen sıkıntılar nedeniyle istenilen ölçüde gelişmemesinin etkisinin olduğu değerlendirilmektedir.

Söz konusu raporlardan birincisi, Okulun ilk müdürü Dr. Ralph K. Collins tarafından hazırlanmıştır. Collins'in 18 Mart 1938 tarihinde hazırladığı raporda Okul bütçesinin bağımsız olmayışının doğurduğu sıkıntılar üzerinde durulmuş, öğretmenlerin Okula sürekli kadro ile atanmamaları ve yeterli maaşı almadıkları hususları eleştirilmiştir. Collins bir başka raporunda kurslar için uygun görülen dört aylık sürenin kısa olduğunu belirtmiştir.²⁰

1945'te Okul Müdürü olan Dr. Kâmil İdil raporunda, Hıfzıssıhha Mektebini silik bir kurum olmaktan kurtarabilmek için, öncelikle öğretim kadrosunun geliştirilmesini, bu kapsamda öğretim görevlilerinin profesör unvanına sahip olmasının sağlanmasını ve öğrencilerin düzenli aralıklarla temin edilmesi gerektiğini savunmuştur.²¹

¹⁸ *Hıfzıssıhha Okulu 1966 Yılı Çalışma Raporu...*, s. 5.

¹⁹ Necati Dedeoğlu, "Hıfzıssıhha Okulu: Tarihçesi, Önemi", *Toplum ve Hekim*, Kasım-Aralık 2001, Cilt:16, Sayı: 6, s. 468.

²⁰ Gören, Görsel, *a.g.e.*, s. 13.

²¹ *A.g.e.*, s. 14.

1947’de Okul Müdürü olan Dr. Vefik Vassaf Akan aynı yıl Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına sunduğu kanun tasarısında; Okulda okutulması gerekli dersleri, verilecek kursların sürelerini ve Okuldan yetişen elemanların sahip olması gereken formasyonları belirtmiştir.²²

Dr. Akan, 1948 yılında Bakanlığa sunduğu raporda ise kurs sürelerinin yeterli ölçüde uzatılmasının, ders programlarının Türkiye’nin yapısına uygun bir hale getirilmesinin, Okulda kurs görececek hekimlerin mümkün olduğu ölçüde yeni mezunlardan seçilmesinin, başarılı olan personele sağlanacak avantajların tayin edilmesinin, kursiyer hekimlerin Ankara’daki geçimlerinin temin edilmesinin, öğretim kadrosunun durumunun ıslah edilmesinin, eğitimde kullanılan ders malzemelerinin senetle başka yerlere verilmemesinin gerektiğini ifade etmiştir.²³

Yine 1948 yılında, Okul personelinden müteşekkil bir komisyon kurulmuş, Komisyon tarafından hazırlanan raporda esas olarak öğretmen problem üzerinde durulmuş ve ihtiyacı gidermek için ya yüksek maaş kadrosu ihdas edilmesi ya da ders başına yüksek bir ücret verilmesinin gerektiği beyan edilmiştir.²⁴

1950 yılında Okul müdürü olan Dr. Mahmut Sabit Akalın Bakanlığa sunduğu raporda, Okulun Tıp Fakültesi tarafından işgalini eleştirmiştir.²⁵

1954 yılında, dönemin Ankara Milletvekili Dr. Talat Vasfi Öz TBMM’ye sunulmak üzere hazırladığı kanun tasarısının gerekçesinde koruyucu sağlığın önemini vurgulamıştır.²⁶

Daha önce de belirtildiği üzere, yukarıda sıralanan rapor ve kanun tasarılarının da etkisiyle, Bakanlıkta 1957 yılında Okulda reform yapılması yönünde karar verilmiş ve bu amaçla Okulun müdürlüğüne 1958 yılında o sırada Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinde

²² Gös. Yer.

²³ Gören, Görsel, **a.g.e.**,s. 15.

²⁴ Gös. Yer.

²⁵ Gös. Yer.

²⁶ Nükhet Yürür Kutlay, “Refik Saydam’ın Sağlık Politikası ve Hıfzıssıhha Merkezinin Bu Politikadaki Yeri”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Yıl: 1998, Sayı: 4, s. 201.

“biyokimya doçenti” olarak görev yapmakta olan ve doktorasını Harvard’da yaptığı için bu üniversitenin halk sağlığı okulu çalışmalarını da bilen Nusret H. Fişek getirilmiştir.²⁷

Dr. Fişek, göreve başladıktan sonra Avrupa’da bulunan halk sağlığı okullarını gezmiş, programlarını tetkik etmiş, ziyaret ettiği okulların yöneticilerinin fikirlerini almıştır. Ayrıca bir anket hazırlayarak Türkiye’de sağlık sektöründe çalışan birçok kişinin görüşlerini öğrenmiştir. Fişek, gerek bu anketin gerekse Avrupa’ya yaptığı araştırma gezisinin bir neticesi olarak, Okulda reformlara başlamış²⁸ ve ayrıca 1958 yılı içinde de Hıfzıssıhha Mektebinin yerine bir halk sağlığı akademisi kurulmasını amaçlayan bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarı TBMM’ye sunulduysa da kanunlaşması mümkün olmamıştır. (Dr. Fişek, sonraki yıllarda Hıfzıssıhha Mektebinin Ankara Halk Sağlığı Akademisine Dönüştürülmesi hususunda bir kanun tasarısı daha hazırlamış, bu tasarımı Bakanlığa göndermiş ve tasarının TBMM’ye arzı Bakanlar Kurulunca 3 Eylül 1964 tarihinde kararlaştırılmış, ancak bu tasarı da kanunlaşmamıştır.²⁹ 1973’te de benzer bir girişimde bulunulduysa da bu kanun tasarısının akıbeti de diğerleriyle aynı olmuştur.³⁰)

Dr. Fişek’in Okulda yaptığı reformlardan başlıcaları arasında; okulda yeni şubeler açılması, en fazla üç-dört ay olan kurs sürelerinin iki seneye çıkarılması³¹ (bunun yanında kısa süreli kurslar da devam ederken, iki senelik kurslardan mezun olanlar halk sağlığı uzmanı olmuşlar ve sağlık müdürü olarak atanmışlardır) ve kurslara diğer devletlerden de katılım sağlanması, dokuz aylık İngilizce kurslarının verilmesi (bu kapsamda dışarıdan İngiliz asıllı hocalar getirilmiş ve Elektronik İngilizce Ders Laboratuvarı kurulmuştur), kurslarda başarı gösterenlerin burslu olarak yurtdışına eğitim için gönderilmesi (ancak bu hekimlerden çoğu yurda dönmemiş dönenler ise Hıfzıssıhha Mektebinde eğitici olarak görev yapmışlardır), ders programlarına psikoloji ve sosyoloji derslerinin ilave edilmesi, sağlık

²⁷ Dedeoğlu, a.g.m., s. 468.

²⁸ Gören, Görsel, a.g.e., s. 23.

²⁹ Doğan, a.g.e., s. 35.

³⁰ Dedeoğlu, a.g.m., s. 468.

³¹ 1980’lerde bu süre üç seneye çıkarılmıştır. *Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Görevleri (1984)*, Yayınlanmamış Kurumsal Çalışma.

mühendisliği kurslarının açılması ve Okul personelinin ülke genelinde yürütülen sağlık seferberliklerine katılımlarının sağlanması sayılabilir.³²

Dr. Fişek 1960'ta Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığına atanmakla birlikte, 1965 yılına kadar “*okul müdürlüğü*” görevini bırakmamıştır. Okulun dünya çapında araştırmalar yürüttüğü, uluslararası münasebetler tesis ettiği, yayınlar yaptığı, kendi kadrosunu oluşturduğu en üretken ve verimli seneler bu senelerdir. Fakat Okulun akademik nitelik kazanamaması, çalışanların maaşlarının arttırılamaması, Bakanlıktan idarî ve malî özerklik kazanılamaması nedenleriyle bu başarılar çok uzun sürmemiştir.³³

Dr. Fişek'in 1965 yılında müdürlükten ayrılmasından sonra Okuldaki diğer eğiticiler (Dr. Rahmi Dirican, Dr. Nevres Baykan, Dr. Özdemir Gülesen, Dr. İsmail Topuzoğlu, Dr. Azmi Arı, Dr. Yılmaz Baykal, Dr. Orhan Köksal, Dr. Yaşar Heperkan) de çeşitli üniversitelerin tıp fakültelerine dağılarak, Türkiye'deki halk sağlığı kürsülerinin kurucuları olmuşlardır.³⁴

Bundan sonraki yıllarda, Sağlık Bakanlığı, Okulun gelişmesi için fazlaca bir gayret göstermemiş, Okulun olanak ve hizmetlerinden yeterince yararlanmamıştır. 12 Eylül 1980'de yapılan askerî darbeden sonra Okulun bağlı bulunduğu Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesine müdür olarak askerî bir hekim getirilmiş, Okulda ve Enstitüde sıkıyönetim kuralları uygulamaya konulmuştur. 1983 yılı içinde Okul personeli farklı illere sürülmüş, Okulun kütüphanesinde bulunan araştırma raporları ve diğer dokümanlarının büyük çoğunluğu SEKA'ya kâğıt hamuru yapılmak üzere gönderilmiş ve Okul fiilen kapatılmıştır.³⁵

Okul, 10 Mart 2003 tarihinde yine “*Hıfzıssıhha Mektebi*” adıyla tekrar faaliyete başlamıştır. 2003 yılından itibaren Okul; sağlık yönetimi eğitimlerinin standardize

³²*Hıfzıssıhha Okulu 1966 Çalışma Raporu...*, s. 5-6; Gören, Görsel, *a.g.e.*, s. 33-34; Doğan, *a.g.e.*, s. 21-23; Dedeoğlu, *a.g.m.*, s. 469.

³³ Dedeoğlu, *a.g.m.*, s. 469.

³⁴ Gös. Yer.

³⁵ Gös. Yer; Doğan, *a.g.e.*, s. iii.

edilebilmesi ve devlet hastaneleri ile il sağlık müdürlüklerinde görev yapan sağlık yöneticilerine yönelik eğitim programlarının hazırlanması amacıyla, ülke genelinde yaklaşık 5000 orta ve üst düzey yöneticinin katılımı ile “*yönetim eğitimleri ihtiyaç analizi çalışması*” yaparak konuları belirlemiştir. Okul, bu eğitimlerin daha fazla sağlık çalışanına düşük maliyetle ve kaliteli bir şekilde ulaşması için eğitimleri uzaktan eğitim yöntemi ile vermeyi planlamış ve 2006 yılından itibaren altyapı hazırlıklarını sürdürerek internet aracılığıyla uzaktan eğitim programını Ocak 2007’de uygulamaya koymuştur.³⁶

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı tarafından 2010 yılında hazırlanan brifingdeki Başkanlığa ait teşkilat yapısı içerisinde Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü halen mevcuttu.³⁷ Ancak 2011 yılında Halk Sağlığı Kurumu kurulup Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının bu kuruma bağlı bir alt kurumu haline getirildiği ve 25 Ağustos 2017’de de Halk Sağlığı Kurumunun yerine kurulan Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü’nün³⁸ teşkilat yapısında Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının bulunmadığı gerçeği dikkate alındığında, Hıfzıssıhha Mektebinin kanunen Başkanlıkla beraber 2017’de kapandığı sonucuna ulaşılır.³⁹

5.2.2. Okulun Teşkilat Yapısındaki Gelişim

Hıfzıssıhha Mektebi 1936’da faaliyete başladığında Müdürlük ve Müdür Muavinliği ile birlikte; **1.** Epidemiyoloji (salgın hastalık bilimi) ve İstatistik, **2.** Parazitoloji, **3.** Sıhhat Mühendisliği, **4.** Hıfzıssıhha, **5.** Bakteriyoloji ve Seroloji (serum bilimi), **6.** Sıhhat-ı Umumiye (genel sağlık) İdaresi şubelerinden oluşuyordu.⁴⁰

³⁶<http://sdplatform.com/Dergi/33/Internet-uzerinden-hizmet-ici-egitim.aspx> (Erişim Tarihi: 26.10.2020); <https://www.medimagazin.com.tr/medimagazin/tr-hifzissihha-mektebi-saglik-enstitusu8217nun-temeli-olacak-1-0-2393.html>. (Erişim Tarihi: 26.10.2020).

³⁷Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı 2010 Yılı İlk Altı Aylık Faaliyetleri ve 2010-14 Hedefleri, Yayınlanmamış Brifing (2010).

³⁸T.C. Resmî Gazete, 25.08.2017, Sayı: 30165, s. 102.

³⁹ <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kurumsal/organizasyon-yapisi.html> (Erişim Tarihi: 02.11.2020).

⁴⁰ Ralph K. Collins, “Ankara Hıfzıssıhha Mektebi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübi Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, s. 108.

1958 yılından itibaren Okulun şubeleri yeniden düzenlenmiş ve bazı yeni şubeler de ilave edilmiştir. Bu şubeler şunlardır: **1.** Bakteriyoloji, **2.** Gıda Hijyeni, **3.** Parazitoloji, **4.** Epidemiyoloji, **5.** Halk Sağlığı Eğitimi, **6.** Biyoistatistik, **7.** Çevre Sanitasyonu (çevre temizliği), **8.** Halk Sağlığı İdaresi, **9.** Zoonoz (hayvanlardan insanlara bulaşan hastalıklar), **10.** İngilizce Tedrisatı (Eğitimi), **11.** Malaryoloji (sıtma bilimi).⁴¹

5 Ocak 1961 tarihli Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun'un⁴² çıkarıldığı sıralarda, Kanun'un uygulanmasını kolaylaştırmak maksadıyla, Köy Sağlığı Eğitim ve Araştırma Bölümü kurulmuş⁴³ ve 31 Mart 1964'te bu bölüm şube haline getirilmiştir.⁴⁴ Köy Sağlığı Eğitim ve Araştırma Şubesi en son Okulun 1966 yılına ait çalışma raporunda görülmektedir.⁴⁵ 1967 yılından itibaren yayınlanan raporlarda bu şubenin ismi artık geçmemektedir.⁴⁶

Yine 31 Mart 1964'te Türkiye'de Sağlık Alanında İnsan Gücü ve Türkiye'de Nüfus Hareketleri İstatistiği çalışmalarını (bu iki çalışmaya Okulun faaliyetlerinden bahsedilirken değinilecektir) yürütmek maksadıyla Sağlık Etüdüleri Şubesi kurulmuştur.⁴⁷ Bu şubenin ismi en son Okulun 1967 yılına ait çalışma raporunda görülmektedir.⁴⁸ 1968 yılında yayınlanan raporda Sağlık Etüdüleri Şubesi yer almamaktadır.⁴⁹

1964 yılı itibarıyla Okulun şube ve bölümleri şunlardır:

⁴¹ Gören, Görsel, *a.g.e.*, s. 33.

⁴² Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi, bu kanunun 2'nci maddesinin 6'ncı fıkrasında şu şekilde tanımlanmaktadır: "Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi, vatandaşların sağlık hizmetleri için ödedikleri prim ile amme sektörüne ait müesseselerin bütçelerinden ayrılan tahsisat karşılığı her çeşit sağlık hizmetlerinden ücretsiz veya kendisine yapılan masrafin bir kısmına iştirak suretiyle eşit şekilde faydalanmalarıdır." *T. C. Resmî Gazete*, 12.01.1961, Sayı: 10705, s. 3076.

⁴³ *T.C. SSYB Hıfzıssıhha Okulu 1962 ve 1963 Yılları Çalışma Raporu*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1964, ss. 37-38.

⁴⁴ *T.C. SSYB Hıfzıssıhha Okulu 1964 Yılı Çalışma Raporu*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1965, s. 62.

⁴⁵ *Hıfzıssıhha Okulu 1966 Çalışma Raporu...*, s. 46.

⁴⁶ *T.C. SSYB Hıfzıssıhha Okulu 1967 Yılı Çalışma Raporu*, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1968, s. ix; *T.C. SSYB Hıfzıssıhha Okulu 1968 Yılı Çalışma Raporu*, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1969, s. ix.

⁴⁷ *Hıfzıssıhha Okulu 1964 Çalışma Raporu...*, s. 67.

⁴⁸ *Hıfzıssıhha Okulu 1967 Çalışma Raporu...*, s. ix.

⁴⁹ *Hıfzıssıhha Okulu 1968 Çalışma Raporu...*, s. ix.

1. Halk Sağlığı Eğitim ve Araştırma Şubesi:

Bölümleri; **a.**Ana - Çocuk ve Okul Sağlığı, **b.** Beslenme, **c.** Çevre Sağlığı, **d.** İş Sağlığı, **e.** Halk Sağlığı İdaresi, **f.** Ruh Sağlığı, **g.** Sağlık Eğitim.

2. Epidemiyoloji Eğitim ve Araştırma Şubesi:

3. Sağlık Etüdüleri Şubesi,

4. Köy Sağlığı Eğitim ve Araştırma Şubesi,

5. Mikrobiyoloji Eğitim ve Araştırma Şubesi,

6. Tüberküloz Eğitim ve Araştırma Şubesi,

7. İdarî İşler ve Yardımcı Personel Şubesi:

Bölümleri; **a.** Planlama, **b.** Bütçe ve Malî Kontrol, **c.** Personel, **d.** Donatım, **e.** Sekreterlik ve Arşiv, **f.** Kitaplık.⁵⁰

1968 yılı itibarıyla Okulda;

1. Ana-Çocuk ve Okul Sağlığı Eğitim ve Araştırma Şubesi,

2. Çevre ve İş Sağlığı Eğitim ve Araştırma Şubesi,

3. Epidemiyoloji ve İstatistik Eğitim ve Araştırma Şubesi,

4. Gıda ve Beslenme Eğitim ve Araştırma Şubesi,

5. Halk Sağlığı Eğitim ve Araştırma Şubesi,

6. Halk Sağlığı İdaresi Eğitim ve Araştırma Şubesi,

⁵⁰T.C. Resmî Gazete, 31.03.1964, Sayı: 11670, s.8.

7. Mikrobiyoloji Eğitim ve Araştırma Şubesi,
8. Parazitoloji Eğitim ve Araştırma Şubesi,
9. Ruh Sağlığı Eğitim ve Araştırma Şubesi,
10. Tüberküloz ve Göğüs Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Şubesi,
11. İngilizce Öğretim Bölümü,
12. Kütüphane Bölümü bulunuyordu.⁵¹

1971 yılına gelindiğinde Okulun yeni teşkilatlanması şu şekli almıştır:

1. Müdürlük
2. Müdür Muavinliği
3. Bilimsel Kurul
4. Eğitim-Araştırma Merkezleri ve Şubeleri
 - a. Halk Sağlığı İdaresi ve Eğitimi Bilimleri Merkezi:

Şubeleri; (1) Sağlık İdaresi (2) Sağlık Eğitimi (3) Sağlık Planlama (4) Sosyal Bilimler.

- b. Epidemiyoloji Eğitim-Araştırma Merkezi:

Şubeleri; (1) Epidemiyoloji ve Laboratuvarlar (2) İstatistik.

- c. İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitim - Araştırma Merkezi:

⁵¹*Hıfzıssıhha Okulu 1968 Çalışma Raporu...*, s. ix.

Şubeleri; (1) İş Sağlığı (2) İş Güvenliği.

d. Çevre Sağlığı Eğitim - Araştırma Merkezi:

Şubeleri; (1) Fizik Çevre Sağlığı (2) Biyolojik Çevre Sağlığı.

e. Besin ve Beslenme Bilimleri Eğitim-Araştırma Merkezi:

Şubeleri; (1) Toplum Beslenmesi (2) Besin Bilimleri.

f. Toplum Hekimliği Eğitim - Araştırma Merkezi:

Bağlı Birimleri; (1) Ana - Çocuk Sağlığı ve Nüfus Planlaması Hekimliği (2)Tüberküloz - Göğüs Hastalıkları Hekimliği (3) Enfeksiyon ve Enfeksiyon dışı Hastalıkları Hekimliği (4) Ruh Sağlığı Hekimliği (5) Toplum Hemşireliği (6) Sosyal Hizmetler.

5. Genel Sekreterlik.⁵²

1983 yılında Okulun teşkilatlanması yukarıda f maddesinde gösterilen Toplum Hekimliği Eğitim - Araştırma Merkezi dışında aynıdır. 1983'tekiteşkilatlanmada Toplum Hekimliği Eğitim-Araştırma Merkezi görülmemektedir. Bunun yerine Tüberküloz ve Göğüs Hastalıkları Eğitim-Araştırma Merkezinin (1971'de Toplum Hekimliği Eğitim-Araştırma Merkezine bağlı bir Tüberküloz ve Göğüs Hastalıkları Hekimliği bulunuyordu) kurulduğu görülmektedir.⁵³

5.3. OKULA VERİLEN DIŞ DESTEK

Hıfzıssıhha Mektebine aşağıdaki kurumların özellikle 1960'larda önemli yardımları olmuştur.⁵⁴ Bu kurumların yardımlarını sırasıyla ele almakta fayda görülmüştür:

⁵²T.C. Resmî Gazete, 24.09.1971, Sayı: 13966, ss. 5-6.

⁵³SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Yayınlanmamış Briefing Raporu, Ocak 1983, ss. 8-9.

⁵⁴ Hıfzıssıhha Mektebinin 1968'den sonraki çalışma raporlarına ulaşılamadığı için sonraki yıllarda yapılan yardımlarla ilgili bilgi verilememiştir. Bununla birlikte, Cumhuriyet Arşivi belgelerinin araştırmacının

5.3.1. Rockefeller Vakfı

Zagrep (1947), İskenderiye (1956) ve Tahran (1966) Hıfzıssıhha Okullarının kuruluşunda da önemli rol oynayan Rockefeller Vakfının Hıfzıssıhha Müessesesinin kuruluşunda yaptığı 280.000 dolarlık yardımın 200.000 doları Hıfzıssıhha Mektebinin inşaatı ve teçhizatı için kullanılmıştır.⁵⁵

Vakıf 1958 yılında ise Okula 10.000 dolar değerinde teçhizat göndermiştir.⁵⁶ Okulun o tarihlerdeki Müdür Yardımcısı Sadık Gören'in belirttiğine göre, Vakıf bu miktarlarda bağışlar yapmaya 1959-1960 yıllarında da devam etmiştir.⁵⁷ 1961'in sonlarında Vakıf, 2 adet santrifüj, 1271 adet santrifüj malzemesi ve 1 adet okuyucu cihaz ile bunun malzemesini,⁵⁸ 1962 yılının başlarında çeşitli miktarlarda serum, solüsyon, besiyeri, terazi, laboratuvar saati, voltaj değiştirici, maden ayırıcısı, karıştırma cihazı, buz kırıcı, termo-regülatör, otomatik delme makinası, istatistik toplama makinası vb. malzeme ve teçhizatı⁵⁹ ve 1967 yılı başlarında Türkiye Nüfus Araştırması Projesinin uygulanmasından elde edilen verileri tasnif etmek, tablolaştırmak ve değerlendirmek amacıyla bir adet tasnif makinasını göndermiştir.⁶⁰

5.3.2. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)

DSÖ, Okula öğretmen yetişmesi için, kursiyerlerden başarılı olanlara yabancı devletlerde eğitim görmek üzere burs vermiş, derslerde kullanılan bazı yayınları göndermiş, 1959'da Okulun tifo araştırmalarını desteklemek için 2.000 dolarlık bağış yapmış (bu para

kullanımına açılan bölümünde 1970 yılından itibaren Okula yapılan yardımlar konusunda herhangi bir belge görülmemiştir.

⁵⁵ Murat Erdem, Kenneth W. Rose, "American Philanthropy in Republican Turkey: The Rockefeller and Ford Foundations", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Yıl: 2000, Cilt: 31, s.137; Dedeoğlu, a.g.m., s.468.

⁵⁶ B.C.A., 29.09.1958, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 150-50-11.

⁵⁷ Gören, Görsel, a.g.e., s.59-60.

⁵⁸ B.C.A., 17.01.1962, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 163-68-11.

⁵⁹ B.C.A., 14.03.1962, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 163-75-9.

⁶⁰ B.C.A., 15.02.1967, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 203-11-19.

ile tifo araştırmalarında kullanılacak malzeme temin edilmiştir) ve Okula ders vermek için gelen yabancı uzmanların hemen hepsini temin etmiştir.⁶¹

Bu kapsamda 1959’da Anthony Milner Shaw (3000 lira maaşla),⁶² 1960’ta Helen Margaret Melliar Smith (1000 lira maaşla),⁶³ 1964’te Simon Charles Murison Bowie,⁶⁴ 1967’de Pamela Jean Bryant,⁶⁵ 1969’da Jean Mary Croxton⁶⁶ ve Dr. Galip Tevfik Rıza göre ve başlamıştır.⁶⁷ (Cumhuriyet arşiv belgelerine yansıyan isimler bunlardır.) Bu uzmanlardan sadece Dr. Galip Tevfik Rıza Bulgar, diğerleri İngiliz uyrukludur.

5.3.3. Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu (UNICEF)

UNICEF, 1958-1961 arasında Okula 300.000 liralık teçhizat ve malzeme bağışında bulunmuştur.⁶⁸ 1962 yılında 63.661 lira 5 kuruş, 1963 yılında 219.478 lira 57 kuruş değerinde malzeme ve teçhizat göndermiş; 1962 yılında 11.416 lira 55 kuruş, 1963 yılında 333.711 lira 30 kuruşluk munzam (ilave) bir iaşe bedeli ödeyerek kursiyerlere maddi destek sağlamıştır.⁶⁹ Bu rakamlarla aşağıdaki tabloda görülen 1964-1968 arasındaki 1.409.593,39 liralık yardım toplandığında UNICEF’in 1958-1968 yıllarında Okula toplam 2.337.861,31 lira yardım yaptığı sonucuna ulaşılır.⁷⁰

⁶¹ Gören, Grsel, *a.g.e.*, s. 60.

⁶² *B.C.A.*, 08.12.1959, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 154-66-15.

⁶³ *B.C.A.*, 24.02.1960, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 154-79-17.

⁶⁴ *B.C.A.*, 06.01.1964, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 175-1-19.

⁶⁵ *B.C.A.*, 27.02.1967, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 203-16-13.

⁶⁶ *B.C.A.*, 29.11.1969, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 242-80-16.

⁶⁷ *B.C.A.*, 05.06.1969, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 235-39-17.

⁶⁸ Gören, Grsel, *a.g.e.*, s. 60.

⁶⁹ *Hıfzıssıhha Okulu 1962-1963 alışma Raporu...*, s. 58.

⁷⁰ 1958-1961 arasındaki 300.000 rakamının yuvarlanılarak verildiği düşünüldüğünden 2.337.861,31 rakamında küçük bir ihtiyat payı bırakılmasının gerektiği değerlendirilmektedir.

Tablo 1: Hıfzıssıhha Mektebine UNICEF Yardımları (1964-1968)⁷¹

Yıl	Teçhizat Yardımı (lira)	Öğretim Üyelerine Yardım (lira)	Kursiyerler İçin İlave İşe Bedeli Yardımı(lira)	Toplam (lira)
1964	258.947,70	122.212	254.946	636.105,70
1965	2.361,29	31.941	241.052,50	275.354,79
1966	23.962,9	84.205	97.180	205.347,9
1967	19.267	84.690	76.540	180.497
1968	20.048	73.940	18.300	112.288
Toplam(lira)	324.586,89	396.988	688.018,5	1.409.593,39

5.3.4. Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO)

CENTO'nun da Okula doğrudan ve dolaylı yardımları olmuştur. Okul, 1961 yılı itibarıyla bu kuruluşun temin ettiği burslar sayesinde yabancı memleketlerde yetişen doktorlardan istifade etmeye başlamış olup yine 1961'de Londra'da tahsillerini tamamlayan Okul mezunlarından üçünün bursunu bu teşekkül temin etmiştir.⁷²

CENTO; 1964, 1966, 1967 ve 1968 yıllarında, Hıfzıssıhha Mektebinde, Köy Çevre Sağlığı Kursu düzenlemiş olup kurs masraflarını (tatbikat gezileri, ders notları basımı ve konferansçıların ücretlerini) karşılamak üzere 1964'te 22.150 lira,⁷³ 1966'da 25.150 lira,⁷⁴ 1967'de 22.150 lira⁷⁵ ve 1968'de 24.550 lira yardımda bulunmuştur.⁷⁶

⁷¹ Bu tablo Hıfzıssıhha Mektebinin 1964-1968 arasındaki çalışma raporlarından istifade edilerek oluşturulmuştur.

⁷² Gören, Görsel, *a.g.e.*, s. 60.

⁷³ *Hıfzıssıhha Okulu 1964 Çalışma Raporu...*, s. 73.

⁷⁴ *Hıfzıssıhha Okulu 1966 Çalışma Raporu...*, s. 57.

⁷⁵ *Hıfzıssıhha Okulu 1967 Çalışma Raporu...*, s. 53.

⁷⁶ *Hıfzıssıhha Okulu 1968 Çalışma Raporu...*, s. 53.

5.3.5. Uluslararası Doktorlar Birliği (AID)

AID, “Türkiye’de Nüfus Hareketleri İstatistiği” çalışmaları için 1965 yılında 340.000 lira, 1966 yılında 672.262 lira 36 kuruş, 1967 yılında 737.411 lira ve 1968 yılında 552.930 lira vermiştir.⁷⁷

5.3.6. Johns Hopkins Üniversitesi

ABD’nin Maryland eyaletinin Baltimore şehrinde konuşlu Johns Hopkins Üniversitesi 1965 yılında “Türkiye’de Sağlık Alanında İnsan Gücü Araştırması” için 100.950 lira 67 kuruş yardımda bulunmuştur.1966 yılında bu üniversite aynı araştırmaya ilave olarak “Köylerde Fonksiyonel Analiz Araştırmaları” için toplam 68.715 lira 19 kuruş vermiştir. Üniversite sadece “Köylerde Fonksiyonel Analiz Araştırmaları” için 1967’de 47.360 lira ve 1968’de 155.371 lira vermiştir.⁷⁸

5.3.7. Her Bölgede Yardım ve Kurtarma İşbirliği (CARE)

CARE, beslenme araştırmaları için 1966 yılında 6.547 lira 70 kuruş, 1967 yılında 4.427 lira yardımda bulunmuştur.⁷⁹

⁷⁷Hıfzıssıhha Okulu 1965 Çalışma Raporu...,s. 55; Hıfzıssıhha Okulu 1966 Çalışma Raporu..., s. 57; Hıfzıssıhha Okulu 1967 Çalışma Raporu..., s. 53; Hıfzıssıhha Okulu 1968 Çalışma Raporu..., s. 53.

⁷⁸Hıfzıssıhha Okulu 1965 Çalışma Raporu..., s. 55; Hıfzıssıhha Okulu 1966 Çalışma Raporu..., s. 57; Hıfzıssıhha Okulu 1967 Çalışma Raporu..., s. 53; Hıfzıssıhha Okulu 1968 Çalışma Raporu..., s. 53.

⁷⁹Hıfzıssıhha Okulu 1966 Çalışma Raporu..., s. 57; Hıfzıssıhha Okulu 1967 Çalışma Raporu..., s. 53.

5.4. OKULUN ÖNEMLİ FAALİYETLERİ

5.4.1. Kurslar

Okulda 1936 yılından itibaren doktorlara 3-4 aylık kısa kurslar verilmeye başlanmıştır. 1940-1947 ve 1949-1953 arasında bu kurslar açılmamış, bu zaman aralıklarının dışında kurslar düzenli olarak verilmiştir. Dr. Nusret Fişek'in müdürlük yaptığı dönemde (1958-1965) doktorlara verilen kurslar, daha önce de belirtildiği üzere, iki seneye çıkartılmış ve bu kursları bitiren doktorlar halk sağlığı uzmanı olmuşlardır. 1936-1968 yılları arasında (sonraki yıllara ait verilere ulaşılamamıştır) 25 dönem halinde düzenlenen kurslara toplam 438 doktor ve bir veteriner katılmıştır. (Bu sayı kursa başlayanların sayısı olup başarıyla bitirebilenlerin sayısı değildir.)⁸⁰

1940-1947 arasında eczacı, dişçi ve diğer halk sağlığı personeline zehirli gazlardan korunma kursları ve Devlet Demiryolları hekimlerine, askerî hekimlere ve Ulaştırma Bakanlığı sağlık müfettişlerine olağanüstü sıtma savaş kursları düzenlenmiştir. Aynı dönemde ebe ve sağlık koruyucuları kursları açılmış ve ayrıca kaymakamlara genel koruyucu sağlık dersleri verilmiştir.⁸¹

1953 ve 1954'te toplam 43 hemşirenin katıldığı hemşire tekâmül kursları açılmıştır.⁸²

1939, 1940, 1953, 1958, 1959 ve 1960 yıllarında toplam 109 sağlık memuruna tekâmül kursu verilmiştir.⁸³

1962 yılında verilen kısa süreli kurslar şunlardır: halk sağlığı idaresi (9 sağlık ve sosyal yardım müdürü ve 9 hükümet tabibine), okul sağlığı ve beslenme eğitimi (30 ilköğretmene), çevre sağlığı (4 belediye tabibi ve 8 subaya), ana çocuk sağlığı, tüberküloz olgunlaşma (8 doktora), Sıtma Eradikasyon Teşkilatının genel halk sağlığı servislerine

⁸⁰ Gören, Görsel, *a.g.e.*, s. 81-84. Bu sayıya Gören ve Görsel'in adı geçen eserindeki veriler ile 1962-1968 arasındaki Hıfzıssıhha Okulu Çalışma Raporlarındaki veriler birleştirilerek ulaşılmıştır.

⁸¹ Gören, Görsel, *a.g.e.*, s. 22, 82.

⁸² Gören, Görsel, *a.g.e.*, s. 85.

⁸³ Gören, Görsel, *a.g.e.*, s. 81, 84, 91.

entegrasyonu (14 doktora), anofellerin teşhisi ve biyolojisi (sıtma laborantlarına), sıtma eradikasyonu (Gevher Nesibe Enstitüsü öğrencilerine) kursları ile hekimlere ve yardımcı personele mahsus perakende tüberküloz savaş eğitimi, yardımcı sağlık personeline mahsus 9 aylık İngilizce kursu (10 ebeye ve 10 hemşireye).⁸⁴

1963 yılında verilen kısa süreli kurslar şunlardır: sosyalleştirilecek bölgelerde çalışacak sağlık personeli adaptasyonu kursu (39 doktora, 39 sağlık memuruna, 17 hemşireye ve 65 köy ebesine), yardımcı istatistik memuru yetiştirme kursu (17 memura), tabip tüberküloz olgunlaşma kursu (13 doktora), sağlık personeli için tüberküloz savaş eğitimi (50 doktor ve 229 yardımcı personele), Edirne ve İçel illeri sıtma eradikasyon bölgelerinde koruyucu hekimlik yapanlara mahsus adaptasyon kursu (14 doktora), yardımcı personele mahsus perakende tüberküloz eğitimi ve tüberküloz olgunlaşma kursu, yardımcı sağlık personeline mahsus 9 aylık İngilizce kursu (10 ebeye ve 10 hemşireye).⁸⁵

1964 yılında verilen kısa süreli kurslar şunlardır: Edirne ve İçel illeri sıtma eradikasyon bölgelerinde koruyucu hekimlik yapanlara mahsus adaptasyon kursu (9 doktora), veremle savaş metotları ve idaresi kursu (19 doktora), veremle savaş olgunlaşma kursu (22 yardımcı personele), halk sağlığı eğitimi teknisyen kursu (15 sağlık memuru), yardımcı istatistik memuru yetiştirme kursu (19 memura), CENTO Köy Çevre Sağlığı Kursu (İran'dan 3 doktor ve 1 sağlık memuruna, Pakistan'dan 4 sağlık memuruna ve Türkiye'den 5 sağlık memuruna), Gevher Nesibe Enstitüsü öğrencilerine tüberküloz kursu (39 öğrenciye), sosyalleştirilecek bölgelerde çalışacak sağlık personeli adaptasyonu kursu (52 uzman doktora, 127 pratisyen doktora, 249 sağlık memuruna, 74 hemşireye ve 258 köy ebesine), yardımcı sağlık personeline mahsus 9 aylık İngilizce kursu (11 ebeye ve 11 hemşireye) ve perakende eğitimler.⁸⁶

1965 yılında verilen kısa süreli kurslar şunlardır: Ordu ve Niğde illeri sağlık teşkilatında çalışan hekimlerin halk sağlığı hizmetlerine entegrasyonu kursu (19 doktora),

⁸⁴Hıfzıssıhha Okulu 1962 ve 1963 Çalışma Raporu..., ss. 14-15, 19.

⁸⁵Hıfzıssıhha Okulu 1962 ve 1963 Çalışma Raporu..., ss. 15-17, 19.

⁸⁶Hıfzıssıhha Okulu 1964 Çalışma Raporu..., ss. 31-33, 37.

tüberküliniz BCG yapacaklara mahsus kurs (8 doktor ve 27 sağlık memuruna), veremle savaş yardımcı personel olgunlaşma kursu (19 yardımcı sağlık personeline), sağlık eğitimi teknisyen kursu (20 sağlık memuruna), yardımcı istatistik memuru yetiştirme kursu (30 memura), sosyalleştirilecek bölgelerde çalışacak doktor adaptasyonu kursu (50 doktora), veremle savaş metotları ve idaresi kursu (16 doktora), sıtma bölge laborantlarını bağırsak parazitleri ile mücadeleye hazırlama kursu (13 laboranta), yardımcı sağlık personeline mahsus 9 aylık İngilizce kursu (13 sağlık memuruna, 1 ebeye ve 2 hemşireye).⁸⁷

1966 yılında verilen kısa süreli kurslar şunlardır: Giresun’da çalışan hekimlerin halk sağlığı hizmetlerine entegrasyonu kursu (3 doktora), sağlık müdürlerine mahsus nüfus planlaması, sağlık eğitimi ve kolera savaşı olgunlaşma kursu (60 doktora), göğüs hastalıkları semineri (16 doktora), sağlık eğitimi teknisyen kursu (20 sağlık memuruna), CENTO Köy Çevre Sağlığı Kursu (İran’dan 1 doktor, 3 sağlık mühendisine ve Türkiye’den 2 sağlık memuruna), istatistik memuru yetiştirme kursu (19 memura), tüberkülozla savaş metotları ve idaresi kursu (15 doktora), DSÖ Avrupa Bölgesi tarafından tertiplenen kolera kursu (14 doktora),yardımcı sağlık personeline mahsus İngilizce kursu (11 sağlık memuruna ve 3 hemşireye) ve perakende eğitimler.⁸⁸

1967 yılında verilen kısa süreli kurslar şunlardır: Kayseri’de çalışan doktorların halk sağlığı hizmetlerine entegrasyonu kursu (17 doktora), sağlık müdürlerine mahsus sağlık eğitimi kursu (29 sağlık müdürü veya muavinine), sağlık eğitimi teknisyen kursu (18 sağlık memuruna), CENTO Köy Çevre Sağlığı Kursu (İran’dan 2 doktor ve 2 sağlık mühendisine), istatistik memuru yetiştirme kursu (26 memura), iş sağlığı semineri (17 doktora), tüberkülozla savaş metotları ve idaresi kursu (15 doktora), sosyalleştirme bölgesi A.Ç.S. başkanları için halk sağlığı kursu (10 doktora), beslenme ve diyetetik kursu (28 kız enstitüsü mezununa) ve perakende eğitimler.⁸⁹

⁸⁷Hıfzıssıhha Okulu 1965 Çalışma Raporu..., ss. 8-11.

⁸⁸Hıfzıssıhha Okulu 1966 Çalışma Raporu..., ss. 10-12.

⁸⁹Hıfzıssıhha Okulu 1967 Çalışma Raporu..., ss. 5-9.

1968 yılında verilen kısa süreli kurslar şunlardır: halk sağlığı adaptasyon kursu (13 hükümet tabibine), sağlık müdürlerine mahsus sağlık eğitimi kursu (33 sağlık müdürüne), CENTO Köy Çevre Sağlığı Kursu (İran'dan 2 sağlık mühendisine), sağlık eğitimcilerinin bilgi tazeleme kursu (19 sağlık eğitimcisine), istatistik memurları için bilgi tazeleme kursu (12 memura), belediye zabıta memurları için çevre sağlığı kursu (27 komiser ve zabıta memuruna), tüberkülozla savaş metotları ve idaresi kursu (11 doktora), istatistik memuru yetiştirme kursu (29 memura), beslenme ve diyet teknisyeni kursu (21 Kız Enstitüsü mezununa) ve perakende eğitimler.⁹⁰

1978 yılında (1969-1977 yılları arasında düzenlenen kurs bilgilerini ihtiva eden herhangi bir kaynağa ulaşılamamıştır) düzenlenen 8 kursa 445 kursiyer, 1979'da düzenlenen 10 kursa 342 kursiyer, 1980'da düzenlenen 7 kursa 433 kursiyer, 1981'de düzenlenen 13 kursa 498 kursiyer ve 1982'de düzenlenen 9 kursa 338 kursiyer katılmıştır.⁹¹

5.4.2. Önemli Araştırma ve Çalışmalar

5.4.2.1. 1936-1958 Arasındakiler

Bu dönemde yapılan önemli araştırma ve çalışmalar şunlardır:

-Çocuk ishallerinde etiyolojik (nedensel) ve polivalan (çok değerlikli) bakteriyofaj (bakterileri enfekte eden virüsler) tedavisi araştırması,

-Romatizma, şark çıbanı, böcek ilaçları, sivrisinekler, sıtma ve çevre temizliği üzerine araştırmalar,

-Ankara ve Samsun şehirleri kanalizasyon sistemleri üzerinde çalışmalar,

-Kayseri Mezbahası üzerine çalışma,

⁹⁰Hıfzıssıhha Okulu 1968 Çalışma Raporu..., ss. 4-9.

⁹¹SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Yayınlanmamış Brifing Raporu, Ocak 1983, s. 13.

- Etimesgut Kızılay Müessesesinin su problemi üzerine çalışma,
- Haymana Kaplıcaları ve Afyon Maden Suyu üzerine çalışmalar,
- Kırklareli ve Tekirdağ illerinin bazı göçmen köyleri üzerine çalışma,
- Ankara'nın şehir suları üzerine çalışma,
- Kütahya'da Yoncalı mevkiine inşa edilecek kaplıca otel üzerine çalışma,
- İşçi sağlığı üzerine çalışma,
- Ana-çocuk sağlığı üzerine çalışma,
- Hemşire ve ebe okulları üzerine çalışmalar.⁹²

5.4.2.2. 1958-1961 Arasındakiler

Bu dönemde yapılan araştırma ve çalışmalar şunlardır:

-Uluslararası Halk Sağlığı Semineri (1960), Doğum Kontrolü Semineri (1960) ve Uluslararası Köy Sağlığı Organizasyonu Semineri (1961),

-Tüberküloz Taraması Çalışması: Bu çalışma UNICEF ve DSÖ'nün desteğiyle, 4 Ocak 1961'de Ankara'nın Topraklık ve Hacettepe semtlerinde yaş, cins ve meslek gruplarına göre tüberküloz oranını saptamak için başlamış, bu kapsamda 320 kişiden alınan balgam örnekleri Okulun Tüberküloz Bakterioloji Laboratuvarında muayene edilmiş ve gerekli saptamalar yapılmıştır. Çalışma planına göre sonra Yozgat'tan başlamak üzere diğer illere geçilmiştir.

-Mikrofilm okunması ve standardize edilmesine yönelik çalışma,

⁹² Gören, Görsel, *a.g.e.*, ss. 27-30.

- Türkiye’de laboratuvar hayvanlarının durumu üzerine çalışma,
- Ucuz metotlarla deney faresi üretme çalışması,
- Tifo ve çiçek aşısı üzerine çalışmalar,
- Ankara’da 0-7 yaş çocuklarının tifoya yakalanma oranları üzerine çalışma,
- Echinococcosis (bir tür parazit hastalığı) teşhisi çalışması,
- Ana-çocuk istatistiği çalışması,
- Pamuk tohumu unu üzerine çalışma,
- Çocukların beden gelişimi konusunda Bursa Kreşinin etüdü,
- Türkiye’nin beslenme durumu çalışma,
- Bulaşıcı hastalıklarda tecrit müddet ve şekilleri çalışması,
- Çocukların bağırsak parazitleri üzerine çalışma.⁹³

5.4.2.3. 1962-1968 Arasındakiler

Bu dönemde yapılan araştırma ve çalışmalar şunlardır:

-Ankara’nın hava kirlilik derecesi ölçülmüştür. (1962)

-1962 yılında Yozgat ili Tüberküloz Prevalans (Yaygınlık) Projesi ile Ankara/Kazan Sağlık Ocağı verem taramasından gönderilen 1102 balgam numunesi ile 1963 yılında Yozgat’taki projeden gönderilen 1542 balgam numunesi muayene edilmiştir.

⁹³ Gören, Görsel, *a.g.e.*, ss. 35-49.

-Ankara'nın iki semtinde bulunan bazı okulların öğrencilerinden alınan 758 gaita numunesi muayene edilmiştir. (1962)⁹⁴

-Bacalardan çıkan gaz ve dumanların nasıl zararsız hale getirileceğine dair rapor hazırlanmıştır. (1964)

-Sinek ilaçlarına dayanıklı karasinekler üretilerek bunları da öldürebilecek nitelikte ilaçlar geliştirilmiştir. (1964)

-Türkiye'de Sağlık Alanında İnsan Gücü Araştırması: 1963 yılında Johns Hopkins Üniversitesi Halk Sağlığı Okulu Uluslararası Sağlık Şubesinden üç akademisyen, sağlık hizmetlerinin daha iyi planlanabilmesi için, içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu beş ülkede araştırma başlatmıştır. Araştırmaya gerekli izni veren Bakanlık, hem bu araştırma hem de Türkiye'de Nüfus Hareketleri İstatistiği araştırmasının idaresini kolaylaştırmak için Okulun bünyesinde, daha önce de belirtildiği üzere, Sağlık Etüdüleri Şubesini kurmuştur. Bu araştırma kapsamında Türkiye'de sağlık hizmetlerinin ve bu hizmetlerde görev alan personelin bir envanteri oluşturulmuştur.

-Türkiye'de Nüfus Hareketleri İstatistik Çalışması: Bu çalışma, Türkiye'de doğum, ölüm (özellikle bebek ölümü), dış ve iç göçler konularında bilgi toplamak ve bunların oranlarını hesaplayabilmek amacıyla, 1964 yılında SSB, DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) ve AID (Uluslararası Doktorlar Birliği) uzmanlarının da katılımıyla başlatılmıştır. Bu çalışma son derece önemlidir, çünkü o tarihe kadar yöneticilerin elinde sağlık politikalarının oluşturulmasında kritik önem taşıyan doğum, ölüm ve göçler konularında (özellikle kırsal bölgeler için) güvenilir bilgiler mevcut değildi.

-Türkiye'de Arbor virüsü (özellikle eklem bacaklılardan, yarasalardan ve kemirgenlerden geçen bir virüs) nün mevcudiyetini göstermek ve yayılışını tespit etmek gayesiyle Johns Hopkins Üniversitesiyle müştereken bir araştırma yapılmıştır. (1964)⁹⁵

⁹⁴Hıfzıssıhha Okulu 1962-1963 Çalışma Raporu..., s. 25, 30, 45.

⁹⁵Hıfzıssıhha Okulu 1964 Çalışma Raporu..., ss. 42, 55, 67-68, 70-71.

-Soya bulguru ile yapılması CARE (Her Bölgede Yardım ve Kurtarma İşbirliği) tarafından teklif edilen Beslenme ve Yedirme Deneyleri Projesi hazırlanarak sonuçları CARE'ye teslim edilmiş ve kabul edilmiştir. (1965)

-Murgul Bakır Fabrikasının çıkardığı gazlar ve bu konuda alınması gereken önlemler konusunda rapor hazırlanmıştır. (1965)

-Ankara Ayaş'ta ikinci safha şizofreni araştırması yapılmıştır. (1965)⁹⁶

-Okulda, 17-21 Ekim 1966 tarihinde 12 Avrupa ülkesinden temsilcilerin katılımıyla Avrupa Hıfzıssıhha Okulları Sempozyumu düzenlenmiştir.⁹⁷

-Köylerde Sağlık Hizmeti Yürüten Kuruluşların Fonksiyonel Analiz Araştırması: Araştırmanın pilot safhası Ankara Etimesgut köylerinde tamamlandıktan sonra, Johns Hopkins Üniversitesi Hıfzıssıhha ve Halk Sağlığı Okulu ile imzalanan protokol gereğince esas araştırmaya geçilmiştir. Esas araştırma sosyalizasyon bölgelerine giren illerden Kars, Muş ve Diyarbakır'da seçilen 27 köyde yapılmıştır. (1968)⁹⁸

5.4.2.4. 1968 Sonrasındakiler

Okulun 1969-1977 yılları arasındaki araştırma ve çalışmalarına yönelik herhangi bir bilgiye ulaşılamıştır.

İş sağlığı laboratuvar çalışmaları kapsamında; 1978 yılında 317, 1979'da 1109, 1980'de 443, 1981'de 416 ve 1982'de 388 tetkik yapılmıştır.

Biyolojik çevre sağlığı laboratuvar çalışmaları kapsamında; 1978 yılında 2008, 1979'da 3069, 1980'de 1468, 1981'de 1157 ve 1982'de 1483 çalışma yapılmıştır.

⁹⁶Hıfzıssıhha Okulu 1965 Çalışma Raporu..., s. 15, 20, 33.

⁹⁷Hıfzıssıhha Okulu 1966 Çalışma Raporu..., s. 13.

⁹⁸Hıfzıssıhha Okulu 1968 Çalışma Raporu..., s. 12.

Hava kirliliğine yönelik olarak; 1978 yılında 1830, 1979'da 2190, 1980'de 2190, 1981'de 2198 ve 1982'de 2799 ölçüm yapılmıştır.

PPD ve BCG çalışmaları kapsamında; 1978 yılında 4427 PPD ve 1127 BCG, 1979'da 3207 PPD ve 1488 BCG, 1980'de 4316 PPD ve 2575 BCG, 1981'de 5103 PPD ve 3069 BCG, 1982'de 7762 PPD ve 4817 BCG uygulanmıştır.

Tüberküloz laboratuvar ve radyolojik tetkikler kapsamında; 1978 yılında 11.430 radyolojik ve 1679 laboratuvar, 1979'da 8459 radyolojik ve 1554 laboratuvar, 1980'de 10.882 radyolojik ve 1768 laboratuvar, 1981'de 9574 radyolojik ve 1810 laboratuvar, 1982'de 6912 radyolojik ve 1471 laboratuvar tetkiki yapılmıştır.⁹⁹

5.5. DEĞERLENDİRME

Hıfzıssıhha Mektebi uzun yıllar; sağlık personeline, diğer kamu personeline ve sağlık sektöründe çalışacak üniversite, yüksekokul ve meslek okulu öğrencilerine kısa ve uzun süreli kurslar vermiş, Sağlık Bakanlığına ve diğer Bakanlıklara halk sağlığı konularında danışmanlık yapmış ve halk sağlığı ile ilgili yukarıda sıralanan araştırma ve çalışmalarını icra etmiş güzide bir okuldur.

Böylesine değerli bir okulun bir anda kapatılmasının ülkenin koruyucu sağlık hizmetlerini son derece olumsuz bir şekilde etkilediği düşünülmektedir. Her ne kadar Okul kapatıldıktan sonra daha önce Okul tarafından yapılan işler yeni kurulan başkaca kurumlara verilse de kurumsal hafızanın silinmesinin daha önceki yıllarda büyük çabalar harcanarak ulaşılan çözümlere ulaşmak için tekrar çaba harcanmasına yol açtığı ve böylece verimliliğin azaldığı değerlendirilmektedir.

⁹⁹SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Yayınlanmamış Brifing Raporu, Ocak 1983, s. 13.

ALTINCI BÖLÜM

MÜESSESEDEKİ YENİLİKLER VE ÜRETİM FAALİYETLERİ (1990'LARA KADAR)

Daha önceki bölümlerde bahsedilen dört temel şubenin ve Hıfzıssıhha Mektebinin teşkil edilmesiyle birlikte Müessesenin temel birimleri faaliyete başlamış oldu. Müessese, bir yandan ülkenin ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için kendini yenilerken bir yandan da faaliyetlerini yürütmüştür. Bölüm içerisinde bu yenilikler hizmet gelişimi içinde kronolojik olarak sıralanacak, daha sonra Müessesenin üretim faaliyetlerine ve bu faaliyetlerin daha iyi yürütülebilmesi için yapılan yeni teşkilatlanmalara değinilecektir.

6.1. MÜESSESENİN HİZMET GELİŞİMİ VE YAPILAN YENİLİKLER

Müessesede 1990'lara kadarki hizmet gelişimi ve bu sırada yapılan yenilikler kronolojik olarak aşağıda sıralanmıştır:

1931- Ağız yoluyla uygulanan BCG aşısı üretimine başlanmıştır.

1932- Bu yıl başlanan serum üretiminin yıldan yıla artmasıyla yurtdışından serum ithali durdurulmuştur.

1933- Simple Metodu ile kuduz aşısı üretimine başlanmıştır.

1934- İstanbul Aşıhanesi Müesseseye nakledilmiş ve çiçek aşısı üretimi kısa bir süre içinde ülke ihtiyacını karşılayacak düzeye getirilmiştir.¹ Yine 1934 yılında Müessesede difteri ve kızıl toksinleriyle difteri anatoksinlerinin üretimine başlanmıştır.²

¹Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl..., s.145.

² Niyazi Erzin, Orhan Hulusi Balkan, "Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Faaliyeti Hakkında (1933-1948)", *Türk Hijyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, Yıl: 1949, Cilt: 9 No: 1, s. 16.

1935- Tetanos toksin ve anatoksini üretimine başlanmıştır.³

1937- Kuduz serumu üretimine başlanmıştır.⁴

1939- Pnömonokok aşısı (pnömonokok bakterisinin neden olduğu zatürre, kan zehirlenmesi ve menenjit gibi hastalıklardan koruyan aşı) üretilmiştir. Aşının üretimi, bu hastalıkların tedavisinde kesin tesire sahip sülfamidler ve penisilinin kullanılmaya başlanmasıyla, 1942 yılında sonlandırılmıştır.⁵ Yine 1939 yılından itibaren çocuk yaz ishali mücadelesinde gerek duyulan bakteriyofaj üretimine başlanmıştır.⁶

1940- Çin'deki kolera salgınına karşı aşı gönderilmiştir.⁷

1941- Tifo-tetanos karma aşısı üretimine başlanmıştır.⁸

1942- İmmünobioloji (Aşı ve Serum) Şubesi bünyesinde tifüs servisi kurulmuş,⁹ Müessesede tifüs aşısı ve akrep serumu ile antijen metilik üretimine başlanmıştır.¹⁰

1944- Difteri-tetanos karma aşısı bu yıl tecrübe maksadıyla üretilmiş, sonuçların olumlu çıkması üzerine 1947'den itibaren üretim arttırılmıştır.¹¹

1946- Tifo-tifüs ve tifo-difteri karma aşılarının üretimine başlanmıştır.¹²

1947- Müessese bünyesinde Aşı İstasyonu (burada kuduz ve çiçek aşıları başta olmak üzere diğer bütün aşılar müracaat edenlere parasız olarak yapılıyordu), Biyolojik Kontrol Laboratuvarı ve İmmünobioloji Şubesi Antijen Servisine bağlı Tüberkülin Laboratuvarı

³ Erzin, Balkan, a.g.m.,s.17.

⁴*Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s.145.

⁵“Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışmaları (1933-1947)”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1948, Cilt: 22, No: 10-11, s. 112.

⁶ Erzin, Balkan, a.g.m.,s.15.

⁷*Hıfzıssıhha Albümü...*, s. 13.

⁸ Erzin, Balkan, a.g.m., s. 18.

⁹ Erzin, Balkan, a.g.m., s.15.

¹⁰*Hıfzıssıhha Albümü...*, s. 13; Balkan, a.g.m., s. 30.

¹¹ Erzin, Balkan, a.g.m., ss.18-19.

¹² Erzin, Balkan, a.g.m.,s.19-20.

kurulmuş; tüberkülin ve deri içi BCG aşısı üretimine geçilmiş ve İmmünobiyojji (Aşı ve Serum) Şubesinin bünyesindeki Kontrol Servisi müstakil bir hale getirilmiştir.¹³

1948- Boğmaca aşısı üretimine başlanmış, Viroloji ve Virüs Aşıları Şubesi kurularak (bunun sonucunda çiçek, kuduz, influenza ve tifüs laboratuvarları bu şubenin emrine girmiştir) ilk defa influenza (grip) virüsü, Newcastle virüsü (kanatlılardan bulaşan; solunum, sindirim ve sinir sistemlerinde bozukluklar meydana getiren ölümcül bir virüs) ve tavuk vebası (kuş gribi) üzerine araştırmalar yapılmış,¹⁴ stafilikok (uygun olarak saklanmayan yiyeceklerde üreyen ve gıda zehirlenmelerinin ana etkeni bakteri) ve brusella (sığır, koyun, keçi, domuz, köpek gibi hayvanlardan insanlara bulaşan ateşli bir hastalık) aşıları üretimine geçilmiş, brucellagen (brusella alerjisini tayin eden madde) üretilmiş,¹⁵ İmmünobiyojji (Aşı ve Serum) Şubesi bünyesinde BCG, Boğmaca, Stafilikok Aşıları Üretim Servisleriyle Bakteriyofaj Üretim Servisi kurulmuş,¹⁶ boğmaca-difteri karma aşısından denemek için 1 litre hazırlanmış ve 1949 yılında tatbikata başlanmıştır.¹⁷

1950- Modern BCG aşısı laboratuvarları hizmete açılmış, İnfluenza Laboratuvarı DSÖ tarafından “*Uluslararası Bölgesel İnfluenza Merkezi*” olarak tanınmış ve influenza aşısı üretimine geçilmiştir.

1951- Biyolojik Kontrol Laboratuvarı DU modeli Beckmann ve Coleman marka spektrofotometreler (madde renginin yoğunluğunun ölçülmesiyle madde miktarının veya konsantrasyonunun bulunmasını sağlayan cihazlar) ile donatılarak ilk kez antibiyotiklerin ve bazı vitaminlerin kalite kontrolleri yapılmıştır. (Bu cihazlar ve görevler 1954’te İlaç Kontrol Şubesi’ne devredilecektir.)

¹³*Hıfzıssıhha Albümü...*, s. 13; *Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışmaları (1933-1947)...*, s. 117; Erzin, Balkan, a.g.m., ss. 30, 36-37.

¹⁴*Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s.145-146; Niyazi Erzin, “Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünün 1956 Yılı Faaliyeti”, *Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, Yıl: 1957,Cilt: 17, No:1-2, s. 5.

¹⁵ Erzin, Balkan, a.g.m.,s. 9, 31.

¹⁶*Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışmaları (1933-1947)...*,s. 116.

¹⁷ Erzin, Balkan, a.g.m., s. 21.

1952- Tüberküloz araştırma ve referans laboratuvarlarında tüberküloz bakterilerinin tiplendirme ve antibiyotiklere karşı rezistans tayini metodları geliştirilerek çalışma ve araştırmalar başlatılmıştır.

1954- Bakteri suşları koleksiyon laboratuvarları ile ilaç kontrol işlerinde görevli laboratuvarlar bir araya getirilerek İlaç Kontrol Şubesi kurulmuştur.

1956- Viroloji ve Virüs Aşıları Şubesi için yapımı biten yeni laboratuvarlar hizmete girmiş, yeniden kurulan tetanoz aşısı laboratuvarları modern metotlarla faaliyete geçirilmiş¹⁸ ve İlmi Araştırmalar Şubesi kurulmuştur.¹⁹

1957- Boğmaca-difteri-tetanoz karma aşısının üretimine başlanmıştır.²⁰

1958- Frenginin modern laboratuvar yöntemleriyle teşhisini sağlamak amacıyla Türkiye’de ilk kez TPI (Treponema Pallidium Immobilization: frengiye neden olan bakterinin hareketsizleştirilmesi) laboratuvarı kurulmuştur.

1965- Kuru çiçek aşısı üretimi yapılmış, sistematik serum konsantrasyonu ve pürifikasyonu işleri için yurtdışından getirilen cihazlar monte edilerek ön çalışmalara başlanılmıştır.

1966- İlaç Kontrol Şubesi Laboratuvarına daha modern bir spektrofotometre (Perkin Elmer 237 I.R. marka) dış yardımlardan sağlanarak monte edilmiş, bu sayede kızıl-ötesi spektrumlar koleksiyonunun hazırlanmasına başlanmıştır. Yine bu yıl Kolera Referans Laboratuvarı kurulmuştur.

1967- Aşı Şubesi Laboratuvarları dış yardımlardan sağlanan olanaklarla 500.000 lira değerindeki yeni cihazlarla donatılmıştır.²¹

¹⁸*Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s.145, 147.

¹⁹ Erzin, a.g.m., s. 5.

²⁰ Tuna vd, a.g.m.,s. 72.

²¹*Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, ss. 147-148.

1968-Esenboğa Serum Çiftliği Müdürlüğü: 28 Ağustos 1968'de Refik Saydam Hıfzıssıhha Müessesesine bağlı bir kuruluş olarak hizmete açılmıştır. Ankara ili, Çubuk ilçesi, Akyurt nahiyesi Saracalar köyü mülki hudutları üzerinde 420.565 metrekarelik bir araziye kurulmuştur. Esenboğa Serum Çiftliği Müdürlüğüne bağlı olarak; Serum Üretim Laboratuvarları Grup Başkanlığı, Deney Hayvanları Laboratuvar Şefliği ve Serum Çiftliği Müdürlüğü görev yapıyordu.²²

1968- Yine aynı yıl frengi serolojisinde önemli bir yeri olan cardiolipinli antijenlerin hazırlanmasına kurulan yeni bir laboratuvarla başlanmış, Hematoloji Laboratuvarı ve Anti-test Serum Üretimi Laboratuvarı açılmıştır.

1969- Farmokoloji ve Toksikoloji Şubesi ayrı bir birim olarak kurulmuş ve Pirojen testi (aşılarda bakteri toksinlerinin olup olmadığını ve insanlarda kullanıldığında ateşe neden olabilecek ilaçların olup olmadığını belirlemek için yapılan test) ve Analitik Toksikoloji Laboratuvarı hizmete girmiştir.

1970- Kan Transfüzyon (aktarım) Şubesi bünyesindeki Plazma Fraksinyasyon (plazmanın kandan ayrılması) Laboratuvarında fibrinojen, albumin ve gamma globulin üretimine başlanılmıştır.²³

1973- Pestisit (zararlı organizmaları öldüren ilaç) Laboratuvarı açılarak insektisit (böcek ilacı), rodentisit (kemirgenleri öldüren ilaç) ve mollusisitlerin (yumuşakçaları öldüren ilaç) ruhsat ve piyasa kontrolleri ile etkinlik ve kalıntı kontrolleri yapılmaya başlanmıştır.

1974- Mikoloji (mantar bilimi) Laboratuvarı açılmıştır.

²² Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Görevleri, Yayınlanmamış Kurumsal Rapor, Yıl: 1984.

²³ Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl..., s. 148.

1976- Kuru BCG aşısının deneysel üretimine başlanmış²⁴ ve Müessesese bünyesinde bir kreş hizmete girmiştir.²⁵

1979- Toksoplazama-Listeria (monocytogenes bakterisiyle kontamine olmuş gıdaların yenmesiyle ortaya çıkan ciddi bir enfeksiyondur) ve ASO-Latex (antikorların tespiti için yapılan test) Laboratuvarları kurulmuştur.²⁶

1982- SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Yönetmeliği hazırlanarak Resmî Gazete'de yayınlanmış²⁷ (28 Mayıs 2013 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır)²⁸, Kan Bankası açılmış, Müessesede ihtisas yapmakta olan asistanlar için bir audio-visual (işitsel ve görsel) yabancı dil laboratuvarı kurulmuş, nöbetçi ve bekçilere resmî kıyafet giydirilmiştir.²⁹

1983- 190 sayılı KHK ile yedi ilde (İstanbul, İzmir, Erzurum, Samsun, Antalya, Diyarbakır ve Adana) bulunan Bölge Hıfzıssıhha Enstitüsü Müdürlükleri Başkanlığa bağlanmış, yine aynı KHK ile Başkanlık, Döner Sermaye Saymanlığı kadrosuyla teşkilatlandırılmış ve kuru BCG aşısı üretimine geçilmiştir.

1984- Zehir Danışma Merkezi hizmete girmiştir.

1987- Hormon Laboratuvarı ve İlaç Enstrümental Analiz Laboratuvarı açılmış, İlaç Kontrol Laboratuvarları modernize edilmiş, AIDS Araştırma ve Doğrulama Merkezi hizmete girmiş, personel için ilave lojman alımı yapılmış ve Çocuk Kulübü açılmıştır.

1988- Zehir Danışma Merkezi 24 saat hizmet verir hale gelmiştir.³⁰

²⁴Dr. Refik Saydam: 1881-1942, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1982, ss. 39-40.

²⁵ <https://www.haberler.com/hifzissihha-merkezi-baskanligi-kresinde-resim-2678110-haber/> (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

²⁶Dr. Refik Saydam: 1881-1942..., s. 40.

²⁷T.C. Resmî Gazete, 19.10.1982, Sayı: 17843,ss. 4-14.

²⁸ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130528-8.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

²⁹SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Yayınlanmamış Briefing Raporu, Ocak 1983, s. 15,17.

³⁰T.C. SSYB Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı: 60. Yıl (Broşür), Ankara, 1988, s. 5.

6.2. MÜESSESENİN AŞI VE SERUM ÜRETİM FAALİYETLERİ

Müessesenin en temel ve en önemli faaliyeti aşı üretimi, sonra da serum üretim faaliyetidir.³¹ Aşağıdaki tabloda 1933-1972 arasında aşı üretim miktarları verilmiştir:

Tablo 2: Müessesenin 1933-1972 Yılları Arasındaki Aşı Üretimi (Litre)³²

C İ N S İ	1933-35	1936-40	1941-45	1946-50	1951-55	1956-60	1961-65	1966-70	1971	1972
TİFO	3.814	10.239	11.008	12.131	23.573	35.649	37.388	20.178	3.430	3.041
KOLERA	558	2.646	755	14.798	639	2.802	1.827	48.093	10.316	8.000
BCG (Deri İçi)	-	-	-	46,4	2.023	2.584	7.290	3.750	44,6	182,6
BCG (Ağız yolu doz olarak)	50	103	117	56.309	6.297	33.311	17.596	640	-	-
BOĞMACA	-	-	-	268	629	489	188	-	-	-
VEBA	773	1.165	873	5.152	2.213	348	793	-	-	-
MENENGOKOK	1.114	1.534	361	465	467	-	-	-	-	-
ÇİÇEK (Yaş Doz)	6.800	24.200	83.000	73.200	55.000	119.800	40.924	35.975	6.239	13.075
ÇİÇEK (Kuru Doz)	-	-	-	-	-	-	163	1.811	450	351,9
KUDUZ	314	1.444	2.780	3.913	6.341	11.318	10.218	10.177	2.368	2.307
TİFÜS	-	-	21.058	16.263	9.028	7.418	5.204	439	-	-
INFLUENZA	-	-	-	-	146	185	19	39,6	6	7,6
DİFTERİ (Anatoksin)	90	3.311	3.892	2.434	6.503	10.443	5.021	384,6	6,4	-
TETANOS (Anatoksin)	-	3.301	1.077	1.920	3.169	3.349	1.002	389,9	51,6	44,3
DİZANTERİ	540	1.256	1.070	791	261	-	-	-	-	-
TİFO-TETANOS	-	-	815	6.430	173	170	1.413	5.363	1.507	1.814
TİFO-DİFTERİ	-	-	-	668	1.251	1.465	3.360	-	-	-
TİFO-TİFÜS	-	-	-	19.178	21.092	765	504	410	-	-
TİFO-DİFTERİ-TETANOS	-	-	-	-	1.118	3.118	7.876	17.220	2.292	2.591
DİFTERİ-TETANOS	-	-	16	8.338	366	591	1.527	2.375	14	-
BOĞMACA-DİFTERİ	-	-	-	132	334	2.528	4.584	130	-	-
BOĞMACA-DİFTERİ-TETANOS	-	-	-	-	-	168	2.091	6.348	848	1.368

³¹ Müessesenin diğer faaliyetleri olan antijen ve allerjen üretimi; biyolojik, mikrobiyolojik, virolojik, kimyasal, biyokimyasal, hematolojik ve farmakolojik vb. tetkik, analiz ve kontrollere yönelik tablolar için bkz. **EK-5**.

³² *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s.152.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde;

Tifo aşısı üretiminin 1930'lardan itibaren sürekli bir artış gösterdiği, 1965 yılından itibaren üretimin düşüşe geçtiği görülmektedir. Bu düşüş, Türkiye'de 1960'larda uygulanan Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu uygulamaları kapsamında sağlık hizmetlerinin ve toplu aşılama uygulamalarının ücra yerlere kadar götürülmesi ve bunun neticesinde de hastalıkların azalmasıyla açıklanabilir.³³

Kolera aşısı üretim miktarları düzensiz bir seyir izlemektedir. 1941-1945 arasında üretimdeki önemli düşüş, II. Dünya Savaşı yıllarında, başta Hacca gidişler olmak üzere sınır hareketliliklerinin azaltılmasından kaynaklı olarak kolera vakalarının azalmasıyla izah edilmektedir.³⁴ 1946-1950 arasındaki önemli artış 1947'de Mısır'da ve Suriye'de meydana gelen kolera salgını nedeniyle Türkiye'nin kolera aşı stokunu artırma kararı almasıyla açıklanabilir. Bu kapsamda güney ve güneydoğudaki deniz ve kara sınırlarındaki bölgelere önlem olarak 100-150.000 doz kolera aşısı gönderilmiş³⁵ ve Mısır'a 500.000, Suriye'ye 600.000, Ürdün'e de 100.000 doz kolera aşısı hibe edilmiştir.³⁶ 1966-1970 yılları arasındaki önemli artış ise, 1965 yılında Hindistan, Afganistan, Pakistan ve İran'da görülen kolera salgını nedeniyle kolera aşı stokunun arttırılması kararı alındığı içindir.³⁷ Bu kapsamda 1965-1968 yılları arasında Irak'a 200.000, Güney Vietnam'a 100.000 ve Afganistan'a 1.000.000 doz kolera aşısı bağış olarak gönderilmiştir.³⁸

BCG (deri içi ve ağız yolu) aşısı üretimiyle ilgili olarak; 1946-1950 yılları arasında özellikle ağız yollu BCG aşısı üretim miktarı dikkat çekici ölçüde yüksektir. Üretim miktarındaki bu yüksek değer nedeniyle ilgili şu bilginin açıklayıcı olabileceği

³³ https://www.ttb.org.tr/eweb/asi_brosur/tarih.htm (Erişim Tarihi: 07.11.2020).

³⁴ Ata Soyer, "Türkiye'nin İktisadi ve Sosyal Tarihi Bağlamında Başlangıcından 1960'a Kadar Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Bakanlığı", *Toplum ve Hekim*, Cilt: 16, Sayı: 6, Kasım-Aralık 2001, s.424

³⁵ İsmail Özer, "Türkiye Cumhuriyeti Sınırlarını Tehdit Eden Kolera Salgınları ve Alınan Korunma Tedbirleri", *ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2020, 10 (1), s.204.

³⁶ İrfan Tuna, vd., "Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Aşı Şubesi Laboratuvarlarının Son On iki Yıllık Çalışmaları (1957-1968)", *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, Cilt: 29, No: 1, s. 68.

³⁷ Fuat İnce, Fatma Yağmur Evcil, "Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'nin Salgın Tedbirleri: Kolera Örneği (1924-1973)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2020, 27 (3), s. 398.

³⁸ Tuna, vd., a.g.m., s. 68.

düşünülmektedir: Tüberküloz (verem) ile mücadele, ara verilen noktadan 1945 tarihinden itibaren tekrar başlatılmış, Bakanlıkta bu konuyla ilgili bir komisyon oluşturulmuş ve bu bağlamda 1948’de Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği kurulmuştur. Ayrıca 1947 yılından itibaren deri içi BCG aşısı üretimine başlanılmıştır.³⁹ Bu yıllarda veremle mücadelenin öncelikle hale getirilmesi nedeniyle ağız yollu BCG aşısı üretim miktarının çok arttığı düşünülmektedir. 1966-1970 döneminden itibaren Sağlık Hizmetlerinde Sosyalleştirme Programının verem hastalığına karşı etkisinin ortaya çıkması sayesinde, deri içi ve ağız yollu BCG aşısı üretiminin çok azaldığı (1971’den itibaren ağız yollu aşı üretimi sıfırlanmıştır) değerlendirilmektedir.

Boğmaca aşısı üretimine, daha önce de belirtildiği üzere, 1948 yılından itibaren geçilmiştir. Yine Sağlık Hizmetlerinde Sosyalleştirme Programının yarattığı olumlu sonuçlar neticesinde 1966’dan itibaren boğmaca aşısı üretimine gerek kalmamıştır.

Tabloda veba aşısı üretiminin 1946-1950 arasında bütün dönemlerden daha çok olduğu görülmektedir. Bu fazlalığı 1947 yılında Urfa’da çıkan veba salgınıyla açıklamak mümkündür.⁴⁰

Menengokok (menenjite yani beyin zarı ve omurilik iltihaplanmasına ve kan zehirlenmesine yol açan ciddi bir hastalık) aşısı üretiminin gittikçe azalarak 1956’dan itibaren durdurulduğu görülmektedir.

Yaş doz çiçek aşısı üretimi dalgalı bir seyirle artarak 1956-1960 arasında en yüksek değerine ulaşmış, 1957 yılında Türkiye’de kaydedilen en son çiçek vakasının görülmesi üzerine⁴¹ 1961-1965 döneminden itibaren giderek azalmıştır. Kuru doz çiçek aşısı üretimine ise, daha önce de belirtildiği üzere, 1965 yılında başlanmış,⁴² sonrasında hastalığın görülmemesi nedeniyle giderek azalmıştır.

³⁹ Soyer, a.g.m.,s. 426.

⁴⁰ Gös. Yer.

⁴¹ Hilal Özkaya, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, Yıl: 2016; 20 (2), s. 82.

⁴² *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s. 147.

Kuduz aşısı üretimi 1956-1960 dönemine kadar (bu dönem dâhil) sürekli artmış, bundan sonra düşüşe geçmiştir.

Tifüs aşısı üretimiyle ilgili olarak; 1942 yılında Türkiye’de tifüs vakaları yükselişe geçtiği için Müessese, daha önce de belirtildiği üzere, bu yıldan itibaren tifüs aşısı üretimine geçmiştir. Ayrıca Türkiye, II. Dünya Savaşı’na katılan pek çok ülkenin tifüs aşısı gereksinimini karşılamıştır.⁴³ Bu yüzden 1941-1945 döneminde tifüs aşısı üretiminin yüksek olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra tifüs vakalarının düşüşe geçmesine paralel olarak aşı üretimi de düşmüştür.⁴⁴

1950 yılının sonlarına doğru influenza aşısı üretimine geçilmiş,⁴⁵ bu üretim 1956-1960 döneminde biraz arttıysa da, sonraki dönemlerde sürekli azalmıştır.

Difteri ve tetanos anatoksin aşılarının üretimi 1956-1960 dönemine kadar sürekli artarak, bu dönemden sonra önemli oranda azalışa geçmiştir.

Dizanteri aşısı üretimi 1951-1955 döneminden sonra sonlandırılmıştır.

1941-1945 döneminden itibaren tifo-tetanos ve difteri-tetanos, 1946-1950 döneminden itibaren tifo-difteri, tifo-tifüs, boğmaca-difteri, 1956-1960 döneminden itibaren boğmaca-difteri-tetanos karma aşılarının üretimine geçilmiştir. 1960’larda 0-10 yaş grubu çocukların karma aşılarla toplu olarak aşılınması uygulamasına başlanıldığından dolayı, bu yıllarda karma aşı üretiminin oldukça arttığı görülmektedir.⁴⁶

Aşağıdaki tabloda 1933-1972 yılları arasında Müessesenin serum üretim miktarları dönemlere ayrılarak verilmiştir:

⁴³<https://www.tuseb.gov.tr/tuhke/uploads/genel/files/haberler/Turkiyede-Asi-Serum-Uretiminin-Tarihcesi.pdf> (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

⁴⁴ Soyer, a.g.m.,s.424.

⁴⁵ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s. 147.

⁴⁶ Tuna vd, a.g.m.,s.75.

Tablo 3: Müessesenin 1933-1972 Yılları Arasındaki Serum Üretimi⁴⁷

C İ N S İ	1934-35	1936-40	1941-45	1946-50	1951-55	1956-60	1961-65	1966-67	1968-70	1971-72
TETANOS	206	4.358	1.845	4.331	8.247	7.776	8.038	3.209	881.946	534.263
DİFTERİ	105	1.017	850	1.852	2.864	5.896	5.432	883	102.800	45.727
GAZLI GANGREN	0,6	324	1.043	574	719	312	1.192	784	27.842	15.243
ŞARBON	1	368	821	2.207	3.567	3.323	2.561	700	33.598	20.422
KUDUZ	-	34	92	138	85,5	164	113,5	147	6.441	5.125
AKREP	-	-	129	350	484	98,9	240	129,5	46.680	52.850
MENEN-GOGOK	184	1.132	1.065	642	508	-	-	-	-	-
DİZANTERİ	49	1.013	1.146	792	481	274	-	-	-	-
HEMOLİTİK	0,4	1,6	12	15,7	20,2	31	37,3	-	505	1.255
NORMAL	-	277	296	350	772	1.092	267	322,7	2.913	1.460

Yukarıdaki tablo incelediğinde, tetanos serumu üretim miktarının 1950'lere kadar dalgalı bir seyir izlemekle birlikte, 1951-1955 döneminde bir önceki dönemdeki üretimin iki katına yakın artış gösterdiği, üretimin 1956-1960 ve 1961-1965 dönemlerinde de bu miktara yakın seyrettiği görülmektedir.

Difteri serumu üretimi başlangıçtan itibaren çoğunlukla artarak 1956-1960 döneminde bir önceki dönemin yaklaşık iki katına çıkmış, 1961-1965 döneminde de bu seviyeyi küçük bir düşüşle muhafaza etmiştir.

⁴⁷*Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s. 153. 1934-1967 yılları serum üretimi litre, 1968'den itibaren de şişe olarak gösterilmiştir. Akrep serumu 1968'den itibaren ampul olarak gösterilmiştir.

Gazlı gangren serumu üretimi başlangıçtan itibaren dalgalı bir seyir izlemekle birlikte, 1961-1965 dönemindeki üretim 1.192 litreye ulaşmıştır.

Şarbon serumu üretimi 1951-1955 dönemine kadar (bu dönem dâhil) sürekli artış göstermiş, bu dönemden sonra yavaş bir düşüş eğilimine girmiştir.

Kuduz serumu üretimi dalgalı bir seyir izlemekle beraber genel olarak artış göstermiştir.

1942'de Müessesenin akrep serumu üretmeye başlamasından sonra üretim 1951-1955 dönemine kadar (bu dönem dâhil) sürekli artmış, bundan sonra genel olarak azalmakla beraber dalgalı bir seyir izlemiştir.

1936-1940 döneminden itibaren üretimi sürekli azalan Menegokok serumu, 1956-1960 döneminden itibaren üretilmemiştir.

1941-1945 döneminden itibaren üretimi sürekli azalan dizanteri serumu, 1961-1965 döneminden itibaren üretilmemiştir.

Hemolitik serum üretimi 1961-1965 dönemine kadar (bu dönem dâhil) sürekli artış göstermiştir.

Normal serum üretimi 1956-1960 dönemine kadar (bu dönem dâhil) sürekli artış göstermiştir.

1968 yılında Ankara/Esenboğa'da Serum Çiftliğinin faaliyete geçmesiyle birlikte, üretilen serumlar şişelenmeye başlamıştır.⁴⁸ Bu nedenle bu tarihten sonraki veriler şişe bazında verilmiştir (akrep serumları ampul bazında).

Aşağıdaki tabloda 1978-1982 yılları arasında Müessesenin aşı ve serum üretim miktarları verilmiştir: (1973-1977 arası ve 1982 sonrasına ait verilere ulaşılamamıştır.)

⁴⁸*Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...*, s. 148.

Tablo 4: Müessesenin 1978-1982 Yılları Arasındaki Aşı ve Serum Üretimi⁴⁹

	1978	1979	1980	1981	1982
Tifo-Tetanoz Aşısı (doz)	1.961.215	1.892.275	2.019.350	2.184.970	2.250.000
Tifo Aşısı (doz)	1.131.850	1.094.000	1.054.375	193.400	529.000
Kolera Aşısı (doz)	662.000	60.000	50.000	110.000	51.000
Tifo-Difteri-Tetanoz Aşısı (doz)	2.273.100	2.127.500	1.706.200	1.897.000	2.050.000
Boğmaca-Difteri-Tetanoz Aşısı (doz)	1.130.240	854.130	1.365.850	445.750	1.025.000
B.C.G. Aşısı (doz)	4.776.900	3.007.100	5.356.750	6.822.400	4.735.350
Kuduz Aşısı (ml)	2.735.400	3.064.800	2.892.800	3.423.200	3.327.800
İnfluenza Aşısı (ml)	19.300	-	8.640	13.275	21.550
Tetanoz Serumu (ml)	1.656.000	1.507.000	1.406.000	1.111.000	1.227.900
Difteri Serumu (ml)	1.036.000	486.000	374.000	600.000	850.375
Gazlı Gangren Serumu (ml)	214.000	179.000	233.000	180.000	207.800
Şarbon Serumu (ml)	93.000	50.000	46.000	91.000	79.700
Akrep Serumu (ml)	35.000	34.000	81.000	100.000	83.900
Kuduz Serumu (ml)	96.000	97.000	105.000	-	-
Aglutinan Serum (cc)	3.390	3.300	3.369	13.049	1.705

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; **tifo-tetanozaşısı** üretiminin genel olarak artış eğiliminde olduğu, **tifoaşısı** üretiminin 1981 yılıyla beraber önemli ölçüde düşüşe geçtiği, **kolera aşısı** üretiminin 1979 yılıyla beraber yaklaşık 11’de 1 oranında düştüğü ve sonraki yıllarda da (1981 yılında yaklaşık iki kat artmakla beraber) aynı seviyeleri muhafaza ettiği, **tifo-difteri-tetanoz karma aşısı** üretiminin büyük dalgalanmalara uğramamakla beraber genel olarak azalma eğiliminde olduğu, **boğmaca-difteri-tetanoz aşısı** üretiminin iniş çıkışlı bir seyir izlemekle beraber azalma eğiliminde olduğu, **BCG ve kuduz aşısı** üretimlerinin inişli çıkışlı bir seyir izlediği, **influenza aşısının** 1979’da hiç üretilmeyip diğer yıllarda üretimin inişli çıkışlı bir seyir izlediği, **tetanoz serumu** üretiminin genel olarak yavaş bir

⁴⁹SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Yayınlanmamış Brifing Raporu, Ocak 1983, s. 10-12.

düşüş sergilediği; **difteri, gazlı gangren, şarbon ve akrep serumları** üretiminin inişli-çıkışlı bir seyir izlediği, **kuduz serumu** üretiminin 1978-1980 arasında artmasına karşın 1981 ve 1982 yıllarında üretimin olmadığı ve **aglutinan serum** üretiminin 1978-1980 arasında çok farklı olmamakla birlikte, 1981 yılında yaklaşık dört kat arttığı, 1982 yılında ise yaklaşık 8’de 1 nispetinde azaldığı görülmektedir.

6.3. MÜESSESENİN TEŞKİLAT GELİŞİMİ

Müessese yukarıda bahsi geçen faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yürütebilmek adına, değişen görev ihtiyaç ve önceliklerinin de etkisiyle, açılan yeni birimlerle teşkilat yapısını yıllar içerisinde güçlendirmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, Müessese kuruluş yıllarında Kimyevi Tahlilat, Bakteriyoloji, İmmünobiyoloji (Aşı ve Serum) ve Farmokodinami (Farmakoloji) olmak üzere dört şubeden teşkil edilmiştir.⁵⁰ 1948 yılında Viroloji ve Virüs Aşılı Şubesi⁵¹ ve 1956 yılında İlmi Araştırmalar Şubesi kurulmuş,⁵² 1969 yılında ise Farmokoloji ve Toksikoloji Şubesi ayrı bir birim olarak kurulmuştur.⁵³ 1973 yılı itibarıyla Müessese (Hıfzıssıhha Mektebi dışında) sekiz şube ve bunlara bağlı laboratuvarlar ile doğrudan Enstitü Müdürlüğüne bağlı beş laboratuvar dan kurulu bulunuyordu.⁵⁴

(Bunların haricinde, Müessesenin teşkilat yapısında 1990'lara kadar yapılan güncellemelerle ilgili olarak sadece, 19 Ekim 1982 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanan Müessese Yönetmeliği’nden ve Müessesenin kuruluşunun 60. Yıldönümü vesilesiyle yayınladığı broşürden aşağıdaki bilgilere ulaşılabilmektedir.)

19 Ekim 1982 tarihinden itibaren Müessesenin merkez teşkilatı; Enstitü Müdür ve Yardımcıları, Hıfzıssıhha Mektebi Müdürü, Okul Kurulu, Genel Sekreter (Enstitü ve Okul için birer tane), Danışma Kurulu, Denetleme Kurulu, Bilim Kurulu, Sivil Savunma Uzmanlığı, sürekli ve süreli komisyonlar (Yayın ve Kitaplık Komisyonu, Sosyal

⁵⁰Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl..., s. 144.

⁵¹Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl..., s. 145.

⁵²Erzin, a.g.m.,s. 5.

⁵³Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl..., s. 148.

⁵⁴Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl..., s. 145.

Yardımlaşma Komisyonu, Asistan Yetiştirme ve Eğitim Komisyonu, Muayene ve Satınalma Komisyonu), Serum Çiftliği ile bilimsel hizmet bölümlerinden oluşmuştur.

Bilimsel hizmet bölümlerine bölümlerin alt birimleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Biyolojik Maddeler Üretim Laboratuvarları Bölümü:

- a. Bakteri ve Toksoid Aşılar Laboratuvarı
- b. Serum Üretim ve İmmünoloji Laboratuvarı
- c. BCG Aşısı Üretim Laboratuvarı
- d. Virus Aşıları Üretim Laboratuvarı
- e. Kan Ürünleri Üretim Laboratuvarı
- f. Antijen ve Antiserum Üretim Laboratuvarı
- g. Besiyerleri Üretim Laboratuvarı

2. Tanı Laboratuvarları Bölümü:

- a. Mikrobiyoloji Laboratuvarı
- b. Viroloji Laboratuvarı
- c. Kültür Koleksiyon Laboratuvarı
- d. Biyokimya Laboratuvarı
- e. Hematoloji Laboratuvarı

3. Besin, İlaç ve Biyolojik Maddeler Kontrol Laboratuvarları Bölümü:

a. Farmakoloji Laboratuvarı

b. İlaç Kontrol Laboratuvarı

c. Biyolojik Maddeler Kontrol Laboratuvarı

d. Kimyasal Analiz Laboratuvarı

e. İnsektisit ve Pestisit Laboratuvarı

4. Halk Sağlığı İdaresi ve Eğitim Bilimleri Bölümü:

a. Sağlık İdaresi Şubesi

b. Sağlık Eğitimi Şubesi

c. Sağlık Planlaması Şubesi

d. Sosyal Bilimler Şubesi

5. Epidemiyoloji Eğitim Araştırma Bölümü:

a. Epidemiyoloji Şubesi

b. İstatistik Şubesi

6. İş Sağlığı ve İş Güvenliği Bölümü:

a. İş Sağlığı Şubesi

b. İş Güvenliği Şubesi

7. Çevre Sağlığı Eğitim Araştırma Bölümü:

a. Fizik Çevre Sağlığı Şubesi

b. Biyolojik Çevre Sağlığı Şubesi

8. Besin ve Beslenme Bilimleri Eğitim Araştırma Bölümü:

a. Toplum Beslenmesi Şubesi

b. Besin Bilimleri Şubesi

9. Deney Hayvanları Üretim Bölümü⁵⁵

13 Aralık 1983 tarihli ve 190 sayılı KHK ile Müessesenin merkez teşkilat yapısı tekrar değiştirilerek şu şekilde düzenlenmiştir:

1. Başkan

2. Başkan Yardımcısı

3. Aşı ve Serum Üretim Araştırma Müdürlüğü

a. Bakteri Aşılı Üretim Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardı: Difteri Aşısı Üretim Laboratuvarı, TetanozAşısı Üretim Laboratuvarı, Boğmaca Aşısı Üretim Laboratuvarı ve Aşı Dağıtım Laboratuvarı.)

b. BCG Aşısı ve Tüberkülin Üretim Laboratuvarları Şefliği(Bu laboratuvarlar şunlardı: Liyofilize BCG Aşısı Üretim ve Kontrol Laboratuvarı, PPD Üretim ve Kontrol Laboratuvarı; Liyofilize BCG Aşısı, Sulandırıcısı ve PPD Tevzi Laboratuvarı, Üretim ve Kontrol İçin Besiyeri Hazırlama Laboratuvarı.)

c. Virüs Aşılı Üretim Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardı: Kuduz Aşısı Üretim Laboratuvarı ve Grip Aşısı Üretim Laboratuvarı.)

⁵⁵T.C. *Resmî Gazete*, 19.10.1982, Sayı: 17843, ss. 4-14. Enstitü Müdürü, Yardımcısı, Okul Müdürü, Genel Sekreter, Kurullar ve burada sayılan bilimsel hizmet bölümlerinin alt birimlerinin görevleri ile için bkz. Gös. Yer.

d. Serum Üretim Laboratuvarı Şefliği

e. Antijen ve Antiserum Üretim Laboratuvarı Şefliği

f. Biyolojik Kontrol ve Araştırma Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardır: Sterilite Kontrol Laboratuvarı, Bakteri ve Anatoksin Aşılı Kontrol Laboratuvarı, Toksikite ve Zararsızlık Kontrol Laboratuvarı, Serum Kontrol Laboratuvarı ve Fiziko-Kimyasal Kontrol Laboratuvarı.)

g. Deney Hayvanları Laboratuvarı Şefliği

h. Serum Konsantrasyonu ve Pürifikasyonu Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardır: Tetanoz, Difteri, Kuduz ve Şarbon Serumları Üretim Laboratuvarı, Gazlıgangren Serum Üretim Laboratuvarı, Akrep Serum Üretim Laboratuvarı.)

4. Kan ve Kan Ürünleri Üretim ve Araştırma Müdürlüğü

a. Kan Ürünleri Üretim Laboratuvarı Şefliği

b. Kan Bankası Şefliği

c. Biyokimya Laboratuvarları Şefliği

d. Hematoloji Laboratuvarları Şefliği

e. Hormon Laboratuvarı Şefliği

5. İlaç ve Kozmetik Araştırma Müdürlüğü

a. İlaç Farmasotik Analiz Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardır: Antibiyotik Kimyasal Kontrol Laboratuvarı, Vitamin Kimyasal Kontrol Laboratuvarı, Hormon İlaçları Kontrol Laboratuvarı, Analjesik ve Antitussif İlaçlar Kontrol Laboratuvarı, Trankilizan ve Anestezik Kontrol Laboratuvarı, Antihistaminik ve Antispazmotikler Kontrol Laboratuvarı, Kalp-damar İlaçları Kontrol Laboratuvarı, İnorganik İlaçlar Kontrol

Laboratuvarı, Kodeks ve Cerrahi Malzeme Kontrol Laboratuvarı, Antiseptik ve Dezenfektan Kontrol Laboratuvarı, Sulfamitler ve Anti-viral İlaçlar Kontrol Laboratuvarı, İnfüzyon ve Transfüzyon Çözeltileri Kontrol Laboratuvarı, Biyoteknolojik Ürünler ve Enzim Laboratuvarı, İlaç Ambraj Malzemeleri ve Tıbbi Malzeme Kontrol Laboratuvarı, Kanser İlaçları Kontrol Laboratuvarı, Boya ve Koruyucu Maddeler Kontrol Laboratuvarı, Biyolojik Ürünler Kimyasal Kontrol Laboratuvarı, Antibiyotik Mikrobiyolojik Kontrol Laboratuvarı, Vitamin Mikrobiyolojik Kontrol Laboratuvarı, Servis Laboratuvarı ve Enstrümental Analiz Laboratuvarı.)

b. Farmakoloji Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardı: Pirojen Test Laboratuvarı, Güvenlik Test Laboratuvarı ve Biyolojik Aktivite Laboratuvarı.)

c. Kozmetik Preparatlar Analiz Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardı: Boya Maddeleri Kontrol Laboratuvarı, Koruyucu Maddeler Kontrol Laboratuvarı, Saç Preparatları Kontrol Laboratuvarı ve Diğer Kozmetik Preparatları Kontrol Laboratuvarı.)

d. Sterilite Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardı: Sterilite Test Laboratuvarı ve Mikrobiyolojik Kontaminasyon Test Laboratuvarı.)

e. Araştırma-Geliştirme ve Eğitim Laboratuvarı Şefliği

6. Gıda Güvenliği ve Beslenme Müdürlüğü

a. Et ve Balık Mamulleri Laboratuvarı Şefliği

b. Süt ve Süt Mamulleri Laboratuvarı Şefliği

c. Bitkisel Gıdalar Laboratuvarı Şefliği

d. Bitkisel ve Hayvansal Yağlar Laboratuvarı Şefliği

e. Beslenme Laboratuvarı Şefliği

- f. Vitaminler Laboratuvarı Şefliği
- g. Şeker ve Şekerli Maddeler Laboratuvarı Şefliği
- h. Alkollü ve Alkolsüz İçkiler Laboratuvarı Şefliği
- i. Gıda Ambalaj Maddeleri Laboratuvarı Şefliği
- i. Gıda Katkı Maddeleri Laboratuvarı Şefliği
- j. Gıda Bakteriyolojisi Laboratuvarı Şefliği
- k. Araştırma-Geliştirme ve Eğitim Laboratuvarı Şefliği
- l. Baharat ve Aromatik Maddeler Laboratuvarı Şefliği
- m. Kontaminantlar Analiz Laboratuvarı Şefliği

7. Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğü

- a. Hava Kirlenmesi Araştırma Laboratuvarı Şefliği
- b. Gürültü Araştırma Laboratuvarı Şefliği
- c. Sanayi Atıkları ve Atık Su Laboratuvarı Şefliği
- d. İçme, Kullanma ve Maden Suları Laboratuvarı Şefliği
- e. Temizlik Maddeleri Analiz Laboratuvarı Şefliği
- f. İş Hijyeni Laboratuvarı Şefliği
- g. Çevre Mikrobiyolojisi Laboratuvarı Şefliği

8. Salgın Hastalıklar Araştırma Müdürlüğü

a. Mikrobiyoloji Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardı: Entarobakteri Laboratuvarı, Su Laboratuvarı, Spiroketler Laboratuvarı, Rutin Tanı Laboratuvarı ve Anaerob Laboratuvarı.)

b. Viroloji Laboratuvarları Şefliği [Bu şeflik şu bölümler ve bölümlere bağlı şu laboratuvarlardan oluşuyordu: Doku Kültürü ve Enterovirüs Laboratuvarları Bölümü (Hücre Üretim Laboratuvarı, Enterovirüs İzolasyon Laboratuvarı, Seroloji Laboratuvarı), AIDS Araştırma ve Doğrulama Merkezi (Tarama Laboratuvarı, Doğrulama Laboratuvarı, Araştırma Laboratuvarı ve Kan Ürünleri Kontrol Laboratuvarı), DSÖ Ulusal Influenza Merkezi (Virüs İzolasyon Laboratuvarı, Seroloji Laboratuvarı ve Influenza Aşı Kontrol Laboratuvarı), Virüs İzolasyon ve Seroloji Laboratuvarları Bölümü (E.I.A. Laboratuvarı, IFAT Laboratuvarı ve Cf, HI Laboratuvarı), Virüs Aşıları Kontrol Laboratuvarları Bölümü (Hücre Üretim Laboratuvarı, İthal Aşılar Potens Laboratuvarı) ve Viral Hepatitler Laboratuvarı (HbsAg ve Markerler.)]

c. Mikoloji Laboratuvarı Şefliği

d. Parazitoloji Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardı: Parazitolojik Kültür Laboratuvarı ve Parazitolojik Seroloji Laboratuvarı.)

e. Kültür Koleksiyon Laboratuvarı Şefliği

f. Tüberküloz Referans Laboratuvarları Şefliği (Bu laboratuvarlar şunlardı: Diyagnostik Laboratuvarı, Antibiyogram Laboratuvarı, Araştırma Laboratuvarı, Referans ve İleri Tetkik Laboratuvarı, Besiyeri Laboratuvarı, Deney Hayvanları Laboratuvarı. Ayrıca bir de Arşiv Ünitesi bulunuyordu.)

9. Zehir Araştırma Müdürlüğü

a. Analitik Toksikoloji Laboratuvarı Şefliği

b. Pestisit Laboratuvarı Şefliği

c. Pestisit Kalıntı Laboratuvarı Şefliği

d. Zehir Danışma Merkezi

10. Sağlık Tekâmül Eğitim Müdürlüğü (Bu müdürlük Hizmet İçi Eğitim Bölümü, Sağlık Eğitimi Bölümü, Asistanlık Eğitimi Bölümü ve Çocuk Kulübünden oluşuyordu.)

11. Yayın ve Dokümantasyon Müdürlüğü

a. Yayın İşleri Şefliği

b. Kütüphane ve Dokümantasyon Şefliği

c. Eğitim Araçları Şefliği

d. İstatistik Şefliği

12. İdarî ve Malî İşler Müdürlüğü

a. Bütçe ve Satın Alma Şefliği

b. Muhasebe Şefliği

c. Ayniyat Saymanlığı

d. Sosyal ve İdarî İşler Şefliği

e. Teknik İşler Şefliği

13. Personel Müdürlüğü

a. Özlük İşleri Şefliği

b. Tahakkuk İşleri Şefliği

c. Emeklilik İşleri Şefliği

d. Sicil ve Kıdem Şefliği

f. Evrak Şefliği

14. Sivil Savunma Uzmanlığı

15. Döner Sermaye Saymanlığı

16. Daire Tabipliği⁵⁶

Birer seneden biraz fazla bir zaman aralığıyla yapılan bu iki teşkilatlanma incelenecek olursa:

1982 teşkilatlanmasında yer alan Hıfzıssıhha Mektebi, Genel Sekreter, Kurullar, Komisyonlar ve Serum Çiftliği 1983 teşkilatlanmasında yer almamaktadır.

Müessese 1982’de bölümler ve bu bölümlerin altında laboratuvar veya şubeler şeklinde teşkilatlanırken, Başkanlık (bu yıl adı “*Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı*” şeklinde değiştirilmiştir) 1983’te, müdürlükler ve bu müdürlüklerin altında şeflikler şeklinde teşkilatlanmıştır.

1983’te kapatılan Hıfzıssıhha Mektebinin vazifelerini yapmak üzere 1983 teşkilatlanmasında Sağlık Tekâmül Eğitim Müdürlüğü kurulmuştur.

1983’te 1982’den daha detaylı bir teşkilatlanmaya gidilmiş ve Döner Sermaye Saymanlığı, Daire Tabipliği, Yayın ve Dokümantasyon Müdürlüğü gibi ilave birimler oluşturulmuştur.

⁵⁶T.C. SSYB *Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı: 60. Yıl (Broşür)*, Ankara, 1988, ss.7-10; T.C. Sağlık Bakanlığı *Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Brifing Raporu (1992)*.

6.4. DEĞERLENDİRME

Müessesenin görev alanları 1930'lerden itibaren her geçen yıl genişlemiş ve bu genişlemeye paralel olarak Müessesede yeni birimler oluşturulmuştur. 1930'larda sadece dört şube ve Hıfzıssıhha Mektebinden oluşan Müessesenin teşkilat yapısı 1980'lere gelindiğinde, yukarıda görüldüğü üzere, oldukça genişlemiştir.

Müessesenin faaliyet alanının bu şekilde fazlaca genişlemesinin Müessesenin aşı ve serum üretimi alanında yeterince yoğunlaşamamasına yol açtığı, bu yüzden de aşı ve serum üretimi için gerekli olan cihaz, malzeme ve yöntemleri yeterince modernleştiremediği değerlendirilmektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM

1990’LARDAN KAPATILIŞINA KADAR BAŞKANLIK

1983 yılından itibaren “*Müessese*” yerine “*Başkanlık*” olarak isimlendirilen kurumun son dönemdeki durumunun incelenmesi, Başkanlığın yakın geçmişte içinden geçtiği süreçleri ve dolayısıyla da kapatılma nedenlerini anlayabilmek için önemlidir. Bu kapsamda bölüm içerisinde Başkanlığın konuş ve yerleşim durumu, teşkilat gelişimi, önemli birimlerinin görevleri, personel durumu, hizmet gelişimi (yapılan yeniliklerle birlikte), önemli faaliyetleri, sorunları ve kapatılışı ele alınacaktır.

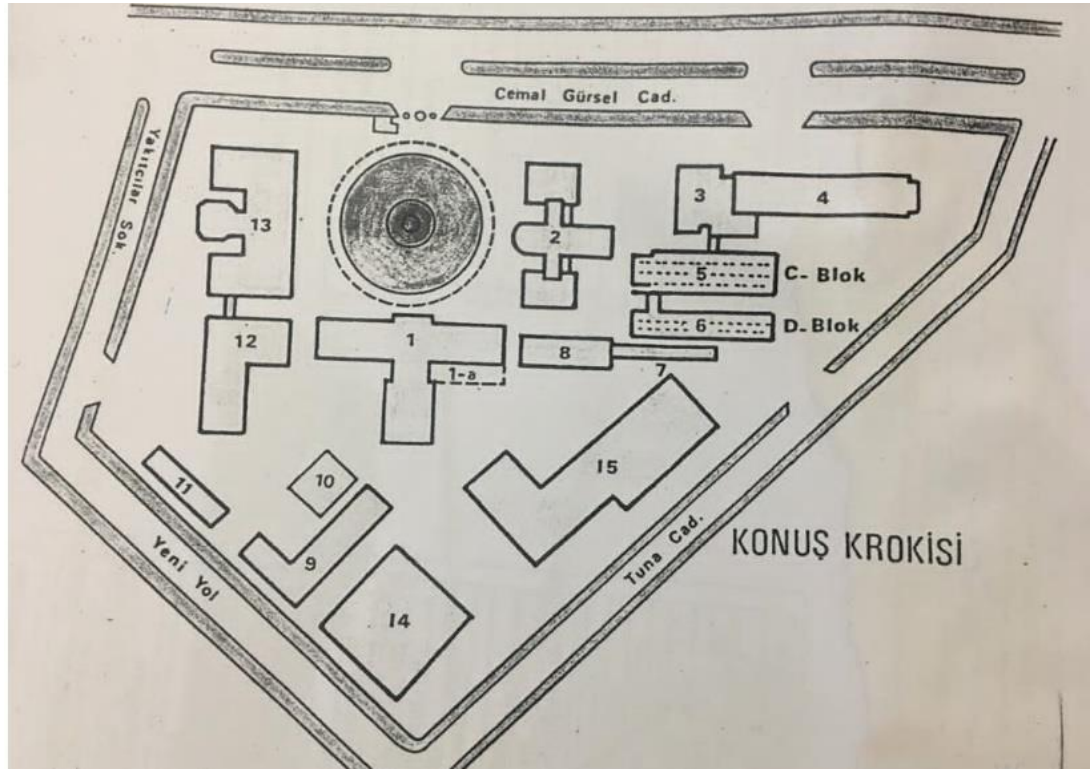
7.1. BAŞKANLIĞIN KONUSU VE YERLEŞİM DURUMU

Başkanlığın 1930’lu yıllarda çekilen **Fotoğraf 1**’de görülen konuş durumu yıllar içerisinde birçok değişikliğe uğramıştır. Mesela **Fotoğraf 1**’de 5 numarayla gösterilen U şeklindeki Ahırlar-Deney Hayvanları-Karantina Binası 1968 yılında Esenboğa Serum Çiftliği faaliyete geçince yıkılmış ve yerine aşağıdaki şemada 3-4 (A-B Bloklar) ve 5-6 (C-D Bloklar) şeklinde gösterilen binalar inşa edilmiştir.¹ Yine aşağıdaki şemada olup da **Fotoğraf 1**’de gözükmeyen yerlerin hepsi sonradan inşa edilmiştir.

Başkanlığın 1992 yılına ait brifing raporunda yer alan aşağıdaki şemada Başkanlığın bu yıl itibarıyla konuş krokisi ve yerleşim planı yer almaktadır:

¹Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Görevleri, Yayınlanmamış Kurumsal Rapor, Yıl: 1984.

Şema 2: Başkanlığın Konuş ve Yerleşim Durumu (1992)

Yukarıdaki şemada numaralandırılan binaların yerleşim planı şu şekildedir:

1 Numaralı Bina (Merkez Bina)

- Bodrum Kat: Kimyasal madde depoları
- Zemin Kat: İlaç ve Kozmetikler Araştırma Müdürlüğü
- 1'inci Kat: İlaç ve Kozmetikler Araştırma Müdürlüğü
- 1-a: Kan Bankası

2 Numaralı Bina

-Aşı ve Serum Üretim Araştırma Müdürlüğü (bütün katlar)

3-4 Numaralı Binalar (A-B Bloklar)

-Bodrum Kat: Atölyeler ve Yemekhane

-Zemin Kat: Biyokimya Laboratuvarları, Kan ve Kan Ürünleri Üretim Araştırma Müdürlüğü, Döner Sermaye Saymanlığı ve Mescit

-1'inci Kat: Gıda Güvenliği ve Beslenme Araştırma Müdürlüğü

-2'nci Kat: Salgın Hastalıklar Araştırma Müdürlüğü (bakteriyoloji laboratuvarları)

-3'üncü Kat: Tüberküloz Referans Araştırma Laboratuvarı, Hormon Laboratuvarı ve Terzihane

-4'üncü Kat: Biyolojik Kontrol Laboratuvarı ve bakteriyoloji laboratuvarları

-5'inci Kat: Viroloji laboratuvarları

5 Numaralı Bina (C Blok)

-Zemin Kat: Kuduz Laboratuvarı, Sevkiyat ve Genel Evrak

-1'inci Kat: Viroloji Laboratuvarları

-2'nci Kat: İdarî ve Malî İşler Müdürlüğü

6 Numaralı Bina (D Blok)

-Zemin Kat: Aile Planlaması Genel Müdürlüğü

-1'inci Kat: 3 Nolu Ana Çocuk Sağlığı Merkezi

-2'nci Kat: Halk sağlığı laboratuvarları

7 Numaralı Bina

-Bodrum Kat: Soğuk hava depoları

-Zemin Kat: Berberhane ve personel lojmanı

8 Numaralı Bina

-Bodrum Kat: Kan Ürünleri Araştırma Müdürlüğü

-Zemin Kat: BCG aşısı üretim laboratuvarları

-1'inci Kat: BCG aşısı üretim laboratuvarları

9 Numaralı Bina

-Tetanoz Aşısı Üretim Laboratuvarı

10 Numaralı Bina

-Stüdyo (Bakanlığa ait)

11 Numaralı Bina

-Zemin Kat: Garaj ve Deney Hayvanları Laboratuvarı

-1'inci Kat: Deney Hayvanları Laboratuvarı

12 Numaralı Bina -Hıfzıssıhha Mektebi (Ek Bina)

-Bodrum Kat: Matbaa ve Aile Planlaması Stüdyosu

-Zemin Kat: Kreş ve 4 Nolu Verem Savaş Dispanseri

-1'inci Kat: Gevher Nesibe Sağlık Eğitim Enstitüsü

-2'nci Kat: Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğü ve Teknik Büro

-3'üncü Kat: Kütüphane ve Yemekhane

13 Numaralı Bina -Hıfzıssıhha Mektebi

-Bodrum Kat: Depolar

-Zemin Kat: Personel Müdürlüğü, Sağlık Tekâmül Eğitim Müdürlüğü, Daire Tabipliği ve Amfi

-1'inci Kat: Yayın ve Dokümantasyon Müdürlüğü, Zehir Araştırmaları Müdürlüğü

14 Numaralı Bina-Lojmanlar (Bakanlık personeli için ayrılmıştı)

15 Numaralı Bina- Hekimevi ve Sağlık Eğitimi Genel Müdürlüğü²

7.2. BAŞKANLIĞIN TEŞKİLAT YAPISININ GELİŞİMİ

7.2.1. Merkez Teşkilatının Gelişimi

Başkanlığın bir önceki bölümün sonunda verilen 13 Aralık 1983 tarihli merkez teşkilat yapısı, 1992 yılı itibarıyla, müdürlük ve şeflik bazında, şu değişiklikler haricinde tamamen aynı kalmıştır:

1983'te Çevre Sağlık Araştırma Müdürlüğü'nün altında bulunan İçme Kullanma ve Maden Suları Laboratuvarı Şefliği ve Çevre Mikrobiyolojisi Laboratuvarı Şefliği'nin yerine, 1992 yılında Başkanlık tarafından hazırlanan brifingdeki teşkilat yapısında, yine Çevre Sağlık Araştırma Müdürlüğü'nün altında Su Kalitesi Kontrol ve Araştırma Laboratuvarı Şefliği ile Toprak Kirliliği Kontrol ve Araştırma Laboratuvarı Şefliğinin yer aldığı

²T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Brifing Raporu (1992).

görülmektedir. Ayrıca 1992 teşkilat yapısında, 1983 teşkilatlanmasında olmayan Dejeneratif Hastalıklar Araştırma Müdürlüğü ile Ruh Hastalıkları Araştırma Müdürlüğü yer almaktadır.³

Başkanlığın 1996 yılında hazırladığı faaliyet raporundaki merkez teşkilat yapısında, 1992 yılında Aşı ve Serum Araştırma Müdürlüğünün altında yer alan Biyolojik Kontrol ve Araştırma Laboratuvar Şefliğinin ve yine 1992 yılında Salgın Hastalıklar Araştırma Müdürlüğünün altında yer alan Viroloji Laboratuvar Şefliğinin müstakil şeflikler haline geldikleri görülmektedir. Bunun dışında, 1996 yılı teşkilatlanmasında, 1992 teşkilatlanmasından herhangi bir farklılık görülmemektedir.⁴

Başkanlığın 1999 yılındaki brifing raporundaki merkez teşkilatlanması ile 1996 merkez teşkilatlanması birebir aynıdır. Diğer bir deyişle, 1999 itibarıyla 1996'daki merkez teşkilatlanması korunmuştur.⁵

Başkanlığın 2010 yılındaki brifing raporuna göre teşkilatlanması en son şu şekli almıştır: Başkana doğrudan bağlı olarak Kalite Yönetim Birimi, Bilgi İşlem Birimi, Bilgi Edinme ve Halkla İlişkiler Birimi, Koruma ve Güvenlik Birimi, Sivil Savunma Uzmanlığı, Başkanlık Sekreteryası, Yönetim Destek Hizmetleri Birimi, Bilimsel Danışmanlık Kurulları, Kreş ve Gündüz Bakımevi, Hıfzıssıhha Mektebi Müdürlüğü ile dört adet Başkan Yardımcısı bulunuyordu. Başkan Yardımcılarına bağlı olarak **Ana Hizmet Birimleri, Destek Hizmet Birimleri ve Taşra Hıfzıssıhha Müdürlükleri** görev yapıyordu.

Ana Hizmet Birimleri: Salgın Hastalıklar Araştırma Müdürlüğü, 4 Nolu Verem Savaş Dispanseri, Sağlık Hizmetleri ve Numune Kabul Birimi, Merkez Laboratuvarı, Ruhi Hastalıklar Araştırma Müdürlüğü, Dejeneratif Hastalıklar Araştırma Müdürlüğü, Aşı ve Serum Üretim ve Araştırma Müdürlüğü, Serum Üretim ve Deney Hayvanları Laboratuvar Şefliği, İlaç ve Kozmetik Araştırma Müdürlüğü, Biyolojik Kontrol Araştırma Laboratuvarı

³ Gös. Yer.

⁴T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Faaliyet Raporu (1996), s. 4. Biyolojik Kontrol ve Araştırma Laboratuvarı 1995 yılında müstakil hale getirilmiştir. *Hıfzıssıhha Albümü...*, s. 15.

⁵T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Brifing Raporu (1999).

Şefliği, Kan ve Kan Ürünleri Üretim ve Araştırma Müdürlüğü, Gıda Güvenliği ve Beslenme Müdürlüğü, Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğü, Zehir Araştırmaları Müdürlüğü, Sağlık Tekâmül Eğitim Müdürlüğü ve Yayın ve Dokümantasyon Müdürlüğünden oluşuyordu.

Destek Hizmet Birimleri: İdarî ve Malî İşler Müdürlüğü, Döner Sermaye İşletme Birimi, Personel Müdürlüğü ile Uluslararası İlişkiler, AB ve Proje Biriminden oluşuyordu.⁶

Taşra Hıfzıssıhha Müdürlükleri: (Aşağıda değinilecektir.)

7.2.2. Taşra Teşkilatının Gelişimi

Daha önce de belirtildiği üzere, 1983 yılında çıkarılan 190 sayılı KHK ile yedi ilde (İstanbul, İzmir, Erzurum, Samsun, Antalya, Diyarbakır ve Adana) bulunan Bölge Hıfzıssıhha Enstitüsü Müdürlükleri Başkanlığına bağlanmıştır.⁷

1994 yılındaysa, Bursa, Edirne, Kayseri, Trabzon, Van ve Zonguldak illerinde bulunan il halk sağlığı laboratuvarları bölge hıfzıssıhha enstitüsü müdürlüklerine dönüştürülerek Başkanlığa bağlanmış, böylece 1984'te bağlanan İstanbul, İzmir, Erzurum, Samsun, Antalya, Diyarbakır ve Adana Hıfzıssıhha Enstitüsü Müdürlükleriyle beraber Başkanlığın taşra teşkilatı toplam 13 müdürlüğe yükselmiştir.⁸

Başkanlığın 1998 brifing raporunda taşradaki müdürlük sayısının 15 olduğu zikredilmektedir.⁹ Başkanlığın 1999 brifing raporundan anlaşıldığına göre Kütahya ve Denizli Hıfzıssıhha Enstitüsü Müdürlüklerinin de eklenmesiyle taşradaki müdürlük sayısı

⁶Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı 2010 Yılı İlk Altı Aylık Faaliyetleri ve 2010-14 Hedefleri, Yayınlanmamış Brifing Raporu (2010).

⁷Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı: 60. Yıl..., s. 11.

⁸T.C. Sağlık Bakanlığı, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Yeniden Yapılanması (Temmuz 1996), Yayınlanmamış Rapor.

⁹T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Brifing Raporu (1998).

15'e yükselmiştir.¹⁰ Ancak Başkanlığın 2010 brifingindeki teşkilat yapısında sadece 1984'te Başkanlığa bağlanan yedi müdürlük gösterilmiştir.¹¹

7.3 BAŞKANLIĞIN ÖNEMLİ BİRİMLERİNİN GÖREVLERİ

Yukarıda gelişimi verilen teşkilat yapısında geçen birçok önemli birimin görevleri, Başkanlık tarafından 1992, 1997 ve 1998 yıllarında hazırlanan brifinglerde sıralanmıştır. Bu birimlerin görevleri şunlardır:

Aşı ve Serum Üretim ve Araştırma Müdürlüğünün Görevleri

- Boğmaca, difteri, tetanoz, tifo, BCG, kuduz (semple usulüyle) aşılarını üretmek,
- Tetanoz, difteri, gazlı gangrene, akrep, şarbon, ve kuduz serumlarını üretmek,
- Türkiye genelinde Mikrobiyoloji Laboratuvarında teşhis için kullanılan antijen ve antiserumlar ile deney hayvanlarını üretmek,
- Aşı ve serum ile ilgili konularda araştırma yapmak,
- Bağışıklama konusunda referans hizmetlerini yürütmektir.

Biyolojik Kontrol ve Araştırma Laboratuvarı Şefliğinin Görevleri

- Gerek Türkiye'de üretilen gerekse ithal edilen aşı, serum vb. biyolojik ürünlerin son kalite kontrollerini yapmak,
- Biyolojik ürünlerde kalite kontrol metotlarının geliştirmesine yönelik araştırma ve referans hizmetlerini yürütmektir.

¹⁰T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Brifing Raporu (1999).

¹¹Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı 2010 Yılı İlk Altı Aylık Faaliyetleri ve 2010-14 Hedefleri, Yayınlanmamış Brifing (2010).

Kan ve Kan Ürünleri Üretim ve Araştırma Müdürlüğünün Görevleri

- Kan ürünlerinin ithal iznine esas kontrollerini yapmak,
- Günü geçmiş kanlardan bazı kan ürünlerini üretmek,
- Kan temin etmek,
- AIDS ve diğer kan ile bulaşan hastalıklar yönünden kan ve kan ürünlerinde gerekli testleri yapmak,
- Taniya yönelik biyokimyasal ve hematolojik hormon analizlerini yapmaktır.

İlaç ve Kozmetikler Araştırma Müdürlüğünün Görevleri

- Devlet İlaç ve Kontrol Sistemi içinde sağlık otoritesinin laboratuvar hizmetlerini yürütmek,
- Ülkede üretilen ve ithal edilen tüm beşeri ve veteriner ilaçların, ilaç hammaddelerinin, cerrahi ve tıbbi malzemelerin ve kozmetiklerin; ruhsat, piyasa kontrolü ve çeşitli nedenlerle resmî kanalla gönderilen numunelerin fiziksel, kimyasal, mikrobiyolojik ve farmakolojik analizlerle kalite kontrollerini yapmak,
- İlaç ruhsatlandırma, farmakope, kozmetik ve diğer ilgili komisyonlarda görev almak,
- İlaç, tıbbi malzeme ve kozmetik üretim yerlerinin denetimine bilirkişi olarak katılmak,
- Konuları ile ilgili danışmanlık ve referans hizmetlerini yürütmektir.

Gıda Güvenliği ve Beslenme Araştırma Müdürlüğünün Görevleri

- Resmî ve özel kuruluşların gönderdiği gıda maddeleri, gıda katkı maddeleri ve gıda ambalaj maddelerinin piyasa kontrollerini ve özel analizleri yapmak ve mahkemeye esas dosya tetkiklerini yaparak mütalaa vermek,

-Gıda güvenliği ve beslenme konularında gelişen teknolojinin gerektirdiği analiz metodu geliştirme çalışmaları ve gıda konusunda kapsamlı araştırmalar yapmaktır.

Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğünün Görevleri

-Çevre ve halk sağlığının korunması ile ilgili olarak; ulusal ve uluslararası düzeyde kontrol, izleme ve analiz faaliyetlerini sürdürmek,

-Çalışma konuları ile ilgili olarak referans görevini yürütmek ve araştırmalara baz teşkil etmek üzere rutin kontroller yapmak,

-Hava kirliliği ile ilgili konularda DSÖ Kolaborasyon (İşbirliği) Merkezi ile koordineli olarak “*ulusal odak noktası*” görevini sürdürmek,

-Avrupa’da Sınırlarötesi Hava Kirliliğinin Takibi ve Değerlendirilmesi İşbirliği Programı (EMEP) çerçevesinde 07.10.1990 tarih ve 20658 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Milletlerarası Anlaşmaya göre Türkiye’deki izleme çalışmalarını yürütmektir.

Salgın Hastalıklar Araştırma Müdürlüğünün Görevleri

-Salgın hastalıkların araştırılmasına yönelik olarak klinik örneklerden her türlü mikrobiyolojik analizleri yapmak ve yeni yöntemler geliştirmek,

-Tababet Uzmanlık Tüzüğü’ne göre mikrobiyoloji ve klinik mikrobiyoloji asistan eğitimi vermek,

- Hizmet içi eğitim vermek,
- Epidemiyolojik ve metodolojik araştırmalar yaparak bilimsel toplantılarda sunmak,
- Ulusal ve uluslararası bilgi alış verişi sağlamak,
- Kaynak sularını mikrobiyolojik yönden ruhsatlandırmak,
- Mikrobiyoloji ve parazitoloji konularında referans, araştırma ve tanı hizmetlerini yürütmek,
- Kültür Koleksiyon Laboratuvarı'nda bakteri ve mantarların izolasyon, identifikasyon (kimliğini belirleme) ve liyofilizasyonunu (dondurularak kurutulmasını) yaparak stoklamaktır.

Virüs Laboratuvarı Şefliği

- Doku kültürü üretmek,
- Doku kültüründe, döletli yumurtada ve deney hayvanlarında virüs izolasyonu ve identifikasyonu yapmak ve antijen saptamak,
- Kanda virüs serolojisi testlerini uygulamak, ithal kan ürünlerinin kontrolünü ve ithal virüs aşılarının potens (kudret) kontrolünü yapmak,
- Araştırma, eğitim ve referans görevini yürütmektir.

Tüberküloz Referans ve Araştırma Laboratuvarları Şefliğinin Görevleri

- Bölge tüberküloz laboratuvarlarının koordinatörlüğünü yürütmek,
- Antibiyogram testini ve ileri tetkikleri yapmak,
- Konularında eğitim, araştırma ve referans hizmetlerini yürütmek,

-Türkiye'deki verem savaş hizmetlerinin geliştirilmesine destek vermek, bu alanda çalışacak insan gücünün hizmet içi eğitimlerini yürütmek,

-Tüberkülozlu hasta takip ve tedavisini yapmak,

-Koruyucu hekimlik hizmeti olarak aşılama ve tarama yapmak ve ilaç dağıtmaktır.

Zehir Araştırmaları Müdürlüğünün Görevleri

-Halk sağlığında ve evlerde kullanılan pestisitlerin ruhsat, ithal ve rutin kontrol analizlerini yapmak,

-Zehirlenme nedeni ile gönderilen biyolojik material, gıda ve su numunelerinde zehirlenme etkeni olan ilaç ve zehirli maddeleri araştırmak ve gıda, su ve biyolojik materyalde pestisit kalıntısı analizlerini yapmak,

-Zehirlenme konu ve vakalarında 7/24 hizmet veren Zehir Danışma Merkezinde Türkiye'nin her yerinden aranabilen ücretsiz telefon hattıyla (5 hat) bilgi vermek,

-Danışmanlık hizmetlerini yürütmek,

-Kimyasal maddelerin sağlığa etkilerini araştırmak,

-Alanında uluslararası faaliyetlere katılmak, düzenlemek ve bilgi alışverişi yapmaktır.

Sağlık Tekâmül Eğitim Müdürlüğünün Görevleri

-Yıllık eğitim programları çerçevesinde, Başkanlık birimleri ile koordineli olarak hizmetiçi eğitim programları hazırlamak ve uygulamak,

-Diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak, halk sağlığına yönelik konferans, panel, kurs ve seminerler düzenlemek,

-Başkanlığın uygun görmesi halinde merkez ve taşra teşkilatı personelinin bilgi ve becerilerini arttırmak üzere çeşitli kurslar açmak,

-Eğitim programlarını, Bakanlığın onayını almayı müteakip, basın ve yayın aracılığıyla duyurmak,

-Seminer ve workshop için kitapçıklar hazırlamak ve halk sağlığına yönelik projeler üretmektir.

Yayın ve Dokümantasyon Müdürlüğünün Görevleri

-Koruyucu halk sağlığı eğitimi ve hizmetiçi eğitim amacıyla, bilimsel nitelikte, basılı ve kamera ürünü yayın çıkarma çalışmalarını yürütmek,

-Bilimsel yayınları temin etmek,

-Bilgi kaynakları ve istatistiksel veriler toplamak, bunları değerlendirmek, işlenmiş bilgi haline getirmek ve dokümantasyonlarını sağlamaktır.

İdarî ve Malî İşler Müdürlüğünün Görevleri

-Bütçe ve yatırım planlarını hazırlamak,

-Araç, gereç ve malzeme alımı yapmak,

-Bakım, onarım, taşıma, temizlik, ısıtma gibi konularda idarî ve malî hizmetleri yürütmektir.

Personel Müdürlüğünün Görevleri

-Merkez Başkanlığı ve Bölge Hıfzıssıhha Enstitüleri personelinin atama, kadro, terfi, emeklilik işlemlerini ve özlük hakları ile diğer hizmetleri yürütmektir.¹²

7.4. BAŞKANLIĞIN PERSONEL DURUMU

Başkanlık (Müessese) ilk kuruluşunda 54 mevcutla (14 uzman ve 40 yardımcı personel) faaliyete başladıktan sonra,¹³ toplam mevcut 1938’de 147’ye,¹⁴ 1973’te 470’e (97 yüksek öğretim mezunu, 208 ilk ve orta öğretim mezunu yardımcı teknik personel ve destek hizmetlerinin yürütülmesi için 165 görevli)¹⁵ ve 1983 yılında 1298’e [858’i merkez, 440’ı taşra teşkilatı (İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır, Samsun, Erzurum ve Antalya Hıfzıssıhha Enstitüsü Müdürlükleri) personeli] çıkmıştır.¹⁶

1992 yılında Başkanlığın toplam personel mevcudu 1473’e [merkezde 907, taşrada (İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır, Samsun, Erzurum ve Antalya Hıfzıssıhha Enstitüsü Müdürlüklerinde) 566 personel] yükselmiştir.¹⁷

Aşağıdaki grafikte bu personelin, merkez ve taşra teşkilatı için ayrı ayrı olmak üzere, öğrenim durumları verilmiştir:

¹²T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Brifing Raporları (1992), (1997), (1998).

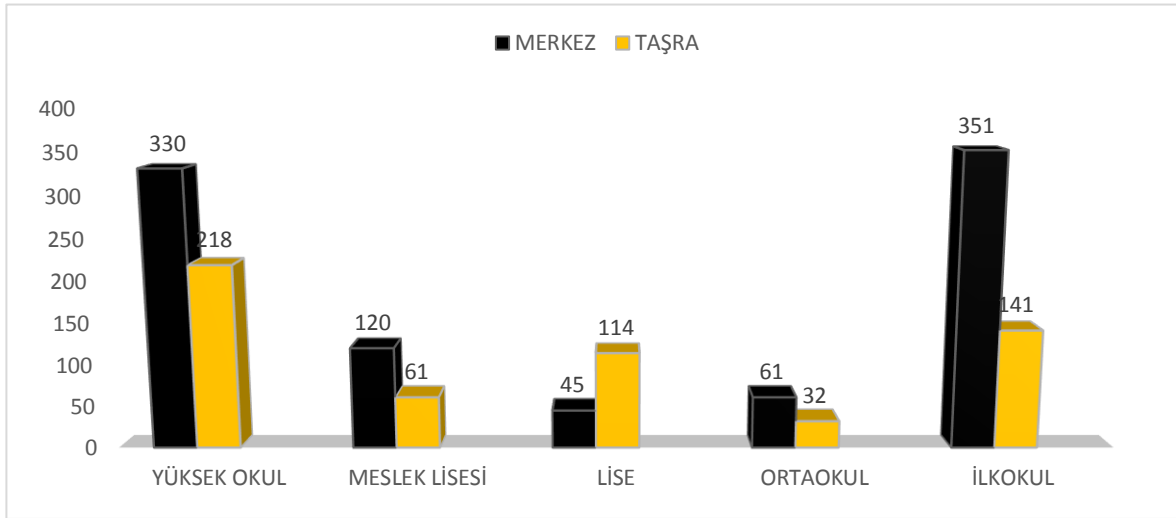
¹³Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl..., s.144.

¹⁴ Tokgöz, a.g.m., s. 22.

¹⁵Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl...,s.145.

¹⁶SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Yayınlanmamış Brifing Raporu, Ocak 1983.

¹⁷Brifing Raporu (1992)...

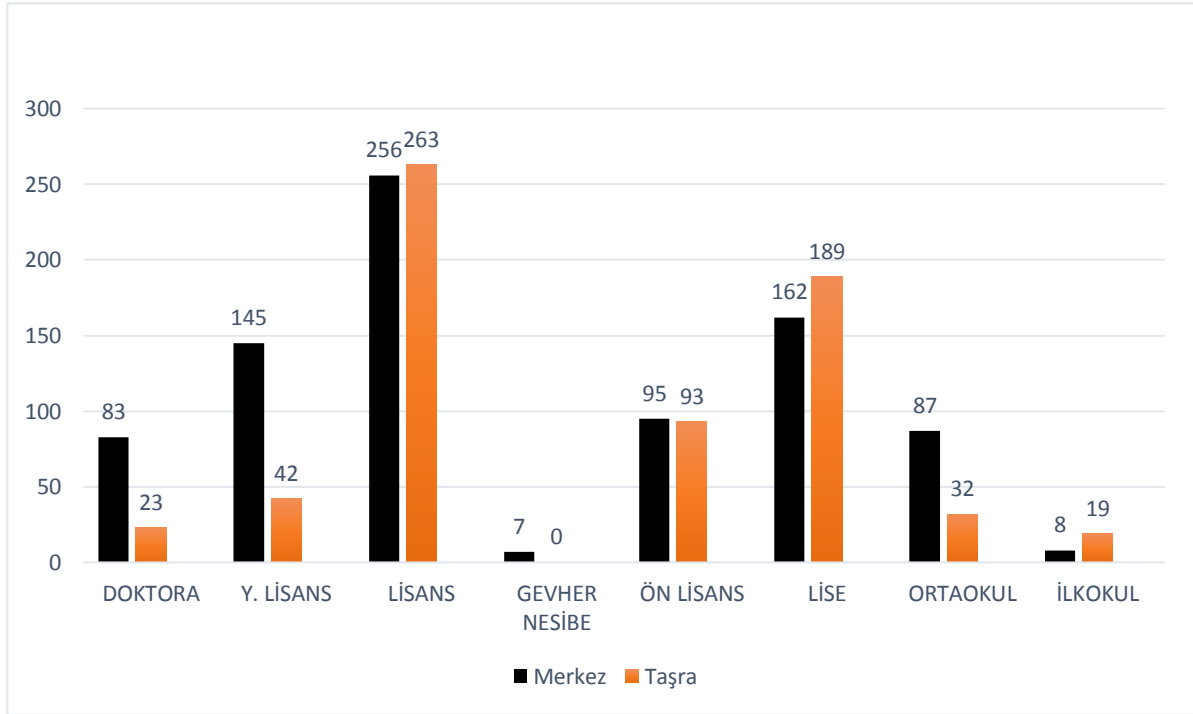
Grafik 1: Başkanlık Personelinin 1992 Yılındaki Öğrenim Durumları¹⁸

Başkanlığın mevcudu 2010 yılında toplam 1610'a çıkmıştır. Bu yıl itibariyle merkezde 949, taşrada faaliyette olan yedi Hıfzıssıhha Enstitüsü Müdürlüğünde ise 661 (Adana'da 101, Antalya'da 87, Diyarbakır'da 63, Erzurum'da 70, İstanbul'da 100, İzmir'de 143 ve Samsun'da 97) personel görev yapıyordu.¹⁹

Aşağıdaki grafikte ise Başkanlık personelinin 2010 yılındaki öğrenim durumları gösterilmiştir. (Bu grafiğe merkezde “*daimi işçi*” ve “*4b sözleşmeli*” statülerinde çalışan toplam 106 personel dâhil değildir.)

¹⁸*Brifing Raporu (1992)...*

¹⁹*Brifing Raporu (2010)...*

Grafik 2: Başkanlık Personelinin 2010 Yılındaki Öğrenim Durumları²⁰

Bu iki grafik beraberce incelendiğinde, 1992 yılında merkez ve taşrada toplam 548 yükseköğretim (ön lisans+lisans) mezunu olduğu, lisansüstü eğitimi olan personel olmadığı görülmektedir. 2010 yılında ise merkez ve taşrada toplam 519 lisans mezunu olmakla birlikte, buna ilave olarak 188 önlisans mezunu (2 yıllık), 7 Gevher Nesibe Enstitüsü mezunu (3 yıllık), 187 yüksek lisans mezunu ve 106 da doktora mezunu olduğu görülmektedir. Başkanlığın 1992 yılı mevcudununun 1473'ten, 2010 yılında küçük bir artışla 1610'a yükseldiği dikkate alındığında, Başkanlık personelinin öğrenim düzeyinin, büyük bir artış gösterdiği açıktır. (2010 yılı öğrenim grafiğine “*daimi işçi*” ve “*4b sözleşmeli*” statülerinde çalışan toplam 106 personelin dâhil edilmemiş olması bu yargıyı daha da güçlendirmektedir.)

²⁰*Brifing Raporu (2010)...*

7.5. BAŞKANLIĞIN HİZMET GELİŞİMİ VE YAPILAN YENİLİKLER

Başkanlığın kapanış sürecindeki hizmet gelişimi ve bu sırada yapılan yenilikler kronolojik olarak aşağıda sıralanmıştır:

1990-Başkanlığın reorganizasyonu projesi başlatılmıştır.

1991-Üretilen aşı ve serumların kalitesinin arttırılması ve üretilmeyen aşılardan ihraç edilebilecek miktarda üretimi projesi Başkanlık tarafından hazırlanıp Devlet Planlama Teşkilatı yatırım programına alınmıştır.

1992-Kan ürünlerinin viral inaktivasyonu başlatılmıştır.

1993-“*Biyolojik ürünlerin kalite kontrollerinin geliştirilmesi ve değerlendirilmesi*” konulu Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) projesi 1996 yılına kadar başarıyla yürütülmüştür.²¹

1994-Personel atama ve ita (ödeme) amirliği yetkisi Bakan onayıyla Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanına verilmiş,²² Dezenfektan Laboratuvarı açılmış ve kan ürünlerinin viral yönden potens (tesir) kontrollerine başlanılmıştır.

1995-Biyolojik Kontrol ve Araştırma Laboratuvarı bağımsız şeflik haline getirilmiş,²³ Başkanlığın statüsü daire başkan yardımcılığı düzeyinden, kurum başkanlığı düzeyine çıkarılmış²⁴ ve Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Disiplin Amirleri Yönetmeliği ile Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Sicil Amirleri Yönetmeliği

²¹Hıfzıssıhha Albümü..., s.14.

²²T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Faaliyet Raporu (1996), s. 5.

²³Hıfzıssıhha Albümü..., s.15.

²⁴T.C. Sağlık Bakanlığı, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Yeniden Yapılanması (Temmuz 1996), Yayınlanmamış Rapor.

çıkarılarak Resmî Gazete’de yayınlanmıştır.²⁵ (9 Haziran 2011’de yürürlükten kaldırılmıştır).²⁶

1995-1996- Refik Saydam Ulusal Sağlık Araştırma Kurumu Kanun Tasarısı hazırlanmış (TBMM’ye sunulup sunulmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır), Başkanlık birimlerine bilgisayar alınarak bir yıl süren işler iki aya indirilmiş, viroloji laboratuvarlarında seroloji, ELISA ve immunoblottin testleri yapılmaya başlanmış, Biyolojik Kontrol ve Araştırma Laboratuvarı Şefliği bünyesinde saf Hıfzıssıhha ırkı fare yetiştirilmiş, Zehir Araştırma Müdürlüğü DSÖ’nün Kimyasal Güvenilirlik Merkezi olarak kabul edilmiş, benzidin ve benzidinden üretilen kanserojen tekstil boyalarının kullanılmasının yasaklanmasına yönelik çalışmalar yapılarak Türkiye’nin Avrupa pazarında zarara uğratılması önlenmiş²⁷ ve Avrupa’da Sınırlar Ötesi Hava Kirliliğinin Takibi ve Değerlendirilmesi İşbirliği Programı (EMEP) çerçevesinde Alman Teknik İşbirliği Kurumu (GTZ) işbirliği ile yürütülmekte olan proje kapsamında Çubuk II Barajı’nda bir hava kirliliği ölçüm istasyonu kurularak faaliyete geçirilmiştir.²⁸

1997-Tüberküloz Referans Laboratuvarına P3 biyogüvenlik düzeyi kazandırılmış, JICA ile birlikte, Türkiye’de enfeksiyon hastalıklarının önlenmesine yönelik ortak proje başlatılmıştır.²⁹

1999-Aşı üretim tesisleri kapatılmıştır.³⁰

²⁵T.C. Resmî Gazete, 12.01.1995,Sayı: 22169, s.36-38. Bu iki yönetmeliğin metinleri için bkz. Gös. Yer.

²⁶ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110609-6.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

²⁷T.C. Sağlık Bakanlığı, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Yeniden Yapılanması (Temmuz 1996), Yayınlanmamış Rapor.

²⁸T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Faaliyet Raporu (1996), s. 7.

²⁹Hıfzıssıhha Albümü..., s. 15.

³⁰<https://www.medimagazin.com.tr/medimagazin/tr-hifzissihha-asi-uretiminde-gec-kaldi-676-217-1523.html> (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

2000-Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Atama ve Görevde Yükselme Yönetmeliği çıkarılarak Resmî Gazete’de yayınlanmıştır.³¹ (28 Mayıs 2013 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır).³²

2001-Antijen-antiserum Üretim ve Araştırma Laboratuvarı ayrı bir şeflik haline getirilmiştir.

2002-Viroloji Laboratuvar Şefliği bünyesindeki Polio Laboratuvarı ve Hücre Kültürü ve Enterovirüs Laboratuvarı DSÖ tarafından akredite edilmiş, 1997’de başlayan ve beş yıl süren JICA Projesi sonuçlanmıştır.

2003-Hıfzıssıhha Mektebi yeniden açılmıştır.³³

2004-Başkanlıkta Kalite Yönetim Birimi kurulmuş, bu kapsamda merkezde ve taşra teşkilatında birim kalite temsilcileri ve ekipleri oluşturulmuş, bunlara ISO 9001 ve ISO 17025 temel dokümantasyon ve iç tetkik eğitimleri aldırılmaya ve ISO 9001:2000 standardının öngördüğü belgeler hazırlanmaya başlanılmıştır.³⁴

2006- Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Merkez ve Taşra Teşkilatında Görevli Personele Döner Sermaye Gelirlerinden Ek Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik çıkarılarak Resmî Gazete’de yayınlanmıştır.³⁵ (28 Mayıs 2013 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır).³⁶

³¹T.C. Resmî Gazete, 07.03.2000, Sayı: 23986, s. 44-54. Bu yönetmeliğin metni için bkz. Gös. Yer. Ayrıca 30 Ekim 2005’te Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Personeli Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Yönetmeliği Resmî Gazete’de yayınlanmıştır. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/10/20051030-9.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

³² <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130528-9.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

³³*Hıfzıssıhha Albümü...*, ss. 14-15; <http://www.floradergisi.org/getFileContent.asp?op=html> (Erişim Tarihi: 21.11.2020).

³⁴ Mustafa Ertek, “Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı”, *Klinik Gelişim*, Yıl: 2007, Cilt: 20, Sayı: 4, s.155.

³⁵ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060608-2.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020). Bu yönetmeliğin metni için bkz. gös. yer.

³⁶ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130528.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

2007-Başkanlık ISO 9001:2000 belgesi almaya hak kazanmıştır.³⁷

2009-Su kalitesi, biyosidal (kimyasal veya biyolojik açıdan herhangi bir zararlı organizma üzerinde kontrol edici etki gösteren veya hareketini kısıtlayan) ürünler ve kuş gribi alanlarında hizmet verecek Halk Sağlığı Araştırma ve Tüketici Sağlığı Laboratuvarları açılmıştır. (AB 12,85 Milyon euro destek vermiştir).³⁸

7.6. BAŞKANLIĞIN ÖNEMLİ FAALİYETLERİ

7.6.1. Üretim, Kontrol ve Analiz Faaliyetleri

Başkanlığın bu faaliyetlerine yönelik ulaşılabilen bilgiler şunlardır: (Aşağıda yalnız üç yıla ait faaliyet istatistiklerinin verilmesi diğer yıllarda bu faaliyetlerin olmadığı şekilde anlaşılmalı, belli zaman aralıklarıyla verilen bu istatistikler bir örneklem olarak kabul edilmelidir.)

1993 yılında; Türkiye'nin 6 milyon dozluk tetanoz aşısı ihtiyacının 3,5 milyon dozu, 8 milyon dozluk difteri-boğmaca-tetanoz karma aşısı ihtiyacının 2 milyon dozu ve 10.000 şişelik gazlı gangren serumu ihtiyacının 2.000 şişesi üretilebilmiş, kalan miktarlar dışarıdan ithal edilmiştir. Aynı yıl, ayrıca, ülke ihtiyacının tamamını karşılayacak düzeyde şu aşı, serum, antijen ve küçük deney hayvanı şu miktarlarda üretilmiştir: 2 milyon doz difteri-tetanoz karma aşısı, 1 milyon doz kuduz aşısı (semple usulüyle), 50.000 ampul 1.500 IU tetanoz serumu, 30.000 ampul 5.000 IU tetanoz serumu, 3.000 ampul 3.000 IU difteri serumu, 1.000 ampul 10.000 IU difteri serumu, 40.000 ampul akrep serumu, 2.000 şişe kuduz serumu, 100 şişe normal at serumu, 3.500 şişe antijen, 1.000 şişe aglutinan serum, 50 şişe presipitan serum ve 26.000 adet çeşitli cinslerde küçük deney hayvanı üretilmiştir.³⁹ (Bu yılın kontrol ve analiz istatistiklerine ulaşamamıştır.)

³⁷ Ertek, a.g.m., s. 155.

³⁸ <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/ab-halk-sagligi-icin-refik-saydam-hifzissihha-merkezini-destekliyor-5517> (Erişim Tarihi: 21.11.2020).

³⁹ *Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Çalışma Programı(1993).*

1998 yılında; 512.500 doz BCG aşısı, 1 milyon doz difteri (bulk) aşısı, 700.000 doz boğmaca (bulk) aşısı, 35.050 ampul akrep serumu, 40 şişe normal at serumu, 2.230 şişe kuduz serumu, 420 şişe şarbon serumu, 33.200 ampul 1.500 IU tetanoz serumu, 520 ampul 3.000 IU difteri serumu, 660 ampul 10.000 IU difteri serumu, 7.845 adet küçük deney hayvanı (235 adet tavşan, 2.530 adet kobay, 4.000 adet fare ve 1.080 adet sıçan), 2.163 ml antiserum, 171 ml aglutinan serum, 276.000 ml antijen (43.500 ml TH antijeni, 35.000 ml BH antijeni, 15.000 ml PTA antijeni, 66.500 ml TO antijeni, 51.000 ml BO antijeni, 65.000 ml brusella antijeni) üretilmiştir.⁴⁰

1998 yılındaki kontrol ve analiz faaliyetleri kapsamında, 2.067 adet aşı, serum ve diğer biyolojik ürün, 20.750 adet ilaç, 214 adet kan ürünü, 3.515 gıda ve katkı maddesi numunesi, 790 adet kozmetik numunesi kontrol edilmiş, çevre sağlığı ile ilgili 12.825 adet kontrol yapılmış ve 30.690 adet hematolojik, 23.693 adet bakteriyolojik ve serolojik, 31.893 adet virolojik, 62.518 adet biyokimyasal, 2.613 adet hormonal, 30 adet tüberküloz üzerine, 64 adet AIDS doğrulama üzerine, 4.482 adet de zehir araştırması üzerine analiz yapılmıştır.⁴¹

2006 yılında ise; 52.460 ampul akrep serumu, 3.175 ampul 3.000 IU difteri serumu, 48 şişe normal at serumu, 24.840 ampul 1500 IU tetanoz serumu, 24.250 adet küçük deney hayvanı (575 adet tavşan, 2.111 adet kobay, 12.560 adet fare, 1.352 adet sıçan ve 7.652 adet SPF fare) 5.039 ml antiserum, 274.000 ml antijen (9.200 ml boyalı antijen ve 264.800 ml boyasız antijen) üretilmiştir.⁴² (Bu yılın kontrol ve analiz istatistiklerine ulaşamamıştır.)

Bu üç farklı yıla ait istatistikler, 1978-1982 üretimiyle ilgili olarak bir önceki bölümde **Tablo 4**'te verilen istatistiklerle beraberce incelendiğinde 1993 yılı itibarıyla 1978-1982 döneminde üretilen birçok aşının üretiminin durdurulduğu, 2006 yılı istatistiklerinde ise aşı üretiminin yer almadığı (aşı üretim tesisleri 1999'da kapatılmıştır⁴³), bu yıldaki

⁴⁰T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Briefing Raporu (1999).

⁴¹ Gös. Yer.

⁴² Ertek, a.g.m.,s. 153.

⁴³<https://www.medimagazin.com.tr/medimagazin/tr-hifzissihha-asi-uretiminde-gec-kaldi-676-217-1523.html> (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

üretim dörd çeşit serum ile antijen, antiserum ve küçük deney hayvanlarından ibaret olduğu görülmektedir.

7.6.2. Eğitim ve Danışmanlık Faaliyetleri

Başkanlık personelinin 1990'lı yıllarda hazırladığı brifing raporlarından anlaşıldığına göre, Başkanlık hizmet öncesi, hizmet içi, halk sağlığı ve uzmanlık eğitimlerini vermenin yanısıra, eğitici ve tanıtıcı mahiyette birçok seminer, konferans ve toplantı düzenlemiş, bilimsel süreli yayını olan Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisini yayımlamaya devam etmiş, birçok kitap, makale, tez, rapor vb. yayınlamış ve bir yandan da danışmanlık faaliyetleri kapsamında, 7/24 ücretsiz olarak telefonla zehir danışma hizmeti vermiştir.

Bu faaliyetlerin niceliğiyle ilgili genel bir fikir vermesi açısından 1995 yılındaki eğitim ve danışmanlık faaliyetleri ele alınacak olursa, Başkanlıkta 1995 yılında;

-86 üniversite, 86 lise dengi meslek okulu öğrencisi olmak üzere 172 öğrenciye hizmet öncesi eğitim,

-Bölge hıfzıssıhha enstitü müdürlükleri, il halk sağlığı laboratuvarları, hastaneler ve diğer sağlık kurumlarından 16 personele hizmet içi eğitim (ayrıca Başkanlık'tan 40 personele bilgisayar kursu verilmiştir),

-Tababet Uzmanlık Tüzüğü'ne göre mikrobiyoloji ve klinik mikrobiyoloji eğitimi (1995 yılında bu alanlarda uzman olan asistan sayısı dört, yine bu yıl itibarıyla asistanlık eğitimine devam etmekte olan uzman sayısı 13'tü),

-Çeşitli devlet kurumlarından 950 personele; Adana, Ankara, Bolu ve Samsun illerinde bulunan 30 liseden 3000 kız öğrenciye; Ankara Çocuk Islah Evi'nden 120 hükümlüye ve 20 Islah Evi görevlisine halk sağlığı eğitimi verilmiş;

- Altı adet seminer, yedi adet konferans, iki adet uluslararası toplantı, bir adet workshop yapılmış,

-Sekiz adet makale, sekiz adet tez ve üç adet kitap yayınlanmış,

-9.984 başvuruya zehir danışma hizmeti verilmiştir. ⁴⁴

7.7. BAŞKANLIĞIN SORUNLARI

Başkanlık tarafından 1991 yılında hazırlanan brifing raporunda Başkanlığın sorunları ortaya konulmuştur. Her ne kadar bu sorunlardan küçük bir kısmı sonraki yıllarda çözülsede Başkanlığın sonraki yıllarda hazırladığı brifing raporlarından anlaşıldığı üzere, sorunların büyük çoğunluğu çözülememiş ve Başkanlığın sonraki yıllarda kapatılacağına bir habercisi olmuştur. Bu nedenle 1991 yılında ortaya konulan aşağıdaki sorunların burada ele alınması, Başkanlığın kapatılmasının uzun bir süreç sonucunda meydana geldiğinin ve bu kapatma kararının sadece ideolojik temelli anlık bir karar olmadığını anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

7.7.1. Yönetsel Sorunlar

Yönetsel sorunlar şunlardır:

1. Başkanlığın Statüsünün Düşük Olması: 1983 yılında 181 sayılı KHK'nın çıkışından sonra Başkanlık Bakanlık nezdinde eski statüsünü dahi koruyamamış, bir genel müdürlüğe bağlı daire başkanlığı gibi değerlendirilmeye başlanmıştır. 1991 yılında Talim Terbiye Kurulu Başkanı, Atom Enerjisi Kurulu Başkanı, Devlet Personel Başkanı ve Diyanet İşleri Başkanı 3900 ek göstergeden, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı, Atatürk Dil ve Tarih Kurumu Başkanı ve Kamu Ortaklığı Başkanı 3600 ek göstergeden, genel müdürler 2900 ek göstergeden maaş alırken, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanı 2100 ek göstergeden maaş alıyordu. Bu durumda "*Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanı*" olarak atanan bir hekim kendi mesleki özlük haklarını bile kaybediyordu. Aynı durum başkan yardımcıları ve

⁴⁴T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Faaliyet Raporu (1996), s. 9-22.

birçok sorumluluk yüklenen diğer personel için de geçerliydi. [Yukarıda Başkanlığın hizmet gelişiminde belirtildiği üzere, 1995 yılında Başkanlığın statüsü, daire başkan yardımcılığı (daire başkanlığı değil) düzeyinden, kurum başkanlığı düzeyine çıkarılmıştır.⁴⁵]

2. Başkanlığın Üst Yönetim Kadrosunun Sayısal Yetersizliği: 1991 yılı itibarıyla, Başkanlığın üst yönetim kadrosu bir başkan ve iki başkan yardımcısından oluşuyordu. Başkan, hemen hemen her gün gelen üst yönetim ve diğer ziyaretçilerle meşgul olmak zorunda kalıyor, mecburen gerek Başkanlık ve Bakanlıktaki, gerekse diğer kuruluşlardaki toplantılara katılıyor, bu nedenle de rutin işlere ayıracak zaman bulamıyordu. İki başkan yardımcısı ise Başkanlığa vatandaşlardan gelen günde ortalama 100 adet telefon çağrısına cevap veriyor, şahsi müracaatlarla ilgileniyor, her gün Başkanlığa gelen birçok evrağı okuyarak ilgili birime yönlendiriyor ve birimlerin diğer kurumlara ve şahıslara gönderilmek üzere hazırladığı birçok teknik rapor ve resmî yazıyı zaman baskısı altında denetliyordu. Ayrıca bir de personelin yönetimi, talepleri ve problemleri konusu vardı. (Başkan yardımcısı sayısı 2010 yılında dörde kadar yükselmiştir.⁴⁶)

3. Sık Sık Başkan Değiştirilmesi: 1982-1991 arasındaki dokuz yılda 14 başkan değiştirilmesi, bu başkanların çoğunun vekâleten atanması ve kurumu tanıyincaya kadar görevden ayrılmaları Başkanlıkta köklü iş ve değişimlerin yapılmasına engel olmuştur.

4. Müdürlüklerin Yapısından Kaynaklı Yönetimsel Sorunlar: Birim müdürlüklerinin yönetici kadrosunda bir müdür ve bir müdür yardımcısı bulunuyordu. Mevcut teşkilat yapısında müdür yardımcılarının nitelikleri belirlenmediğinden, Başkanlığın çoğu teknik müdürlüklerinde teknik vasfı olmayan kişiler müdür yardımcısı olarak atanmıştı. Bunun neticesinde bu müdür yardımcılarında görev verilmiyor ve bunların boş kalması müdürlük içinde huzursuzluk yaratıyordu. Ayrıca müdürlükler bünyesindeki şefliklere şef olarak, Başkanlığın görüşü alınmadan, sağlık hizmetleri sınıfından personel atanmasına yönelik bir teamül oluşturulduğu için, teknik hizmetler sınıfından yetişmiş personelin şef

⁴⁵T.C. Sağlık Bakanlığı, Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığının Yeniden Yapılanması (Temmuz 1996), Yayınlanmamış Rapor.

⁴⁶Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı 2010 Yılı İlk Altı Aylık Faaliyetleri ve 2010-14 Hedefleri, Yayınlanmamış Brifing (2010).

olarak ataması yapılamıyordu. Bunun sonucunda biyolog veya kimyager olarak göreve başlayan bir personel, emekliliğe hak kazandığı tarihte bile biyolog ya da kimyager olmanın ötesine geçemiyordu.

5. Görev Dağılımının Adaletli Yapılamaması: Bu nedenle Başkanlığın yükünü belli başlı kişiler çekiyor, boş oturan personelle ilgili 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu dolayısıyla kolay kolay herhangi ciddi bir işlem yapılamıyordu.

6. Yabancı Ünitelerin Başkanlık Binalarına Yerleştirilmesinden Kaynaklı Yönetsel Sorunlar: Başkanlığın hizmet binalarında SSYB'ye bağlı Gevher Nesibe Sağlık Eğitimi Enstitüsü, Halk Sağlığı Laboratuvarı, Ana Çocuk Sağlığı Merkezi vb. kuruluşların bulunması idarî açıdan, güvenlik açısından ve yerleşim yönünden sorunlar yaratıyordu. En büyük sorun idarî açıdan yaşananıydı. Zira bu birimlere giren çıkan belirlenemediğinden yönetim birliği ve etkinliği sağlanamıyordu. Bunun yanı sıra, SSYB personeline ait özel taşıtların Başkanlık bahçesinde park ettirilmesi de güvenliğin yeterince kontrol altına alınamamasına sebep oluyordu.

7. İdarî ve Malî İşler Müdürlüğünün İdarî Konularda Başkanlığa Destek Verememesi: Bu müdürlük personel eksikliği nedeniyle sadece malî konulara eğilebiliyor, idarî konularda herhangi bir etkinlik gösteremiyordu. Atölye kaloriferhane, kreş, bahçe işleri, sevkiyat, genel evrak, garaj, teknik büro, Serum Çiftliği vb. üniteler doğrudan Başkanlık makamına bağlı olarak çalışıyor, bu da makamın yönetsel yükünü arttırıyor ve denetimde boşluklar doğuruyordu.

8. Uzmanlık Konusundan Doğan Yönetsel Sorunlar: Başkanlıkta lisan bilen, yüksek tahsilli, konusunda yıllarca çalışarak uzmanlaşmış, ancak çalıştığı konular Tababet Uzmanlık Tüzüğü'nde yer almadığı için "*uzman*" unvanını alamamış bir grup vardı. Bir de üniversiteden mezun olur olmaz, konusunda tecrübe kazanmadan, çalıştığı konunun dışında da olsa, sırf yüksek lisans ve doktora yaptığı için "*uzman*" unvanını elde eden ikinci grup vardı. Bu iki grup arasında yönetsel sorunlar yaşanıyordu.

7.7.2. Teknik Sorunlar

Teknik sorunlar şunlardı:

1. Yönetmel ve malî sorunlar nedeniyle gelişen teknolojinin gerektirdiği cihazların satın alınamaması,
2. Sarf malzemelerinin zamanında temin edilememesi (bir kimyasal maddenin temin edilememesi aşî üretiminin aylarca durmasına neden oluyordu),
3. Ülkede yeterli servis personelinin bulunmaması nedeniyle, cihazların bakım-onarım hizmetlerinin gecikmesi veya yapılamaması (örneğin; yıllarca süren bir çaba sonucu alınan, milyonlarca dolar tutarındaki hava kirliliği gezici ölçüm aracı, 1991 itibarıyla yıllardan beri onarımı yapılamadığı için, çürümeye terk edilmiş halde beklemekteydi),
4. Yeni sağlık sorunlarının (AIDS hastalığı, Çernobil Faciası, vb.) gerektirdiği cihaz, malzeme ve diğer ihtiyaçların zamanında temin edilememesi,
5. 1930'larda inşa edilen binaların eski olması ve laboratuvarların ihtiyaçlara cevap veremeyecek duruma gelmesi,
6. Yabancı ünitelerin Başkanlık binalarına yerleştirilmesinin bir çok özel çalışma sahasında kontaminasyona sebep olması ve bu ünitelerin hatalı yerleşimleri nedeniyle yeni laboratuvarların açılmasını engellemesi,
7. Laboratuvar hizmetleri ve saha hizmetleri arasında koordinasyon sağlanamaması nedeniyle bazı numunelerde yığılmalar olurken, bazı numunelerden örnek alınamaması sonucunda laboratuvarlarda hizmetin verimli bir şekilde yürütülememesi,
8. Son yıllarda (1991 öncesindeki yıllar kastediliyor) aşî üretiminin özel sektöre devredilmesi veya müşterek olarak yapılmasıyla ilgili çalışmaların yarattığı belirsizlik nedeniyle aşî üretim ünitelerine yatırım yapılmasının zaman zaman geri bırakılması,

9. Başkanlığa yapılacak personel atamalarında Başkanlığın hiçbir karar yetkisinin bulunmaması nedeniyle, görevin gerektirdiği kriterlere bakılmadan atama yapılması, bunun da diğer kalifiye personeli ve iş akışını olumsuz yönde etkilemesi, (Yukarıda Başkanlığın hizmet gelişiminde belirtildiği üzere, 1994 yılında Personel atama ve ita (ödeme) amirliği yetkisi Bakan onayıyla Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanına verilmiştir⁴⁷),

10. Başkanlığın görev, yetki ve sorumluluklarının net bir şekilde belirlenmemesi,

11. Yurtdışı görevlendirmelerin azlığı veya olmayışı nedeniyle bilimsel gelişmelerin yerinde izlenememesi ve yurtdışındaki çalışma sistemi hakkında tecrübe kazanılmayarak içe kapanılması,

12. Kütüphanenin güncelliğini kaybetmesi ve bilgi iletişim sisteminin olmayışı,

7.7.3. Malî Sorunlar

Başkanlıkta yürütülen tüm hizmetlere ait harcamalar döner semaye gelirleri ve bütçe ödenekleri tarafından karşılanıyordu. Şu iki nedenden dolayı bu gelirler yetersiz kalıyordu:

1. Döner sermaye gelirini Bakanlık tarafından belirlenen fiyat cetvellerine göre yapılan hizmet satışları oluşturuyordu. Fiyat cetvellerindeki rakamlar, Bakanlık tarafından hemen güncellenemediği için, enflasyonist ortamda kısa süre içerisinde maliyetleri bile karşılayamayacak hale geliyordu. Böylece zarar ediliyor ve hizmetlerin maliyetleri zaten kısıtlı olan bütçe ödeneklerinden karşılanmak zorunda kalınıyordu.

2. Verilen bütçe ödenekleri çok düşük ve ihtiyaçları karşılamaktan uzaktı. Bu nedenle de aşı ve serum üretiminde yeni teknoloji ile üretim için gerekli yatırım yapılamıyordu. Üretimin kesintiye uğramaması için ancak cihazların onarımları yaptırılabilirdi. Başkanlık birimlerinin ihtiyacı olan makine ve teçhizata ait acil ihtiyaçların tutarı 1991 yılında sadece

⁴⁷T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Faaliyet Raporu (1996), s. 5.

Merkez için 27,5 milyar lira olduğu halde, aynı yıl Başkanlığa bütçe ödeneği olarak (taşradaki yedi bölge hıfzıssıhha enstitüsünün bütçe ödenekleri de dahil olmak üzere) 7,5 milyar lira verilmiştir.⁴⁸

7.8. BAŞKANLIĞIN KAPATILIŞI

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı, buraya kadar anlatılan görev ve faaliyetlerini, büyük çoğunluğu çözülemeyen yukarıda bahsedilen sorunların gölgesinde, 2011 yılına kadar kesintisiz olarak sürdürmüştür. Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere, 2 Kasım 2011 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanan 663 nolu KHK’nın 26’ncı maddesiyle Sağlık Bakanlığı bünyesinde Türkiye Halk Sağlığı Kurumu kurulmuş ve Başkanlık, bu kuruma bağlı alt kuruluşlardan birisi haline getirilmiştir.⁴⁹ Bu haliyle, Cumhuriyet tarihi boyunca, doğrudan Sağlık Bakanlığı’na bağlı başlı başına bir kurum iken; 2011 yılında, Bakanlığın bir kurumuna bağlı alt bir kurum haline getirilmiş, görevleri de yine kendisi gibi alt kurum olan, diğer kurumlar arasında paylaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, Sağlık Bakanlığı hiyerarşisindeki konumu en alt düzeye indirgenmiş; eski görev ve faaliyet alanları diğer kurumlara dağıtılarak daraltılmıştır. Faaliyetlerin çapı ve önemi de bu daralmayla birlikte azalarak, küçük bir alana münhasır kalmıştır.

Yaklaşık altı yıl sonra 25 Ağustos 2017 tarihinde Halk Sağlığı Kurumu kapatılarak, yerine Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü kurulmuştur.⁵⁰ Bu müdürlüğün teşkilat yapısında artık Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı yer almamıştır.⁵¹ Böylece Başkanlık kanunen 25 Ağustos 2017 tarihinde dolaylı yoldan kapatılmıştır.

⁴⁸T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayınlanmamış Brifing Raporu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri (1991).

⁴⁹T.C. Resmî Gazete, 02.11.2011, Sayı: 28103, KHK/663.

⁵⁰T.C. Resmî Gazete, 25.08.2017, Sayı: 30165, KHK/694, s.102.

⁵¹ <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kurumsal/organizasyon-yapisi.html> (Erişim Tarihi: 02.11.2020).

7.9. DEĞERLENDİRME

Başkanlığın teşkilat yapısının bir önceki bölümde değinilen genişleme eğilimi, yukarıda bahsi geçen yönetsel, teknik ve malî sorunlara rağmen, 1990'lar sonrasında da (daha düşük seviyede olmakla birlikte) devam etmiştir. Kanaatimize göre, temelde ekonomik olmak üzere, birçok sorunla boğuşan Başkanlık, bazı görev ve sorumluluklarını başka kurumlara devrederek teşkilat yapısını daraltma yoluna gitmiş olsaydı, bu sorunlarla daha rahat başa çıkabilme şansına sahip olacaktı.

Bununla beraber, Başkanlığın en temel görevi olan aşı üretiminin (siyasi otoritelerin aşılırları ithalat ya da özel şirketler yoluyla temin etme yoluna gitmesi nedeniyle) azaldığı ve kademeli olarak durduğu bir ortamda, Başkanlığın teşkilat yapısını daraltmayarak en azından diğer alanlarda işlevselliğini devam ettirmeye ve kapatılmayı mümkün olduğu kadar geciktirmeye çalıştığı da değerlendirilmektedir.

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE TEKLİFLER

Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık teşkilatının mimarı Dr. Refik Saydam, ülkenin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisine verdiği tam desteği en iyi şekilde kullanarak, Osmanlı Devleti'nden ve öncesinden miras kalan temeller üzerine, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ülkenin bugünlere kadar bazı rötuşlarla devam edecek olan sağlık teşkilatını kurmuştur. Bu teşkilatın koruyucu sağlık hizmetleri alanındaki en önemli kurumu “*Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi*” adıyla kurulan Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığıdır.

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının kuruluşu, o yıllarda Türkiye için hayati öneme sahip bir meseleydi. Zira ülke insanının önemli bir bölümü salgın hastalıkların pençesinde ölüm-kalım mücadelesi veriyordu. (Mesela sıtma hastalığının görülme sıklığı bazı vilayetlerde % 90'lara kadar yükselmmişti.) Ülkenin malî ve ekonomik durumu ise yaşanan savaşlar nedeniyle kötü bir durumdaydı. Bu ortamda, ülke yöneticileri, hem sınırlı kaynaklardan önemli miktarları sarf etme hem de kaynakların yetmediği noktada dış yardımlardan istifade ederek dünyanın gelişmiş ülkelerinde görülebilecek düzeyde modern bir kurum oluşturma yoluna gitmişlerdir.

Zaman içerisinde, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının etkili çalışmaları, dünyada sağlık alanındaki olumlu gelişmeler ve özellikle de Dr. Refik Saydam ve ardıllarının koruyucu sağlık alanındaki yoğun çabaları neticesinde, Türkiye'de salgın hastalıkların yaygınlığı, dünya çapında olduğu gibi, sürekli düşüş eğilimi göstermiş ve sonuçta önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde azalmıştır. Salgın hastalıkların yaygınlığındaki bu sürekli düşüş eğiliminin, konunun siyasi iktidarlar nezdindeki öncelik derecesinin de sürekli arka sıralara atılmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Bunun sonucunda, 89 yıllık bir kurum olan Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı tam manasıyla kurumsal bir yapı oluşturamamış ve çalışmanın son bölümünde

ayrıntısıyla değinilmiş olan bir takım idarî, teknik ve malî sorunlar yaşamıştır. Nitekim, daha önce de belirtildiği üzere, (Başkanlık 1928 yılında, Başkanlığa bağlı Hıfzıssıhha Mektebi 1936 yılında kurulmuş olmasına rağmen), Hıfzıssıhha Mektebine ait hizmet yönetmeliği 1964 yılına, Başkanlığın hizmet yönetmeliği ise 1982 yılına kadar çıkarılamamıştır.

Özellikle ekonomide liberalleşmenin başladığı 1980'lerden itibaren Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının bütçe ödenekleri iyice kısılmış, Başkanlık birimlerinin ihtiyacı olan birçok makine ve teçhizat alınmamış ya da modernize edilmemiş ve en önemlisi Başkanlığın en temel görevi olan aşı üretimi desteklenmeyerek bu aşular ithal edilmiş ya da özel şirketlerden temin edilmiştir. 1983 yılında Başkanlığa bağlı Hıfzıssıhha Mektebinin kapatılması da yine bu politika doğrultusunda alınmış bir karardır.

1980'lerden itibaren azaltılmaya başlamış olan aşı üretimi 1999'da Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı aşı üretim tesislerinin kapatılmasıyla birlikte tamamen durdurulmuş ve dünyaya aşı ihraç eden Türkiye (mesela 1937 yılında kolera salgınına maruz kalan Çin'e ve 1948 yılında aynı salgından muzdarip olan Mısır'a Türk Kızılayı aracılığıyla Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı tarafından üretilen kolera aşuları gönderilmiştir), aşı ithal eden bir duruma gelmiştir.

2011 yılında ise en kritik ve temel işlevi olan aşı üretme özelliğini 1999 yılında kaybetmiş olan Başkanlık, önce Bakanlığa bağlı kurulan bir kurumun (Türkiye Halk Sağlığı Kurumunun) alt kurumu haline getirilmiş, 2017 yılında ise bu kurumun adı değiştirilerek yeni bir kuruma dönüştürülmüş (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü), ancak bu yeni kurumun teşkilat yapısından Başkanlık kaldırılarak, 89 yıllık Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı dolaylı yoldan kapatılmıştır.

Başkanlığın kapatılmasında, Türkiye'de ve dünyada bulaşıcı hastalıkların azalmasının siyasi iktidarlar nazarında Başkanlığın yaşadığı yukarıda bahsedilen önem azalışına ilave olarak şu iki nedenin de etkisinin olduğu düşünülmektedir:

Öncelikle; Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının kullandığı makine ve teçhizat Türkiye’de üretilmediği ve dünyayla rekabet açısından bu makine ve teçhizatın sürekli en modern olanlarıyla değiştirilmesi ya da tadil edilmesi gerektiği için, bu durumun Türk ekonomisine büyük bir yük getirdiği açıktır. (Ancak 2020’li yıllar itibarıyla Türkiye’nin çok da zorlanmadan konuyla ilgili her türlü makine ve teçhizatı üretebilecek bir seviyeyi yakaladığı düşünülmektedir.)

İkinci olarak da; Başkanlığın bir Devlet kurumu olmasının ve bu durumun Devletçe idare edilen büyük bir ekonomik faaliyeti gerektirmesinin, kapatılma sürecinde Türkiye’de ve dünyada gittikçe güç kazanan liberalist politikalara aykırı olmasının Başkanlığın kapatılmasına neden olduğu değerlendirilmektedir.

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının yukarıda sıralanan olası kapatılma nedenlerinin kendi içlerinde tutarlı olduğu düşünülmektedir. Ancak, 1 Aralık 2019 tarihinde Çin’in Vuhan şehrinde ortaya çıktıktan sonra bütün dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını nedeniyle, Türkiye’de koruyucu sağlık hizmetlerinin yeniden ciddi bir şekilde ele alınması gerektiği aşikârdır. Bu kapsamda şu iki tedbirin alınabileceği düşünülmektedir:

Birinci olarak; en son liberalist politikalarla uyumlu bir şekilde, halen aşı üretmekte olan “*yerli ve milli*” özel kuruluşların daha fazla desteklenmesinin gerekli olduğu kanaati taşınmaktadır. Bu özel kuruluşların sadece COVID-19 aşısı değil, salgın potansiyeli olan bütün aşıları üretecek şekilde desteklenmesi Türkiye’yi sağlık gibi hayati bir konuda dışa bağımlılıktan kurtaracaktır. Kendi gemilerini, hava araçlarını, muhabere cihazlarını, silahlarını vb. birçok araç, cihaz ve malzemeyi üretme kabiliyeti olan bir ülkenin, istenildiği takdirde, gerekli her türlü aşığı üretebileceği ve bunları da ihraç ederek ekonomisini güçlendirebileceği değerlendirilmektedir. Bu sayede Türkiye’nin ileride ithal edilen aşılar yoluyla biyolojik taaruzlara maruz kalması, ya da bu olmasa bile, dış ticaret açığının büyümesi de engellenecektir.

İkinci olarak; Başkanlıkla beraber kapatılan Hıfzıssıhha Mektebinin aynı şekilde tekrar açılmasından ziyade, (önceden beri verilen kanun tasarılarıyla kurulmaya çalışılan)

yepyeni bir halk sağlığı akademisinin kurulmasının bu safhada daha faydalı olacağı g6r6ş6 taşınmaktadır.

ř6yle ki; T6rkiye’de halk sağlığı uzmanlığı eğitiminin şu an yapıldığı gibi 6eşitli tıp fak6lteleri b6nyelerinde değil de kurulacak bu halk sağlığı akademisinde verilmesinin, (6zellikle de COVID-19 Pandemi S6recinin yařandđđı şu g6nlerde) bir6ok hayatı kurtaracağına inanılmaktadır. 66nk6 koruyucu hekimlik sahasındaki 6alışma y6ntemleri tedavi hekimliği y6ntemlerinden farklıdır ve halk sağlığı branşı tıptaki diğer bir6ok branştan farklı olarak multi-disipliner bir yapıya sahiptir. Tıp fak6ltelerinin; kamu y6netimi, m6hendislik, istatistik, ziraat, hukuk, maliye vb. bir6ok disiplini ilgilendiren halk sağlığı konularında nitelikli bir eğitim vermesinin pek de m6mk6n olmadđđı d6ř6n6lmektedir.

Kurulması teklif edilen Halk Sağlığı Akademisinde okuyanların Akademi i6inde bir yandan halk sağlığının genel derslerini okurken bir yandan da 6evre sağlığı, end6stri sağlığı, istatistik vb. konularda branşlaşacak şekilde branş derslerini almasının, derinliğine uzmanlaşma a6ısından faydalı olacağı d6ř6n6lmektedir. Ayrıca bu akademiye doktorlardan başka veterinerler; kimya, gıda ve 6evre m6hendisleri, iş m6fettişleri vb. meslek gruplarından da alım yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. D6nyada yaşanmakta olan Pandemi s6recinde b6ylesine radikal bir kararın verilmesinin gerekli olduğu kanaati taşınmaktadır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Kurum tarafından kurumun adının “*B.C.A.*” şeklinde kısaltılacağına dair açıklama yapıldığı için “*B.C.A.*” kısaltması kullanılmıştır),15.04.1928, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 28-22-20.

B.C.A., 21.11.1928,Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 1-5-5.

B.C.A.,01.02.1931, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 17-7-4.

B.C.A.,23.12.1931, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 24-81-13.

B.C.A.,19.07.1932, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 30-56-16.

B.C.A.,16.10.1933, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 40-71-14.

B.C.A.,17.10.1933, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 40-73-6.

B.C.A.,20.11.1933, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 41-84-7.

B.C.A.,10.11.1936, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 69-87-6.

B.C.A.,29.09.1958, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 150-50-11.

B.C.A.,08.12.1959, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 154-66-15.

B.C.A.,24.02.1960, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 154-79-17.

B.C.A.,17.01.1962, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 163-68-11.

B.C.A.,14.03.1962, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 163-75-9.

B.C.A.,06.01.1964, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 175-1-19.

B.C.A.,15.02.1967, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 203-11-19.

B.C.A.,27.02.1967, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 203-16-13.

B.C.A.,05.06.1969, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 235-39-17.

B.C.A., 29.11.1969, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 242-80-16.

II. RESMÎ YAYINLAR

A. TBMM Zabıt Cerideleri

- TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem III, Toplantı 72, Cilt IV, 7 Mayıs 1928.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem III, Toplantı 73, Cilt IV, 10 Mayıs 1928.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem III, Toplantı 76, Cilt IV, 17 Mayıs 1928.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem V, Toplantı: 28, Cilt XXIX, 27 Ocak 1939.

B. Resmî Gazeteler

- T.C. Resmî Gazete*, 26.05.1928, Sayı: 898.
T.C. Resmî Gazete, 06.05.1930, Sayı:1489.
T.C. Resmî Gazete, 17.09.1931, Sayı:1901.
T.C. Resmî Gazete, 23.06.1936,Sayı:3337.
T.C. Resmî Gazete, 26.01.1940,Sayı: 4417.
T.C. Resmî Gazete, 04.01.1941, Sayı: 4703.
T.C. Resmî Gazete, 10.08.1942,Sayı:5184.
T.C. Resmî Gazete, 12.01.1961,Sayı: 10705.
T.C. Resmî Gazete, 31.03.1964,Sayı: 11670.
T.C. Resmî Gazete, 26.12.1967, Sayı: 12786.
T.C. Resmî Gazete, 24.09.1971, Sayı: 13966.
T.C. Resmî Gazete, 19.10.1982, Sayı: 17843.
T.C. Resmî Gazete, 14.12.1983,Sayı: 18251.
T.C. Resmî Gazete, 12.01.1995,Sayı: 22169.
T.C. Resmî Gazete, 02.11.2011, Sayı: 28103.
T.C. Resmî Gazete, 25.08.2017, Sayı: 30165.

C. Diğer Resmî Yayınlar

Dr. Refik Saydam: 1881-1942, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1982.

Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tanıtma ve İstatistik Birimi Yayını, Ankara, 1982.

Hıfzıssıhha Albümü: 77 Yıllık Başarının Öyküsü, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973.

TBMM Kavanin Mecmuası, TBMM Matbaası, Cilt 22.

T.C. SSYB Hıfzıssıhha Okulu 1962 ve 1963 Yılları Çalışma Raporu, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1964.

T.C. SSYB Hıfzıssıhha Okulu 1964 Yılı Çalışma Raporu, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1965.

T.C. SSYB Hıfzıssıhha Okulu 1966 Yılı Çalışma Raporu, Akın Matbaası, Ankara, 1967.

T.C. SSYB Hıfzıssıhha Okulu 1967 Yılı Çalışma Raporu, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1968.

T.C. SSYB Hıfzıssıhha Okulu 1968 Yılı Çalışma Raporu, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1969.

T.C.Sicil-i Kavanin, Cihan Kütüphanesi, Cilt 21, İstanbul, 1930.

III. YAYINLANMAMIŞ RSHMB ÇALIŞMALARI

T.C. SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Brifing Raporu (Ocak 1983).

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Görevleri (1984)

Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Brifing Raporu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri (1991).

T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Brifing Raporu (1992).

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı 1993 Yılı Çalışma Programı.

T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Faaliyet Raporu (1996).

T.C. Sağlık Bakanlığı, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığının Yeniden Yapılanması (Temmuz 1996).

T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Faaliyet Raporu (1997).

T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Brifing Raporu (1998).

T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Brifing Raporu (1999).

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı 2010 Yılı İlk Altı Aylık Faaliyetleri ve 2010-14 Hedefleri, Brifing Raporu (2010).

IV. BROŞÜRLER

TARUS, İlhan; BAYKAL, Cevat; *Hıfzıssıhha Enstitüsünü Tanıtıyoruz*, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1940.

T.C. SSBYB Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı: 60. Yıl, Ankara, 1988.

V. KİTAPLAR

AKKUŞ, Yakup; *Sağlık Planlaması Ders Kitabı: Tarihsel Süreçte Türkiye'nin Sağlık Politikaları ve Planlamaları*, Atatürk Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını, Erzurum, 2016.

DOĞAN, Ali Eren; *Hıfzıssıhha Okulu ve Nusret H. Fişek (1958-1965)*, Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Yayını, Baskı: Yücel Ofset Tesisleri, Ankara, 2005.

GÖREN, Sadık; GÖRSEL, Mustafa; *T.C. S.S.Y.B. Hıfzıssıhha Okulu: 25'inci Yıldönümü (2 Kasım 1936-2 Kasım 1961): Tarihçe ve Çalışmaları*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1961.

ŞEN, Faruk; *Ayyıldız Altında Sürgün*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2018.

VI. MAKALELER

AKAN, Vassaf; "Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Bakterioloji Şubesi", *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 44-52.

ARAR, İsmail; "Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam", *Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tanıtma ve İstatistik Birimi Yayını, Ankara, 1982, ss. 94-99.

ARI, Kemal; "Cumhuriyetin Sağlık Devrimcisi Dr. Refik Saydam", *Vatan ve Sıhhat: Tıbbiyenin Yurtseverliği*, Editörler: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları, İzmir, 2015, ss. 291-307.

AVCI, Ayşe Nihan; MEMİKOĞLU, İpek; "Bir Erken Cumhuriyet Dönemi Yapısında Doğal Aydınlatmaya Dair İç Mekân Aydınlik Düzeylerinin İncelenmesi: Ankara Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü Kimyahane ve Bakterioloji Binası

Laboratuvarları Örneği”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2017, 5(1), ss.123-130.

AYDIN, Erdem; “Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri”, *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 31 (3), 2002, ss. 183-192.

AYDIN, Mehmet Korkud; “Millî Koruma Kanunu'nun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2019, Cilt: 29, Sayı:1, ss. 413-428.

BAECHER, Stefan; “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin İmmünbiyoloji Şubesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 57-74.

BASAN, Mehmet Nuri; BİLİR, Nazmi; “Koruyucu Sağlık Hizmetlerinde Önleme Çelişkisi ve Nedenleri”, *Taf Preventive Medicine Bulletin*, Yıl: 2016, Cilt:15, Sayı: 1, ss. 44-50.

BAŞKAN, Mazhar Semih; “Ankara Tıp Fakültesi'nin Kuruluşunda Görev Alan Yabancı Bilim Adamları”, *Çankaya'da Alman Bilim ve Sanat İnsanlarının İzleri: Prof. Dr. Albert Eckstein (Yaşamı ve Anadolu İzlenimleri), Konferans ve Sergi, 8-18 Ekim 2019*, Çankaya Belediyesi Çağdaş Sanatlar Merkezi, Boyut Tanıtım ve Matbaacılık, Ankara, 2019, ss. 33-54.

COLLINS, Ralph K.; “Ankara Hıfzıssıhha Mektebi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss.107-110.

ÇALIŞAL, Selahattin; YÜCEL, Levent; “Hizmetkâr Liderlik: Refik Saydam Örneği”, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, Yıl: 2019, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 167-172.

DEDEOĞLU, Necati; “Hıfzıssıhha Okulu: Tarihçesi, Önemi”, *Toplum ve Hekim*, Kasım-Aralık 2001, Cilt:16, Sayı: 6, ss. 468-469.

- “Dr. Mustafa Hilmi Sagun’u Kaybettik”, *Türk Hijyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, Yıl: 1967, Cilt: 27, No:2-3, ss.133-135.
- ERDEM, Murat; ROSE, Kenneth W.;“American Philanthropy in Republican Turkey: The Rockefeller and Ford Foundations”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Yıl: 2000, Cilt: 31, ss. 131-157.
- ERDEMİR, Ayşegül Demirhan; ÖNCEL, Öztan; “A Famous Turkish Physician from Military Medical School: Dr. Refik Saydam and His Public Health Works”, *Journal of the International Society For The History Of Islamic Medicine*, Nisan 2007, Cilt: 5, Sayı:9, ss. 47-50.
- ERTEK, Mustafa; “Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı”, *Klinik Gelişim*, Yıl: 2007, Cilt: 20, Sayı: 4, ss.152-155.
- ERZİN, Niyazi; “Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsünün 1956 Yılı Faaliyeti”, *Türk İjiyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, Yıl: 1957,Cilt: 17, No:1-2, ss. 5-9.
- ERZİN, Niyazi; BALKAN, Orhan Hulusi; “Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Müessesesi Faaliyeti Hakkında (1933-1948)”, *Türk Hijyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, Yıl: 1949, Cilt: 9 No: 1, ss. 8-37.
- GOTSCHLİCH, Emil ; “Ankara’da T.C. Merkez Hıfzısıhha Müessesesinin Vazifeleri”, *Türk Hıfzısıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 8-13.
- GÖKER, Olcay; “Başbakan Refik Saydam”, *Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tanıtma ve İstatistik Birimi Yayını, Ankara, 1982, ss. 100-106.
- GÖNÜLALAN, Uğur; vd.;“Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi: Kuruluşu ve Tarihçesi”, *Referans*, Yıl:2002, Ekim-Kasım-Aralık, Sayı: 1, ss. 4-7.

- HACIÖMEROĞLU, Mustafa; “İz Bırakanlar: Dr. Refik Saydam”, *İnfeksiyon Dünyası*, Yıl: 2005, Sayı: 1, ss. 76-80.
- İNCE, Fuat; EVCİL, Fatma Yağmur; “Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye’nin Salgın Tedbirleri: Kolera Örneği (1924-1973)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2020, 27 (3), ss. 393-401.
- KARAGÜL, Mustafa; “Pendik Veteriner Kontrol Enstitüsü ve 115 Yıllık Tarihi”, *Veteriner Hekimler Derneği Bülteni*, Yıl: 2017, Sayı: 14, ss. 39-46.
- KÖLAN, Necati; “Asker Hekim Refik Saydam”, *Dr. Refik Saydam (1881-1942): Ölümünün 40. Yılı Anısına*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tanıtma ve İstatistik Birimi, Ankara, 1982.
- KUTLAY, Nükhet Yürür; “Refik Saydam’ın Sağlık Politikası ve Hıfzıssıhha Merkezinin Bu Politikadaki Yeri”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Yıl: 1998, Sayı: 4, ss.187-206.
- KÜÇÜK, Aziz; “Hayırsever Kapitalizmi ve Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesi: Rockefeller Vakfının Rolü”, *Amme İdaresi Dergisi*, Temmuz 2018, Cilt: 51, Sayı: 2, ss. 87-116.
- METİNTAŞ, Mustafa Yahya; KAYIRAN, Mehmet; “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, Yıl: 2008, ss. 155-184.
- NADİ, Yunus; “Dr. Refik Saydam Kelimenin Tam Manasıyla Büyük Bir Devlet Adamı Olmak Vasfı ve Liyakatini Hakkıyla Haiz Olmuştur”, *Cumhuriyet*, 09.07.1942, s. 2.

- ÖZER, İsmail; “Türkiye Cumhuriyeti Sınırlarını Tehdit Eden Kolera Salgınları ve Alınan Korunma Tedbirleri”, *ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2020, 10 (1), ss. 201-216.
- ÖZKAYA, Hilal; “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, Yıl: 2016; 20 (2), ss. 77-84.
- PULEWKA, Paul; “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Farmakoloji Şubesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 87-101.
- “Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Çalışmaları (1933-1947)”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl: 1948, Cilt: 22, No: 10-11, ss.111-118.
- SAFA, Peyami; “Doktor Refik Saydam”, *Tasvir-i Efkâr*, 09.07.1942, s. 2.
- SCHELLER, Eduard; “Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Kimyevi Tahlilat Şubesinin Teçhizatı ve Başardığı İşler”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 26-36.
- SERTEL, M. Zekeriya; “Memleketin Büyük Kaybı”, *Tan*, 09.07.1942, s.2.
- SOYER, Ata; “Türkiye’nin İktisadi ve Sosyal Tarihi Bağlamında Başlangıcından 1960’a Kadar Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Bakanlığı”, *Toplum ve Hekim*, Cilt:16, Sayı:6, Kasım-Aralık 2001, ss. 413-429.
- SOYŞEKERCİ, Serhat; “İktidar ve Siyaset Ekseninde Bir Dönemin Anatomisi: Türk Hıfzıssıhha Mektebi (1928-1983)”, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Cilt: 5, Sayı: 24, Yıl: 2019, ss.1502-1517.
- ŞEREN, Mehmet; “Köye Öğretmen Yetiştirme Yönüyle Köy Enstitüleri”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, Yıl: 2008, ss. 203-226.

- TINAL, Melih; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Doktor Milletvekilleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009; 2(6), ss. 617-627.
- TOKGÖZ, Server Kamil; “Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi”, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübî Biyoloji Mecmuası*, Yıl: 1938, Cilt: 1, No: 1, ss. 20-22.
- TUNÇAY, Mete; ÖZEN, Haldun; “1933 Dârülfünûn Tasfiyesi veya Bir Tek Parti Politikacısının Önlenebilir Yükselişi ve Düşüşü”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 10, 1984, ss. 6-20.
- UNAT, Ekrem Kadri; “Türkiye Cumhuriyetinde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş”, *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, Ocak 1981, Cilt: 12, Sayı:1, ss. 383-397.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit; “Doktor Refik Saydam’ın İrtihali”, *Yeni Sabah*, 09.07.1942, s.2.
- YALMAN, Ahmet Emin; “Dr. Refik Saydam”, *Vatan*, 09.07.1942, s.3.
- YILMAZ, Mehmet Emin; ÇÜGEN, Hasan Fevzi; “Hıfzıssıhha Enstitüsü Kimyahaneye ve Bakteriyoloji Binasından Sağlık Müzesi ve Kütüphanesine”, *Mimarlık Dergisi*, Yıl: 2011, Sayı:361, ss.32-36.

VII. GAZETELER

Cumhuriyet, 09.07.1942.

Hâkimiyet-i Milliye, 12.03.1930; 29.10.1933.

Tan, 09.07.1942.

Tasvir-i Efkâr, 09.07.1942.

Vakit, 28.04.1931.

VIII. TEZLER

GÜRSEL, Ali; *Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1920-1960)*, Hacettepe Üniversitesi A.İ. ve İnk. Tarihi Enst. Doktora Tezi, Ankara, 1998.

GÜRYUVA, Sami; *Refik Saydam Hfzısıhha Merkezi Başkanlığı Parazitoloji Laboratuvarına Başvuran 4086 Hastanın Barsak Parazitleri Yönünden İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

METİNTAŞ, Mustafa Yahya; *Refik Saydam'ın Yaşamı ve Kişiliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2008.

IX. İNTERNET SİTELERİ

<https://www.icisleri.gov.tr/icisleri-bakanligi-tarihcesi>(Erişim Tarihi: 23.04.2020).

<https://www.biyografi.info/kisi/refik-saydam> (Erişim Tarihi: 23.04.2020).

<https://t24.com.tr/yazarlar/enver-guney/dr-server-kamil-hifzissihha->(Erişim Tarihi: 04.10.2010).

<http://www.greenlab.com.tr/blog-ceker-ocak-nedir> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

<https://www.lafsozluk.com/2014/09/refraktometri-nedir-refraktometre-ne-ise-yarar.html> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

<https://www.sciencedirect.com/topics/agricultural-and-biological-sciences/kjeldahl-method> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hidrojen-sulfur-nedir-41129971>(Erişim Tarihi: 09.10.2020).

<https://eksisozluk.com/titrasyon—154951> (Erişim Tarihi:09.10.2020).

[https://tr.wikipedia.org/wiki /Spektrometre](https://tr.wikipedia.org/wiki/Spektrometre) (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

<https://eksisozluk.com/polarizator--898874> (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bakteriyolojihane> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

<https://www.haber7.com/saglik/haber/94046-hifzisihha-muessesi-78-yasinda> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Santrif%BCj> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Tularemi> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Et%BCv> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

<https://eksisozluk.com/aglutinasyon--217296> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

<https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/merkez/Menu/13/Enstitu-Ve-Asi-Uretim-Tarihcesi> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

<https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/merkez/Menu/6/Enstitu-Hakkinda> (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

<https://asi.saglik.gov.tr/liste/2-diferi-nedir.html> (Erişim Tarihi:12.10.2020).

<https://www.sst.dk/-/media/Udgivelser/2017/Meningokok> (Erişim Tarihi: 12.10.2020).

<https://www.sozcu.com.tr/2018/saglik/paratifo-nedir> (Erişim Tarihi: 12.10.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Hemoglobin> (Erişim Tarihi: 12.10.2020).

<http://www.alab.com.tr/seroloji-testi> (Erişim Tarihi: 12.10.2020).

<https://www.dentalproductsreport.com/view/disinfection-vs-sterilization-whats-difference> (Erişim Tarihi: 13.10.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Anatoksin> (Erişim Tarihi: 13.10. 2020).

<https://www.turkcebilgi.com/buyyon> (Erişim Tarihi: 13.10.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Tetanos> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

https://www.ebilge.com/11955/Asi_ile_serumun_arasindaki_fark_nedir.html (Erişim Tarihi: 14.10. 2020).

<https://www.medicalpark.com.tr/dizanteri-nedir-dizanteri-belirtileri-ve-tedavi-yontemleri-nelerdir/hg-1956> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

<https://www.medicalpark.com.tr/kizil-hastaligi/hg-2097> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

<https://www.medikalakademi.com.tr/gazli-gangren-tedavi/>(Erişim Tarihi: 14.10.2020).

<https://www.medikalakademi.com.tr/kolera-nedir-nasil-bulasir-nedenleri-belirtileri-tedavisi/> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

<https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

<https://www.seyahatsagligi.gov.tr/site/HastalikDetay/Veba> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

[https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BClt%C3%BCr_\(biyoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BClt%C3%BCr_(biyoloji)) (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

<https://eksisozluk.com/emulsiyon--189805> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Lenf> (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Otoklav> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).

<http://www.lugatim.com/s/jeloz> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Antijen> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).

<http://turkhijyen.org/?menu=14> (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Nusret_Fi%C5%9Fek (Erişim Tarihi: 24.10.2020).

<http://sdplatform.com/Dergi/33/Internet-uzerinden-hizmet-ici-egitim.aspx> (Erişim Tarihi: 26.10.2020).

<https://www.medimagazin.com.tr/medimagazin/tr-hifzissihha-mektebi-saglik-enstitusu-nun-temeli-olacak-1-0-2393.html>. (Erişim Tarihi: 26.10.2020).

<https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kurumsal/organizasyon-yapisi.html> (Erişim Tarihi: 02.11.2020).

https://www.ttb.org.tr/eweb/asi_brosur/tarih.htm (Erişim Tarihi: 07.11.2020).

<https://www.tuseb.gov.tr/tuhke/uploads/genel/files/haberler/Turkiyede-Asi-Serum-Uretimini-Tarihcesi.pdf> (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

<http://www.mikrobiyoloji.org/TR/Genel/BelgeGoster.aspx> (Erişim Tarihi: 13.11.2020).

<https://www.haberler.com/hifzissihha-merkezi-baskanligi-kresinde-resim-2678110-haber/> (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/10/20051030-9.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130528-9.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110609-6.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060608-2.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130528.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130528-8.htm> (Erişim Tarihi: 19.11.2020).

<https://www.avrupa.info.tr/tr/news/ab-halk-sagligi-icin-refik-saydam-hifzissihha-merkezini-destekliyor-5517> (Erişim Tarihi: 21.11.2020).

<http://www.floradergisi.org/getFileContent.asp?op=html> (Erişim Tarihi: 21.11.2020).

<https://www.medimagazin.com.tr/medimagazin/tr-hifzissihha-asi-uretiminde-gec-kaldi-676-217-1523.html> (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

https://www.researchgate.net/figure/Refik-Saydam-Hifzissihha-Merkezi-current-name-Public-Health-Institution-of-Turkey-was_fig2_276467196 (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

<https://www.haberler.com/refik-saydam-hifzissihha-merkezi-nedir-refik-13042306-haberi/> (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

<https://www.peramezat.com/urun/doktor-refik-saydam---ithafli-ve-imzali-fotograf#product> (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

EKLER

EKLER DİZİNİ

EK-1 17 Şubat 1927’de Hükümet Tarafından TBMM’ye Gönderilen Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünün Kurulmasına Yönelik Kanun Tasarısı.....	170
EK-2 17 Mayıs 1928 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun.....	172
EK-3 10 Ağustos 1942 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Adının Değiştirilmesi Hakkında Kanun.....	174
EK-4 30 Aralık 1940 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun.....	175
EK-5 Müessesenin Antijen ve Allerjen Üretimi ile Biyolojik, Mikrobiyolojik, Virolojik, Kimyasal, Biyokimyasal, Hematolojik ve Farmakolojik vb. Tetkik, Analiz ve Kontrollerine Yönelik Tablolar.....	178
EK-6 Müesseseye ve Dr. Refik Saydam’a Ait Bazı Fotoğraflar.....	182

EK-1 17 Şubat 1927'de Hükümet Tarafından TBMM'ye Gönderilen Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünün Kurulmasına Yönelik Kanun Tasarısı

Madde 1 — Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletine merbut olmak ve umumi, içtimaî, ve intanî hıfzıssıhhaya müteallik bütün mesail ile iştigal etmek üzere Ankara'da bir müessese vücuda getirilecektir. Müessesenin unvanı «Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi» dir. Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletince kabul ve tasdik edilmeden hiç bir müessese «Hıfzıssıhha Müessesesi» unvanını taşıyamaz.

Madde 2 — Müessese Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletince lüzum görülecek adette şubeleri havi olup, halk hıfzıssıhha şeraitinin ıslah ve inkişafına hadim her nevi taharriyat ve tetkikatı fenniye icrası ve Vekâletçe tevdi edilecek sıhhî ve fennî mesailin rüyeti ve tahlillerin ifasıyla mükelleftir. Memurin-i sıhhiye ile lüzum görülecek tabiplerin umumi ve içtimaî hıfzıssıhhaya ait tekâmül tedrisatı da bu müessesede icra edilir.

Madde 3 — Sıhhiye Vekâletince ihzarına lüzum görülen aşı ve serumlar vesaire müessesede yapılır ve hariçten gelen mümasili müstahzarat vesair hayati tertibatın kontrolleri de burada ifa kılınır.

Madde 4 — Müessese bir müdür iki muavin ve lüzumu kadar şube amirleri ve muavinleriyle sair icap eden etıbba ve memurin tarafından idare edilir. Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletince müessesenin teşkilat ve idare-i dâhiliyesini gösteren İcra Vekillerince musaddak bir talimatname tanzim olunur.

Madde 5 — Bütün Hükümet daireleri, müstakil idareler ve mahakim ile eşhası hususiye ve hükmiye tarafından ihtisas ve salâhiyeti dâhilinde bulunan mesaili fenniye hakkında müessesenin rey ve mütalaası alınabilir. Sureti müracaat bir talimatname ile tayin olunur.

Madde 6 — Müessesat-ı resmîyeye ait mesailin hal ve rüyeti meccani olup, eşhası hususiye ve hükmiyeye ait işler için talimatnameye rapt edilecek bir tarife üzerinden ücret alınır.

Madde 7 — Müessese tarafından yapılan müstahzarların satış fiyatları Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletince tanzim olunacak bir tarifeye göre tayin olunur.

Madde 8 — Müessese memurin ve müstahdemin kadrosunun tanzimine ve bunların tayin ve tahviline ve icap eden ecnebi mütehassısların celp ve tanzimine Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti salâhiyattardır.

Madde 9 — Müessese memurin ve müstahdemin maaşatı ile masarifi Hudut ve Sevahil-i Sıhhiye Müdiriyetinin ait olduğu sene bütçesinde küşad edilecek bir faslı mahsustan tesviye edilir.

Madde 10 — Bu Kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 11 — Bu Kanunun hükmünü icraya Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili memurdur.

EK-2 17 Mayıs 1928 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun

Madde 1 — Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletine merbut olmak üzere Ankara'da (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi) teşkil olunmuştur.

Madde 2 — Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi: 1. Halk hıfzıssıhha şeraitinin ıslah ve inkişafına hadim her nevi fenni taharriyat ve tetkikatı ifa, 2. Vekâletçe tevdi edilecek sıhhi ve fenni mesaili rüyet ve tahlilleri icra, 3. Vekâletçe lüzum görülen aşı ve serum vesaireyi ihzar, 4. Hariçten gelen mümasil müstahzarat vesair hayati terkibatın kontrollerini ifa, 5. Umumi, içtimai ve intanı hıfzıssıhhaya müteallik sair bütün mesail ile iştilal, 6. Resmî daireler ve belediyelerle hakiki ve hükmi eşhas taraflarından ihtisas ve salâhiyeti dâhilindeki fenni meseleler hakkında vuku bulacak talep, müracaatlar üzerine rey ve mütalâasını beyan eder. Memurini sıhhiye ile sair tabiplerin umumi ve içtimai hıfzıssıhhaya ait tekâmül tedrisatı da bu müessesede icra olunur.

Madde 3 — Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesince ikinci maddeye tevfiakan görülecek işlerden Resmî müesseselere ve belediyelere ait olanlar ücrete tabi değildir. Hakiki ve hükmi eşhasa ait işlerden alınacak ücretler ile müessese tarafından yapılan müstahzarların satış fiyatları Vekâletçe musaddak bir tarifeye göre tayin olunur.

Madde 4 — Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin dâhili idaresi ve memurin ve müstahdemininin vazifeleri ve sureti intihap ve tayinleri ve tebdilleri Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye Vekâletince tanzim ve İcra Vekilleri Heyetince tasdik kılınacak bir talimatname ile tespit olunur. Müessese için lüzum görülecek ecnebi mütehassısların celp ve istihdamına Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili salâhiyettardır.

Madde 5 — Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin muhassesat ve masarifi Hudut ve Sevahil-i Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi bütçesinden verilir. 1928 senesi muhassesat ve masarifi hakkında Hudut ve Sevahili Sıhhiye Müdiriyyet-i Umumiyesi Bütçe Kanununun beşinci maddesi mucibince muamele olunur.

Madde 6 — Bu Kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 7 — Bu Kanunun hükmünü icraya Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili memurdur.

EK-3 10 Ağustos 1942 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Adının Değiştirilmesi Hakkında Kanun

Madde 1 — 3959 numaralı kanunla kurulmuş olan «Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi» nin adı «Türkiye Cumhuriyeti Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi» şeklinde değiştirilmiştir.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanunun hükümlerinin icrasına Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili memurdur.

EK-4 30 Aralık 1940 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun

Madde 1 — Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletine bağlı, Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Mektebinden ibaret olmak üzere teşkil edilen (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi) bu kanunda yazılı işleri yapmakla mükelleftir. Memleketin muhtelif mıntıklarının sıhhî ihtiyaçlarına göre Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletinin göreceği lüzum üzerine aynı işleri yapmakla mükellef enstitü şubeleri açılabilir.

Hıfzıssıhha Enstitüsü

Madde 2 — Hıfzıssıhha Enstitüsü Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğince muhtelif ihtisas şubelerine ayrılır. Bu müessese Vekâletçe gösterilecek lüzum üzerine: A) Halk Hıfzıssıhha şartlarının ıslah ve inkişafına ve her nevi hastalıklarla mücadeleye yarayacak sıhhî ve fennî araştırmaları ve incelemeleri yapmak, (B) Vekâletçe nevileri tayin edilen serum ve aşılari ve sair biyolojik ve kimya maddelerini hazırlamak, C) Hususî kanunlarına tevfikan yerli veyahud yabancı müstahzarların, serum ve aşılara sair hayatî terkib veya kimyevî maddelerin kontrollerini yapmak, D) 1262 sayılı İспенçiyari ve Tıbbî Müstahzarlar Kanununun 10'uncu maddesine göre daimî murakabeye tâbi tutulan ispençiyari ve tıbbî müstahzarat ile mezkûr kanunun ikinci maddesinin A, B, C ve D fıkralarında yazılı maddeleri satın alarak icab eden muayenelerini yapmak, E) Umumî ve içtimaî hıfzıssıhhaya ve sair sıhhî mevzulara aid konferanslar tertib etmek ve neşriyat yapmakla mükelleftir.

Madde 3 — Hıfzıssıhha Enstitüsü ihtisas ve salâhiyeti dâhilindeki fennî ve sıhhî meseleler hakkında resmî daireler ve belediyelerle hakikî ve hükmi şahıslar tarafından doğrudan doğruya vuku bulacak taleb ve müracaatları kabul ederek bunlar üzerine tedkikler ve icab eden tahlil ve muayeneleri yapar ve reyini ve mütalaasını bildirir.

Madde 4 — Hıfzıssıhha Enstitüsü vazifesi arasında sayılan tedkik ve muayene ve tahlillerden umumî sıhhata taallûk eden işler için resmî daireler ile belediyelerden hiç bir ücret almaz. Umumî sıhhate taallûk etmeyen muayene, tahlil ve tedkikler için alınacak ücretler Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletince hazırlanarak İcra Vekilleri Heyetince tasdik edilen bir tarife ile tesbit edilir. Sarî veya salgın hastalık işleri müstesna olmak üzere hakikî veya hükûmî şahıslara aid olan muayene, tahlil ve tedkikler de aynı tarife üzerinden ücrete tâbidir.

Madde 5 — Enstitüde hazırlanan her nevi aşî ve serum ve diğer maddelerin satış kıymetleri ile bunların ne suretle satışa çıkarılacakları ve bunları toptan ve perakende olarak satanlara verilecek bey'îye mikdarı Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince tayin edilir.

Madde 6 — Hıfzıssıhha Enstitüsü fennî tedkikat ve istihsalâtı için lâzım olan her nevi hayvanları ve yemleri tedarik edebileceği gibi bunları yetiştirmek ve iaşelerine yarayacak ekimleri yapmak üzere tesisat da vücuda getirebilir.

Hıfzıssıhha Mektebi

Madde 7 — Hıfzıssıhha Mektebi Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletinin göreceği lüzum ve tertib edeceği program üzerine tababet ve şubeleri sanatları mensubları ile eczacı ve kimyagerlere ve küçük sıhhat memurlarına umumî ve ferdî hıfzıssıhhaya veya bunlardan memur olanların sıhhî ve fennî ve idarî vazifelerine aid amelî ve nazarî tekâmül tedrisatı yapmak ve alelûmum ilmî mevzulara aid konferanslar tertib etmek ve neşriyat yapmakla mükelleftir. Tababet ve şubeleri sanatları mensubları ile eczacı ve kimyagerler ve küçük sıhhat memurlarından Devlet ve belediyelerle bunlara bağlı idare ve müesseseler hizmetinde bulunanlar Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti ile alâkalı vekâletler tarafından müştereken tesbit edilecek zaman ve sıralarda tekâmül tedrisatında hazır bulunmağa mecburdurlar.

Madde 8 — Alâkalı vekâletler ile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından müştereken tayin olunacak şekil ve sıra ve adedler dahilinde olmak suretiyle Maarif Sıhhat Müfettişleri ve ziraat müfettişleri ve muallimler ve mühendisler ve iş müfettişleri ile sair lüzum görülen meslek memurlarına da Hıfzıssıhha Mektebinde mesleklerinin sıhhî ve tıbbî kısımlarına aid tekâmül kursları verilir. Bu memurlara aid yol masrafları ve yevmiyeler mensub oldukları vekâletler bütçelerinden tesviye olunur.

Madde 9 — Hıfzıssıhha Mektebinde verilecek derslerin tatbikatını temin etmek için lüzumlu olan laboratuvarlar ile ferdî ve içtimaî Hıfzıssıhhaya aid numuneleri ihtiva eden müzeler tesis olunur.

Müşterek hükümler

Madde 10 — Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi laboratuvarlarında yapılan fennî tetkiklerin Vekâlet ve Enstitü mecmualarından başka vasıtalarla ilk defa neşri Vekâletin müsaadesine bağlıdır.

Madde 11 — Türkiye Cumhuriyeti Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Mektebi için lüzum görülecek ecnebi mütahassısların celb ve istihdamına ve bunların istihdam müddetlerini tesbit ve tayin ile mukaveleler akdine Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili salâhiyettardır.

Madde 12 — Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha müessesesinin dahilî idaresi ve tedrisatının şekil, zaman ve müddeti ve diğer hususlara aid esaslar Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğince tesbît olunur.

Madde 13 — 17/5/1928 tarih ve 1267 sayılı kanun ile 9/6/1936 tarih ve 3017 sayılı Kanunun 23'üncü maddesinin ikinci ve üçüncü fıkraları kaldırılmıştır.

Madde 14 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

**EK-5 Müessesenin Antijen ve Allerjen Üretimi ile Biyolojik, Mikrobiyolojik, Virolojik,
Kimyasal, Biyokimyasal, Hematolojik ve Farmakolojik vb. Tetkik, Analiz ve
Kontrollerine Yönelik Tablolar**

Tablo 5: Müessesenin Antijen ve Allerjen Üretimi (cc) (1933-1972)

Kaynak: Sağlık Hizmetlerinde 50. Yıl...,s. 154.

C İ N S İ	1933-35	1936-40	1941-45	1946-50	1951-55	1956-60	1961-65	1966-70	1971-72
Wassermann Antijeni	5.200	40.890	21.500	77.015	59.180	52.100	49.500	15.630	1.500
Kahn Antijeni	4.320	25.680	21.900	39.410	43.775	42.500	62.000	26.920	500
VDRL	-	-	-	-	-	-	-	810	665
Kolmer	-	-	-	-	-	-	-	380	175
Aglütinasyon için ölü antijen	-	-	-	-	-	-	384.400	659.800	249.700
Mantoux (PPD)	-	-	-	9.295	2.765.940	4.499.000	4.968.915	3.321.140	823.115
Antijen Metilik (Saf)	-	-	11.560	16.100	19.190	-	3.450	-	-
Antijen Metilik (Sulu)	-	-	13.530	20.734	18.650	-	3.570	-	-
Ham Tüberkülin	-	-	-	111.800	260.100	-	4.500	-	-

Tablo 6: Müessesenin İlaç Kontrolleri (1955-1972)**Kaynak: Sağlık Hizmetlerinde 50. Yıl...,s. 155.**

C İ N S İ (Adet)	1955	1960	1965	1970	1971	1972
Antibiyotikler	460	346	378	349	396	358
Vitamin ve Tonik Müstahzarlar Hormon Müstahzarları	234	172	191	159	223	240
Narkotik Uyku İlaçları Anestezikler, Analeptikler	316	258	412	318	473	399
Kalp ve Damar ilaçları Antihistaminikler ve Otonomi Sistem İlaçları	165	85	252	168	249	252
İnsektisitler ve Keratolitik İlaçlar, Müşhiller	-	40	10	17	27	26
Kodeks Muayeneleri	-	515	242	149	159	225
Diğer Müstahzarlar	530	156	164	191	-	-
Serumlar	-	-	-	-	124	134
Sülfamit, Antitüberküloz İlaçlar	-	-	87	49	96	133
Antiseptikler, Antihelmentik İlaçlar	-	134	272	120	120	128
Biyolojik Zararsızlık Testleri	-	-	52	-	-	-
Müstahzarlarda Zararsızlık ve Sterilite	-	1.410	2.071	505	611	669
Aşı ve Serum Deney ve Kontrolları	2.850	1.297	1.408	2.089	1.341	2.173
Toplam	4.555	4.513	5.639	4.414	3.819	10.057

Tablo 7: Müessesede Yapılan Bakteriyolojik Analiz ve Kontrol Sayıları (1933-1972)**Kaynak: Sağlık Hizmetlerinde 50. Yıl...,s. 156.**

C İ N S İ	1933	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1972
Kültür	205	533	269	780	1.420	3.772	2.147	2.636	1.375	7.816
Aglutinasyon	263	327	1.093	2.282	2.504	3.746	2.273	2.216	902	467
Wasserman Testleri	9.865	12.202	23.508	18.295	31.788	42.843	30.967	19.717	13.214	11.860
Kahn Testleri	9.640	10.873	20.591	18.295	31.788	42.843	30.967	19.717	13.214	11.860
Diğer Frengi Serolojik Muayeneleri (Kolmer, VDRL)	-	-	-	-	-	-	-	579	13.214	11.860
Yiyecek ve İçeceklerin Kontrolü	43	533	776	838	1.547	4.509	9.352	747	1.055	679
Sularda Koli Araştırması	-	-	-	-	-	-	-	6.405	13.349	9.487
Antibiyotik Hassasiyet Testi	-	-	-	-	-	-	-	310	532	721
Tüberküloz Tetkikleri	-	-	-	-	-	3.011	8.442	24.269	35.627	32.743
Virolojik İncelemeler	-	-	-	-	-	-	533	5.822	16.031	19.634
Farmokolojik ve Toksikolojik Muayene ve Araştırmalar	-	-	525	539	1.350	5.258	4.038	6.590	11.372	13.367
Hematolojik Analizler	-	-	-	-	-	-	-	-	4.189	7.936
Diğer	1.547	2.169	2.881	598	1.276	8.655	2.854	3.183	1.841	2.165
Toplam	21.563	26.637	49.648	41.627	71.673	114.637	91.573	92.191	125.915	130.595

Tablo 8: Müessesede Yapılan Kimyasal Analiz ve Kontrol Sayıları (1933-1972)**Kaynak: Sağlık Hizmetlerinde 50. Yıl...,s. 157.**

C İ N S İ	1933	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1972
Su (İçme, Maden ve Menba)	235	446	486	434	713	1.637	1.510	859	1.683	2.232
Yiyecek Maddeleri	130	194	313	375	867	1.280	1.341	1.724	4.498	3.228
İçecekler	17	15	249	205	296	741	434	453	6	600
Biyolojik Analizler	1.767	1.811	2.458	2.963	2.513	9.404	1.186	1.929	7.011	11.859
Temizlik Maddeleri (Sabun, Deterjan vb.)	-	-	-	-	-	-	-	81	272	413
İlaç ve Zehir	128	288	429	481	657	287	111	99	213	2
İdrar Analizi	-	-	-	-	-	-	2.295	2.335	3.842	4.810
Diğer	312	447	533	1.054	1.281	125	252	26	36	304
Toplam	2.589	3.201	4.468	5.512	6.327	13.474	7.129	7.651	18.202	23.448

Tablo 9: Müessesede 1978-1982 Yılları Arasında Yapılan Tetkikler**Kaynak: SSYB Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Yayınlanmamış Brifing Raporu, Ocak 1983, s. 11-12.**

	1978	1979	1980	1981	1982
Mikrobiyolojik Tetkik Sayısı	61.620	66.709	63.713	92.905	104.864
Tüberküloz Tetkik Sayısı	32.188	27.788	24.337	24.336	31.050
Virolojik Tetkik Sayısı	7.168	5.839	3.790	5.095	5.612
Biyolojik Tetkik Sayısı	1.785	1.763	1.503	1.457	2.051
Galli-Mainini	17.987	17.357	22.691	27.424	25.325
Farmakolojik Tetkik Sayısı	4.025	2.333	2.343	2.094	4.449
İlaç Kontrol ve Tetkik Sayısı	1.044	877	980	1.129	2.933
Biyo-Kimyasal Tetkik Sayısı	30.097	32.954	39.597	51.234	53.599
Kimyasal Tetkik Sayısı	3.323	3.372	2.637	4.467	3.226
Hematolojik Tetkik Sayısı	11.410	17.623	23.037	30.595	31.747

EK-6 Müesseseye ve Dr. Refik Saydam'a Ait Bazı Fotoğraflar

Fotoğraf 7: Müesseseden Güncel Bir Görünüm

Kaynak: https://www.researchgate.net/figure/Refik-Saydam-Hifzissihha-Merkezi-current-name-Public-Health-Institution-of-Turkey-was_fig2_276467196 (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

Fotoğraf 8: Müesseseden Güncel Bir Görünüm

Kaynak: <https://www.haberler.com/refik-saydam-hifzissihha-merkezi-nedir-refik-13042306-haberi/> (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

Fotoğraf 9: Dr. Refik Saydam'ın Askerlik Yılları

Kaynak:<https://www.peramezat.com/urun/doktor-refik-saydam---ithafli-ve-imzali-fotograf#product> (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

Fotoğraf 10: Dr. Refik Saydam'ın Siyaset Yılları**Kaynak:** <https://www.biyografya.com/biyografi/11858> (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI
BAŞKANLIĞINA

Tarih:28/06/2021

Tez Başlığı / Konusu: Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı (1928-2017) / Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı'nın Faaliyetleri
Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 153 sayfalık kısmına ilişkin, 25/05/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	Meryem BULUT
Öğrenci No:	N18238421
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Programı:	
Statüsü:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

DANIŞMAN ONAYI

Tarih: .../.../.....

UYGUNDUR

Prof. Dr. Fatma ACUN

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE
DEPARTMENT PRESIDENCY

Date:28/06/2021

Thesis Title / Topic: Refik Saydam Institute of Hygiene and Public Health (1928-2017) /
Activities of Refik Saydam Institute of Hygiene and Public Health

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 25/05/2021 for the total of 153 pages including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 6%.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name	Meryem BULUT
Surname:	_____
Student No:	N18238421
Department:	Ataturk's Principles and History of Turkish Revolution
Program:	_____
Status:	☒ Masters ☐ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

Date: .../.../.....

APPROVED.

Prof. Dr. Fatma ACUN

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
 ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
 ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI
 BAŞKANLIĞINA

Tarih: 28/06/2021

Tez Başlığı / Konusu: Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı (1928-2017) / Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı'nın Faaliyetleri

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Meryem BULUT

Öğrenci Numarası: N18238421

Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Programı:

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tarih: .../.../.....

 Prof.Dr.Fatma ACUN

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE
DEPARTMENT PRESIDENCY

Date:28/06/2021

Thesis Title/Topic: Refik Saydam Institute of Hygiene and Public Health (1928-2017) / Activities of Refik Saydam Institute of Hygiene and Public Health

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples etc)
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name

Meryem BULUT

Surname:

Student

N18238421

No:

Department:

Ataturk's Principles and History of Turkish
Revolution

Program:

Status:

Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Date: .../.../.....

Prof. Dr. Fatma ACUN